

داستادیاد

۱۳۶۴

د استاد یاد

مجموعهٔ مقالات

دربارهٔ

استاد عبدالحی حبیبی

گرفته شده

از

نشرات موقوت اکادمی علوم

نشر کرده‌ها

اکادمی علوم افغانستان

مرکز زبانها و ادبیات

پښتو ټولنه

۱۳۶۳

گرچه محتویات این مجموعه روشنگر جامع شخصیت چندبعدی استاد شده نمیتواند ولی باآنهم میتواند بربعضی از پهلوهای زنده‌گی علمی استاد روشنی افگند، این کار گام اولی ایست در راه ارج گذاری به مقام علمی استاد حبیبی •

کمبودی چشم‌گیر مجموعه درینست کــه مجموعه فاقد زنده‌گی نامه مفصل استاد حبیبی می‌باشد، من بایست زنده‌گی نامهٔ استاد را شامل این مجموعه میداشتم ، ولی استـاد دانشمند ما پوهاند رشاد فرمودند که مــن درشرح حال استاد حبیبی اثر مستقلی تحت نگارش وتحقیق دارم ، که همزمان باین مجموعه چاپ ونشر خواهد شد• ازینرو لازم نمی نماید که درین مجموعه باین کار دست یازید؛ من به گفتهٔ استاد شاد زنده‌گی نامه علامه حبیبی را درین یاد نامه نیاوردم• بامیدکارهای پرثمرومفیدی در بارهٔ شخصیت وزنده‌گی روان شاد استاد حبیبی •

بااحترام

احقر العباد زلمی هیواد مل

مدون این مجموعه

فهرست

آغاز ین گفتار

درسال روان چهرهٔ تابناك ادب و فضل ودانش ویکی ازپیشتازان فرهنگ معاصر کشورما علامه استادعبدالحی حبیبی چشم ازجهان بست وبه‌ابدیت پیوست •

دانشمند، بینشمند واندیشمند گرانمایه پوهاندعبدالحی حبیبی درزنده‌گی پربارش بیش ازپنجاه‌وپنج سال در راه روشنایی زوایای تاریك تاریخ وفرهنگ کشور خامه به کف خدمت نمود، آثار وتالیفات پرمحتوی‌وارزشمندی‌را به مردم کشور، منطقه وحتی حلقه های علمی وفرهنگی گیتی تقدیم داشت •

لوی استاد علامه حبیبی درین‌راه‌به‌پایمردی‌ایستاد وکارهایش را درپژوهش‌بخش‌های مختلف تاریخ‌وفرهنگ کشور ومنطقه پیگیرانه‌به‌پیش‌برد وتادم مرگ دنبال نمود •

استاد در دوران زنده‌گی علمی‌وفرهنگیش‌بیش از یکصدوسی و دوکتاب ورساله‌نبشت ونیز متون قدیم پښتو ودری‌را به‌شیوه های‌امروزی پژوهش تهیه، ترتیب وتحقیق‌کرد، در حدود هشتصد نبشتهٔ کوتاه‌ازخودبه‌یادگار‌گذاشت ،که‌به‌گونهٔ مقالات در نشریه‌های موقوت کشور و کشور های منطقه‌نشرشده است• بدین‌گونه آثار ناچاپی نیز ازاستاد باقی مانده است، که دستنویس‌هاومسودات‌آن در گنجینهٔ پربهای آثارش‌نگهداری‌میشود•

استادحبیبی علاوه از تحقیق وتالیف آثاردر پرورش جوانان‌وطن‌نیز سهم بارزداشت و شاگردان زیادی را دررشته های مختلف‌دانش پرورش نمود • اوبحیث یك آموزگار میهنپرست در بلندبردن سطح‌دانش‌شاگردان‌خود از هیچگونه مساعی دریغ نه‌کرد ، در رشته های پژوهشی با هر شاگردش یاری‌رساند، یاد داشتهای شخصی‌خودرابدسترس شاگرد خود گذاشت، ازکارهایش موا ظبت‌نمود زمینهٔ بالنده‌گی علمی را به شاگرد فراهم می‌آورد و باشاگردش همه‌وقت بی‌تکلف‌وصمیمی بود •

علامه حبیبی بافرهنگ کشور عشق‌سرشارداشت، دراثرکاوشها، پژوهشها و زحمات فراوان شباروزی خود صدهانکتهٔ ناگفته وتاریك را در تاریخ وفرهنگ کشور روشن نمود و کارنامه‌هایی درین بخش دانش ازخودباقی گذاشت که نامش و یادش را دیرپا،زنده وجاوید نگاه خواهد داشت •

مطالعهٔ کتاب بازنده‌گی روزمرهٔ استادحبیبی‌چنین‌گره خورده بود که خود میگفت‌ازخواندن کتاب سیر نمیشود و ذوقش با خواندن‌کتاب تسکین نمیگردد، تا اینکه حین مطالعهٔ کتاب قلم بر دارد وچیزی بنویسد •

آری ! قلبیکه سرشار از عشق به میهن،عشق به‌فرزندان جوان‌میهن و عشق به‌تاریخ وفرهنگ میهن بود، روز ۲۰ ثور ۱۳۶۳هـ•ش‌از تپش‌باز ماند، بامرگ این علامهٔ دو ر ان ونابغهٔ زمان قلبهای تمام دوستان، علاقمندان، شاگردان ومتعلقین‌وی داغدار گردید وباین ماتم همه سیاه پوش **شدند** •

فردای ۲۰ ثور ٦۳ جنازهٔ استاد دانشمندمارا از منزل شان برداشتند ودرشهدای صالحین محترمانه به خاك سپردند• اکلیـــل‌های‌گل که ا زطرف‌اکادیمی‌علوم، پو هنتون کابل، اتحادیه نویسنده‌گان‌وکمیتهٔ دولتی‌کلتورتهیه‌شده‌بود، برمزارش گذاشته شد •

سلیمان لایق، اجمك‌ختك، پوهاند رشاد،دوکتورمحمودحبیبی وصالح محمدرازی برمزار آن مرد دانش وفرهنگ سخنرانی کردندوازپهلوهای‌مختلف زنده‌گی‌استادما گفتنی هــــا داشتند •

پس‌از مرگ استاد برابعاد مختلف‌زنده‌گی‌شان د ررسانه‌های گروهی کشور نشرا ت زیادی صورت‌گرفت، وبرشخصیت چندبعدی‌آن دانشمـــــند عالیمقام نبشته‌ها نشر شد • رادیووتلویزیون در زمینه‌برنامه های خاصی‌داشتند• دانشمندان‌کشورچون: سلیمان‌لایق ، پوهاندرشاد،پوهاند دکترجاوید ، سرمحقق‌روهی واستادان‌گرامی : واصف‌باختــــری و رهنوردزریاب درین‌برنامه‌ها ها سخن هـــاگفتند ، محامد ومحاسن‌فضل ودانش استادرا خوبتر بیان نمودند•

مرکز زبانها وادبیات اکادیمی علوم افغانستان نیز برای ارجگذاری به مقـام شا مـخ علمی استاد حبیبی خواست مجموعهٔ مقالاتی‌را که معرف فعالیت های علمی و فـرهنگی استادباشد، بدست نشرسپارد، وتجویزچنین‌گرفته شد که مقالات نبشته شده در آغـاز دریکی از نشریه های موقوت اکادیمی نشرشود وبعد توسط مدون این مجموعه گـــرد آورده شد وتدوین‌گردد •

من نیز باساس همین دستور مقالاتی راکه درباره دریافت میداشتم اول به یکی از نشریه های اکادیمی میسپردم وبعد ازچاپ‌ونشر دران نشریه دوباره به‌تصحیح، ترتیب تدوین وچاپ آن میپرداختم، در چنین‌شرایط‌نتوانستم آن عده مقالاتی را که دانشمندان کشورما درنشرات دیگر به‌نشر سپرده‌بودند،شامل این مجموعه سازم •

من بحیث مدون این مجموعه از مدیران‌محترم نشریه‌های موقوت اکادیمی(مجله‌کابل، خراسان آریانا، مطالعات کوشانی بـاستـان‌شناسی وجریدهٔ زیری) ابراز سپاس میدارم که مقالات در دست‌داشته را طبق‌برنامـه درنشریه های وزین شان چاپ ونشر کردنـــد وبعد از چاپ ترتیب های حروفی مضا مین‌رابدسترسم گذاشتند ، که همان نبشته های نشر شده این مجموعه را بوجود آورد •

یادونه : دمجموعی د ۱۲٤ مخ پــه ۲۸ کرښه کی دی ((تحمیل)) په ((تحمیق)) سم شی، اوتر ۱۵۱ مخ وروسته دراغلی مخ ۱۵٦ نومره دی په ۱۵۲ سمه شی •

پوها ندرشاد

علامه حبیبی :

د پښتو ادبیاتو د تاریخ لیکلو تاداوایښوونکی

خښتی ،ډبر ی ،ختې ، اها ك،ریگ ،سیخ او سمټ هغه شیان دی چیودانی ځنی جوړیږ ی خو ټو لیودانی تاج محل غو ندی نه دی،چی دلیدو نکو پام خپلی خواته هرومرواړوی او پهګړ یو ګړ یو یی سترګی نهځنی خیږی. دودانیو نقشه،ښایست پخوالی او هنری ارز ښت دمهندس او معمار پهذوق، کمال،مهار ت ،تو جه او زیار پور ی اړه لري یو کمال داره ما هر بنا له دغو موادوڅخه دلوی احمدشاه بابا گو مبته جوړوی اوبل بې کماله انا یې لههغوڅخه دلالو ملنګ کو ډله.

دژبې اوادب مثال هم دغسی دی،دودیناټول اجزا پهژبه کی شته او ژبه دهغی دټولوو یو نکو پهواك کیپرته ده . خود ځینو وینامرغلر ی وی اودځینوهغی کونجکی .پهویناکیچیفنی لطافت ، هنری رنګینی اود

کمال پخوا لی پیداسی ،خلك یی په‌او رید لو یالوستلونه‌مړین ی ا و څو واره چی یی‌واروی دتکرارشناعت‌نه لری دویناد غه مقبو له بر خه‌چی هنری ارز ښت لری ادب دی.

دیوی ژبی ادب ،دهغی ژبی په ټول عمر کی یو راز نه دی. لکه‌د ثقافت او مد نیت نور اړخو نه چی‌لوړوځوړ لری ،ادب هم دتکا مـــل پړاوو نه‌و هی ،وده کوی ځوانیږ ی‌زړیږی او نوی نوی رنګو نه مو می دغه‌رنګو نه‌یی ددورو په نا مـــــه‌یادیږ ی اوداد ب ټو لی دوری یو شان ندی ،ادب په هره دوره کـــی‌ځا نګړی خاصی لری ،غرضو نه یی تو پیر مومی او په هنری ابعادو کی‌یی‌تفاو تونه راځی دیوی ژبی اوادب ددغو تکا ملی بدلونونو منظمـــــه څیړ نه او مسلسله پلټنه د هغی‌ژبی دادبیاتو تاریخ دی.

زموږ په‌پښتو ژبه کی دادبیاتودتاریخ لیکنه ترټولو لو مړ ی اروا ـ ښاد استاد علامه عبد الحی حبیبی پیل کړی‌ده،په‌دیارلس‌سوه‌دو لسم ـ ه.ش کال چی دی‌په کندهار کی‌دطلوع افغان دجریدی مدیرو ،په هغه جریده کی‌یی دپښتو ژبی دشاعرانوپیژندګلوی ته دوه ستو نه خا ص کړل ، دپښتو دیوه پردیس‌شاعر ترعنوان لا ندی یی یواز ی دعبدـ الرحیم هوتك دژو ندانه پیښی ،داشعارونمو نی اودپردیسی‌مصیبتو نه په یو ولسو ګنو کی خپاره کړل .دکاظم خان شیدا داشعارومنتخبات او دژوندانه پیښی یی په پنځوګنهو کی خپری کړلی. دملافرح الد یـن علامه حبیب الله اخو ند زا د ه کاکړ (۱) خدایر حم آکا خیل،عبدـ الودود ستر یانی او نورو دژونـــدحالات اودشعرو نمونی‌یی له هیرو وژغور لی ،ددغو ستو نو نو ځنګی (بغلی) عنوان (دپښتو شعرا)و او پر له‌پسی شماره یی درلوده.

لوی استاد علامه حبیبی دتحقیق دغه‌لړی پسی اوږده‌کړ له په دیارـ لس سوه دوو لسم ه.ش کال یی‌دکند هار د (پښتو) مجلی په‌دریوګنهو

---

(۱) ملافرح الدین دپښتومولف او علا مه حبیب الله(محقـــــــق قندهاری) دپښتو منهاج العابد ین ناظم دی.

کی‌یوه رساله خپره شوه چی‌عنوا ن یی‌و: (۲) (دپښتو او پښتنو تاریخ ته‌یوه کتنه).

په دیار لس سوه څوار لســـم‌ش کال کی‌لوی استاد دغه مقا لی د کتا ب په‌ډول سره را ټولی کړ لی(دشعرای معاصر) ترعنوا ن لا ندی یی یوفصل پرزیات کړ اودغه پیر یی‌د(دوره تجدد ادبی پشتو) په‌نامه ونومه ، مقد مه او خاتمه‌یی و ر وکښله، دشپږ شپیتو ماخذو نـو فهر ست یی‌ورسره مل کړ د غــه‌خطی نسخه اوس هم دلوی استاد علامه حبیبی په‌کتابتو ن کی سته،دده په خپل خط کښلی ده ،ټــول مخو نه یی‌یوسلو شپږ اویا دی . (تاریخچه شعر پښتو) نومیږ ی‌ژبه یی‌پارسی ده .

دمضمون فهرست یی دا ســـی‌دی.

آغاز

شعرو سخنگو یی

دوره هاو اقسام شعر

قسم اول شعر پښتو:

اشعار غنایی و قصصی .

لنډی

سپری بدلی

اشعار روایی وحما سی:

داستان فتح خان بړیڅ

داستان آدم خان ودرخو

داستانهای دیگر (ښادی خان‌و بیبو ،توردلی وشا هو ،ظر یف‌خان ومابی).

قسم دوم شعر پښتو:

دوره‌اشعار نیم مصنو عی

---

(۲) دکندهار پښتو انجمن اد بی‌ددیارلس سوه یوولسم ه.ش کا ل دلیندی په میاشت کی جوړ سر ،پښتو مجله له‌دغه انجمن څخـــه خپریدله ،دا انجمن تردیار لس‌سوه‌څوار لسم ه.ش کاله پور ی پــه کندهار کی وپاییدیء .

آثاراو لیه
اخو نددرویزه و خانواده اش
اخوند قاسم ـ بابوجان
یك‌اثر قیمت دار قدیم :(دفتر) شیخ ملی یوسفزی
قسم سوم شعر پشتو:
اشعار عرو ضی
سه‌و نیم قرن اخیر
شعر وادبای لر پشتون
شعرای او لیه:
میرزاخان انصار ی
ارزانی
دو لت
واصل
خوشحال خان وخانواده اش
دودما ن وملیت خوشحال خا ن:اشر ف‌خان هجر ی ،عبدالقادرخان، افضل خا ن، کاظم خان شیدا ،صدرخان ،علیخان.

شعرای دیگر : عبد الر حما ن مهمند ،خوا جه محمد بنگبس ،عبد‌ـ الحمید مهمند ،عبد العظیم سوا تی، جان محمد،شیر محمد، اخو نـــد عبد الرشید ،قاسم علی اپر ید ی، فیاض ،غلام محمد ،بای خا ن،امیر محمد انصاری ، نواب مستجاب‌خان (بریخی) ،اخوند میاداد ،معز الله‌ـ خان، کا مگار ،محمدی، یو نســـس، صدیق، کاظم ،فتح علی ، غفور ، علیم ،اشرف ،قلندر ، فا ضـــــل ،عبد الصمد ، ابو القا سم ،عصا م، سکندر، حسیـــن، ابراهیم، او دل، عثمان ،مهین ،فضیل ،مو لـــو ی حمید الله ،شمس الفلك ، میا عمرچمکنی، مهر علی، مخلص ،کر یم‌ـ خان ، الهداد ،مهر شاه ،میا فقیرالله جلال‌آباد ی ،امام الدین،مولوی احمد ،مراد علی ،حافظ الپور ی ،عبدالرحمن ،ارسلا ،مسعود، بوعلی‌ـ شاه،مطیع الله ،سید حسین، غلام محمد خان پوپلزی ، ملا احمدجان، نوروز ، اعظم الدین، خر قی،عجب‌خان ،نعمت الله نو ښاری ، قا ضی عبدالرحمان سواتی، افضل،خانمیر،شاه عالم ،امان گوجرا تی، سفید‌ـ شاه، محمد دین، شهنواز، عبدالله،احمدگل ،اکبرشاه ،عبد الغفار،عجم

امانت ، امیر، عنوان الدین، جــلاد، بهرام ،بار احمد ،برها ن ،غر یبی حمید گل،عیسی گل اخوندزاده،محمود، مقصود گل ،مجیدشاه ،امیرعبدالله میرافضل ،میرا، میارجب ،محمدجی،محمد جان، ناصر، نور علیشــاه، نور الدین ،شاه گل ،سوراج،سوکیه،توکل .

شعرای برپښتون :

ملا الف هو تك

ملاشیر محمد

عبد الرحیم هو تك

احمدشاه بابا

اعلیحضرت تیمور شاه

پیرمحمدکاکړ

ملاحسن ساگزی

حبیب الله اخندزاده کاکړ

عبد النبی

عبد الکریم اخوندزاده کاکړ

ملا صالح محمد داوی

ملا گل محمد

شمس الدین کاکړ

میرزاحنان

صدیق اخو ندزاده

ملا جمعه بارکزی

ملاجان محمد کاکړ

سردار مهر دل خان

اخوندگدای

علیجان اخوندزاده

عیسی اخوندزاده

شیر محمد هو تك

خدایر حیم آکاخیل

عبد الودود ستریانی

ملا میران
حاجی عبد الله پوپلزی
رحمت داوی
ملا محمد کریم
عبد الکریم
فیض الله ارغنداوی
کمال د هرا وت
بر خوردار
امیر نورز ی
ملا حفیظ قندهاری
طالب قندهاری
ملانظر محمد
ملا عبد الباقی کاکړ (افغان)
سید محسن آغا .
شعرای معاصر یادور ه تجد د ادبی‌پښتو:
شعر قدیم وسخنوری جدید
خصایص ومزایای شعر جد ید
سخنوران معا صر افغانستان :
غلام محی اِلدین خان افغان .
مستغنی مر حوم
سید حسن خان.
مخلص قندهار ی
عبد العلی کاکړ
مو لوی صالح محمد خا ن
ملارحمت الله قندهار ی
خادم کاموی (قیام الدین)
معاصرین سو بهسر حدوپشاور:
نهضت ادبی جدید
سیدرسول رسا
مولا نا خانمیر هلالی

فضل الحق شیدا
عقیق زا خیلی
برق کاکا خیل
سمندر دبدربنو
سیدراحت‌زا خیلی
محمد اکبر خادم
میا احمدشاه
عبد الرو ف‌عندلیب
مولانا غافل
بیزار ی
مهجور
گمنام
عبد الاکبر خان
عمر دین
بلبل پکهلی
فضل محمود مخفی
امیر نواز جلیا
محمد شاه (رنج)
فضل احمد (افغان)
خا تمه‌و خلاصه این تاریخچه
اروانښاد علامه حبیبی ددغه کتاب‌پیل داسی کړی‌دی:

(سه سال پیشتر مضمونی درمجله پشتو به‌عنوا ن(نگا هی‌به‌تاریخ پشتووپشتون)نگاشته بودم کـــه‌دو سه قسط آن در همان او قا ت نشرو بقیه اش ناتمام ماند ، د ر مضمو ن مذ کور مادرنظر دا شتیم راجع باین زبان و تاریخ آن‌مطالعات‌خودرا باستناد منابع وما خذ ی که دردست بود ،یکجا بخوانند گا ن تقدیم داریم ،ولی چون برای تحقیق وروشن سا ختن این مو ضوع مهم‌یك‌دو مقاله یاچند صفحه کا فـــی نیست بلکه لازم است برای‌فحص وبسط آن کتا بی در چند جلدتحریر شود بنابران مضمو ن مذ کور تــاکنون ناتمام ما نده است امـــــا یاد داشت ها یی که ما از همان‌وقت‌تاکنون راجع به تاریخ ادب‌و شعر

پښتوگر فته ایم مو جود است،اگر وقتی فرصت دست دهد ومنا بعی که تایك اندازه سرا غ داریم و یا لازم است ،بدست بیاید آنگاه در نظر است که تاریخ مبسوط ومشروحی درچند جلدرا جع به ادب و تاریخ زبا ن ملی پشتو نگار ش یابد، دم نقد که به سبب کمی فر صت ، و نبود ن ماخذ کا فی از نجاح این ارما ن دیرین خو یشتن معذو ریم ، می خوا هیم از روی یاد داشت ها ی مرتبه ،راجع به یك قسمت از تاریخ مذ کور باکما ل ایجاز دا خل بحث شویم ، این، بخش عبارت از تاریخچه شعر افغانی است که یك قسمت مهم از تاریخ ادبیا ت شمرده می شود ...))

(تاریخچه شعر پشتو) دلو مړ ی ټوك پښتانه شعرا مهم ماخذدی(۳).
لوی استاد علا مه حبیبی چی ددیار لس سوه درویشتم ش کا ل د سرطان په میاشت په کابل پوهنتو ن کی دادبیاتو دپو هنځی تاداوکیښود په لومړی ټو لگی کی یی دپښتو ادبیاتو درس پر خپله غاړه وا خیست له دغو درسی نوټو نو څخه دپښتوادبیاتود تاریخ لومړی ټو ك جو ړ سو اود ادبیاتو پو هنځی په دیارلس سوه ویشتم ش کال دکا بل په عمو می مطبعه کی چاپ کړ . دپښتو ادبیاتو دتاریخ دغه ټو ك چی له یوسلو اوه دیر ش ماخذو نو څخه یی په کښلو کی گټه اخیستی سوی ده په یوسلو دری دیرشو مخو نو کی پای ته رسیدلی دی(٤).

(۳)دپښتانه شعرادلو مړی ټوك ،له لیکنی څخه اروانباد علا مه حبیبی ددیار لس سوه نو لسم ش کا ل دمرغو می په لومړی ور ځ فارغ سوی دی، داکتاب په دیار لس سوه شپلم ش کال داروانباد محمدگل نور ی په اهتمام دپښتو ټو لنی له خوا دکابل په عمو می مطبعه کی چا پ سوی دی،چاپی نسخه یی دری سوه شلو ردیرش مخه ده او سل تنه شاعرا ن پکښ ی معر فی سو یدی .

(٤) ددغه ټو ك لنډ یز په نو لس سوه یو پنځوسم ع کال د پیښور داشاعت سر حد له خوا په یو سلو اوو کوچنیو مخو نو کی چاپ سوی دی دغه لنډ ون نه محمدتقویم الحق کاکاخیل کړیده . دکتا ب ځینی کلمی یی په خپله لهجه اړو لی دی اودغه عمل یی په علا قا یی ژ بـه ترجمه بللی ده .(؟) اروانباد مولف له دغی کرغیړ نی مدا خلی څخه نا خو ښه و(وگ :ددغه کتاب ددریم چاپ مقد مه).

لوی استاد علامه حبیبی غوښتل‌چی په‌څلورو ټو کوکی دپښتوادبیاتو تاریخ ولیکی ، دغه لومړی ټو ك یی‌دژبی دتاریخ له‌پاره خاص کړسوی و،ددی ټوك مهم بحثو نه داوو :

ادب څه‌شی دی ؟

دادب علم، دادب مو ضوع ،دادب‌تاریخ.

آریا اوآرین:

دژبوو یشنه ، هندو اروپا یـــی‌ژبی ،... دآریایی ژبو یو له بله نږ دی وا لی ، آریایی ژبه اوپښتو. په‌پښتو کی دآرین ریښه، آریانا ویجه ...

پښتو او پښتون:

دلسو ټبرو نو جگړه ،دپکهـــت‌ویشنه ،پښتون په‌وید کی، پښتون په او ستا کی، پښتون او یونا نی‌مور خین ،پښتو اوداوسنیو پوهانو آراء، دپښتو اصل او ...

پښتو اودوید ژبه(سنسکریت):

دویدژ به ، دوید بخدی سندری،... دویدی ژ بی او سنسکر یت لغات چی په پښتو کی اوس هم ژو ندی او مستعمل دی دپر تل ــه کولو او مقایسی اصول، او ...

پښتو اود اوستا ژبه:

اوستا ،باختری اوستا او نو ی‌اوستا ،گاڅو نه ،په پښتو کـــی د‌وستاژو ندی کلمی، مجمو عــــی مشابهت

دتطبیق جدو ل.

پښتو ، سنسکر یت اواوستا ته مقایسوی کاته.

پښتو او میدی ژبه

پښتو اوزړه پاړ سی

دزړو ژ بو او پښتو عرو ض .

دغه کتا ب (لومړی ټو ك دپښتوادبیاتو تاریخ) په دیار لس سو ه څلورپنځو سم ه.ش کال دکا بل‌پو هنتو ن دادبیاتو دپو هنځـــی له خوا بیاچاپ‌سوید ی‌په‌دی‌چاپ کی‌اروانباد مو لف ډیر زیاتوب را ـ وستلی دی ، نوی مو ند ل سو ی مطلبونه یی پرزیا ت کړی دی او د کتا ب دمخو نو شمیر دوه سوه‌اویامخو نو ته‌رسید لی دی . نوم لیك

یی هم د اروا ښاد مو لف گــرا نشاگرد زلمی هیواد مل په اتــــه شپیتو مخو نو کی ترتیب او ورسره چاپ کړی دی.

دپښتو ادبیاتو دتاریخ دو هـــم ټوك لوی استاد علا مه حبیبـــــی په دیار لس سوه خلیرو یشتم ه.ش کال کښلی دی ، اروا ښاد گل پاچا الفت ددغه ټوك په مقد مه کی کښلی دی :

((داد پښتو ادبیاتو تاریخ دوهم ټوك دی چی په دیار لس سوه څلیر ویشتم ه.ش کال پیاوړی مو لـــف عبد الحی حبیبی په لو مړی ټوك پسی لیکلی او په دیار لس سوه نهه ویشتم ه.ش دکابل مجلی په شمارو کی پر له پسی خپور شوی دی)).

په دی ټوك کی اروا ښاد مو لـــف دپښتو ادب تاریخ تر زرو هجری قمری کالونو پوری څیړ لی دی او مهم بحثونه یی دادی:

داسلام خپریده اود هیواد دینی او سیاسی حالت.

دپښتو تاریخی شهرت په اسلامی دوره کی .

سوریان : سوری په تاریخ کی، امیر کروړ ، ابو مسلم خراسا نی ، دپښتو پخوانی شعر د امیر کرو ړ حماسه، هاشم دزید سروانی زوی.

لودیان : شیخ رضی او شیـــــخ نصر لودی .

دپښتون بابا کور نی : بیټ نیکه،اسماعیل، خر ښبو ن.

شیخ اسعد سور ی ، شیخ تیمن کاکړ ،ښکارندوی غوری، ملکیار ـ غرشین، تایمنی ،قطب الدین بختیار

نثر ـ دسالو وږ مه .

دو همه بر خه: شیخ متی ، باباهوتك ،شیخ ملکیار هوتك،زمیندا ـ ور ی اکبر، سلطان بهلول لود ی ،خلیل خا ن نیاز ی ، زر غون خا ن نورزی، زرغو نه کاکړه، رابعـــــه،دوست محمد کاکړ، شیخ عیســی ـ مشوانی ، شیخ بستان بړ یڅ، علی سر ور لودی ، میر من نیکبخته ، شیخ محمد صالح الکوز ی .

نثر : دسلیما ن ماکو تذ کر ه، دشیخ متی دخدای مینه، د محمد بن علی البستی تاریخ سور ی ،د احمداخبار اللو دی ، د شیخ کټه لرغونی پښتانه ، دشیخ ملی دفتر، دکجـو خان د پښتنو تاریخ دبابړ خان تذکره غرغښت ، دزر غو نی بوستا ن ،ددوست محمد کاکړ ، غرغښت نامه د نیکبختی ارشاد الفقرا ،دشیخ قاسم تذکرة الا و لیا ، د شیخ بستـــان بستان الاولیا ،داله یار تحفه صا لح دپښتو ادبیاتو دتاریخ دو هـــم

ټوك ښاغلي محمد حسن ضميـــر صافی (چی هغه‌و خت په‌پښتو ـ ټو لنی کی دادبیاتو دڅانګی مدیر ودکابل مجلی له ګڼو څخه را ټـو ل کړ ، دغه مجمو عه په دیار لس‌سوه اته دیرشم ش کال دپښتو ټو لنی له خوا چاپ شوه ، اروا ښادګل‌پاچا الفت(چی هغه‌و خت دپښتو ټو لنی مشرو) یوه لنډه مقد مه‌پرو کښلەددی چاپ دمخو نو شمیر یو سلوشپږ ـ اویا دی.

داو خت‌لوی استاد علا مه حبیبی‌په‌وطن کی نه‌و ، تر راستنیدلوورو ـ سته یی په دیارلس سوه څلو یښتم‌شمسی کال دغه دو هم ټو ک‌بیـــا وکوت څه نوی مطلبو نه یی پر زیات‌کړل اود دو هم چا پ له‌پاره یی‌پښتو ټولنی‌ته‌وسپاره.

اروا‌ښاد علا مه حبیبی ددغـــه کتا ب په‌پای کی کښلی دی:

((داکتا ب ما په دیار لس سوه پنځه و یشتم شمسی کال په‌کابل کی لیکلی‌و ، خودټو ل کتا ب پـــه نشر مو فق نه‌سو م اواو س می په سر کی څونوی خیر نی پوری‌ونښلولی اودادی پښتوټو لنی ته دخپرو لوله پاره وړاندی سو .

امیدلرم چی دغه مباحث‌به‌ښاغلولوستو نکوته ګټور وی او که‌ژو ند پاته‌و نو به ددی لړ دریم اوڅلو رم‌ټو کونه‌هم‌ولیکم.

لسم دحوت دیار لس سوه‌څلو یښتم کال ـ عبد الحی حبیبی)).

دپښتو ادبیاتو دتاریخ ددو هـــم‌ټو ك دغه وروسته نسخه په‌دیارلس سوه دوه څلویښتم ش کال دپښتوټو لنی له خوا چاپ سوه ، په دی چاپ کی دمخو نو شمیر له‌یو سلوشپږ اویا څخه دری سوه اته‌شپیتو ته‌جګ‌سوی‌دی،اروا‌ښاد ګل‌پا چـــاالفت ددغه چاپ په مقد مه کـــــی کښلی دی:

((دپښتو ادبیاتو تاریخ دو هم‌ټوك ـ پدغه نا مه یو کتا ب دپښتو ټو لنی له خوا په دیار لس سو ه اته دیرشم کال کی خپور شو .

چی دپښتو ژبی محقق او پیاو ړ ی‌لیکوال عبد الحی حبیبی څو کا له پخوا لیکلی‌اوپه‌کابل‌مجله کی‌پر له‌پسی خپور شوی‌و .

او س‌چی داکتا ب دو هم ځـــل چاپیږی ،له‌لومړی ځل نه په کی دو مره زیاتوالی‌راغلی‌دی‌چی یونوی‌مهم‌تالیف یی بللی شو.

داکتاب پهلومړی چا پ کی‌یو سلو شپږ او یا مخه‌و اوپه دو هم چاپ کی دکتاب حجم دری سوه اته‌شپیته‌مخه دی ،ددی کتاب په سر کی له دوو عنوا نو لاندی (زړه‌پاړسو،دوه نیم زره کلن شعر) څو مخه زیات سوی دی او بیاله لو مړ ی څپرکی نه ورو سته ددو هم‌څپرکی له‌عنوان لا ندی دلویکانو دکور نی‌یواهم بحث زیا ت شوی (دی) چی د پښتو ژبی په تاریخ کی ور ته‌نو ی‌کشف ویلی شو.

ددی کتا ب په‌آخر کی دپیـــــــرروښا ن برخه‌علاوه شوی ده ، چی دمعلوما تو او تحقیقاتو په لحا ظ یی په اوس‌و خت کی ورو ستی تحقیق اود پښتو اد ب دیوی مهمی دور ی‌څیړ نه بللی شو.

انصا فاباید ووایو چی حبیبـــــی‌صا حب دپښتوژ بی دتاریخ پـــــه روڼو لوکی ډیر ستر مو فقیتو نـــه‌ګټلی دی او د لو یې بر خی خاوند دی ،ددی کار آغاز او ادا مه‌تر ډیره‌حده دده دهمت اوز حمت ثمره ده چی دده دقلمی او علمی خدمت پله یی ډیره درنه کړیده ، خدای د ی دی دروندلری اودده داعمالو پله‌دی‌تل درنه وی)).

اروانباد لوی استاد علا مه‌حبیبی‌ددیار لس سوه پنځه څلو یښتـــم شمسی کال په‌شاو خوا کی بیا د کابل پو هنتو ن دادبیاتو په‌پوهنځی کی دپښتو ادبیاتو دتاریخ استادو،ده دځلورم ټو لګی له پاره چی کوم درسی نوټو نه تیار کړ ی‌و هغه‌په‌دیار لس سوه اوه څلو یښتم‌شمسی کال دادبیاتو دپو هنځی له خوا‌په کتابی شکل چاپ سو ل اود پښتو ادب لنډ تاریخ یی‌و نو مه ،د غـــــه‌مجمو عه په‌لویه قطعه دو او یا مخه ده او زموږ تر زما نی پوری یی په‌خورا اجمال دپښتو ادب تاریـــــخ څیړلی دی.

اروانباد لوی استاد علا مه‌حبیبی دپښتو ادبیاتو دتاریخ دریم اوڅلورم ټو کونه په هغه تفصیل چی د ه ، غوښته و نه‌لیکلای سوه ،دد ی مهم تکل او تحقیق بشپړاینه دده ارمان وځو دا ارما ن هم لکه نورارمانو نه نیمګړ په ته سول (خدای دی دی‌وبخښی).

نن‌چی افغان ولس دد غه علا مـــه په‌ویر کی ویرجن دی ددی حقدا ره مشر په‌بیلتانه کی چی ما کو مـــــه سانده و یلی ده ، ددوی حضورته‌یی په‌ډیر ادب وړاندی کوم.

دفضیلت لمر ولویده

آدعلم عیار سنجو صرا فا نو !
آدفضل په ارز پو هوجوهریانو!

خبر یاست چی تکه ولو یده دپاسه
هغه‌کان دپوهی ووت زموږله‌لاسه

چی‌په‌لعلویی دفضل رنگینی وه
په عقیقو یی دعلم زیبا یی و ه

نگینی‌یی داد ب دتند ی گـــل و
پیروزی یی د تاریخ دگینهی ښکل‌و

الماسو نی دتحقیق دتاج‌ښایست‌و
یاقوتو نی دتدقیق دتخت ارزښت و

هغه‌کا ن چی دگو هرومجموعه‌وه
دخو رازو کمالا تو گنجینه و ه

داجل پەزلز لە لەموږە ورك سو
دمهرو نو دروند عیار یی‌پەمرگ‌سپك سو.

پس لە دی داعیار نستەپەسکو کی
دا غمی بەپیدانەسی پە کانو کی

آپوهانو درصد !دشر فستوری
لە خپل‌اوجە راخطاسوگوری‌گوری

موږیی‌وینو چی‌جهان‌دعلم تورسو
هغەلمر دفضیلت میلمەدگور سو

چی‌خیرنی دتیارو لارو رنها و ه
چی‌لیکنی دادب دمخ بنکـلا وه

چی‌پەنوك‌یی‌خلاصیدی‌دتحقیق غو ټی
چی‌پەنقدیی‌زرکیدی‌دخطا لو ټی

پەتقریر کی یی کیمیا دسعادت‌وه
پەتحر یر کی یی توتیادبصیرت‌وه

چی‌یی‌ژاړی پە هجران‌دکتاب‌توری
گڼودیی پەبیلتون دمعناستور ی

چی‌پەتلەیی‌دعرفان‌بوتی‌خزان سو ل
چی پە مرگ‌یی‌علم‌وپوهەیتیمان‌سول

دریغە، نن دشلم قرن بیرونی‌و لاړ
دافغان‌ولس لەنو لە حبیبی ولا ړ

پوها ندرشاد
ددیارلس سوه دری شپیتم کا ل
دثور شلمه نیته .

(دافغان‌ولس ټو لە) تاریخی‌مادە دە، ابجدی ارزښت یی یو زرو شپږ
سوه دری اویا دی، دبیرونی‌اوحبیبی کلمو ابجدی ارزښت دری‌سوه‌لس
چی‌ځینی و باسو دیار لس سوه‌دری‌شپیتە پاتیږ ی پدی استخرا ج کی
دتخر جی لەعملە کاراخیستل سوی‌دی (ولاړ) یی پە دواړومصر عــو
کی داسقاط(نفی) قرینە دە.

سهیم

په طلوع افغان کی د لوی استاد پوهاند حبیبی ژورنالستیک استعداد او صلاحیت

دلویو خلکو ژوند دزیږیدو
او مړینی په دوو نیټو نه ټا کـل
کیږ ی، دهغوی ژوند په یوه نیټه
پوری اړه لری ،دزیږیدو نیټه .
(الکسی تولستوی)

دژوند دحقیقت په مقابل کـــی (مرگ) هغه بی سترگو ، ناوړ ه، تریخ ،ستغ او بی عا طفی موجود ولاړ دی چی دښو او بدو معیار نه پیژنی ،سم او ناسم نه گور ی ، په وخت او ناوخت پسی نه گر ځی بلکی دیوه بیرحمه توفا نی سیلاوپه شان هرڅه پر مخ وړ ی اود نیستی په نا ما لومو خواوو یی سپار ی.

مرگ دژو ند دښکلي حقیقت غوږید لي گل ته دخزا ن ساړ ه په بیه اخلی ود هغه دپاڼو له رژ یدو سره یوه ساد یکه همیشني دلچسپي لری او په ناپا یاوه تو گه دی نـه مړ یدو نکی دلچسپی ته درسید واو دخپلو ناو لو او لیو نیو هیلو دتر سره کولو له پاره له ژو ند سره په جگړ ه لگیاوی ، چی نتیجه یی دژوند عاطفي لوری ته یوازی تاثر، تاسف او خواشینی راپاته کیږ ی او بس.

دلوی استاد پو ها ند عبدالحـی حبیبی غمجنه او له خوا شینی ډ که مړ ینه (ددیار لس سوه دری شپیتم کال دثور شلمه نیټه) هم دژ و نداو مرگ ددی ناپایاوه جگړ ی دسره اور نتیجه شوه چی تاثر یی نه یواز ی د پښتو ادب دمینه وا لو زړه دردو ی بلکی دپو هی او فر هنگ ټول مینان په غم اړوی اودزړ ه دخوا شینیتیا په تارونو یی زلزله راو لی ،ځکه دد ه مر گ ، عادی مر ك نه و بلکی هغه مرگ و چی دعلمی محافلو شور او زوږ یـی په خپـتیان واړاوه. ددی لوی تاثر په لړ کی زه نه پو هید م چی داستاد دفضیلت په دو مره لوی سمندر کی دده سپیڅلی رو ح تـه دخدمت په هیله ، کوم ډول مرغلری انتخاب اوډ کابل مجلی گرا نـو لوستو نکو ته یی وړ اندی کړ م ځکه دده په لا س جوړ ی کړ ای شوی علمی ادبی، هنری ، تاریخی، فلسفـی، ټولنیز ی اوان تصو فی مر غلر ی رنگارنگ ښکلا لری او هره ښکـلا یی دزړ ه احساس لړ زو ی او په ، خوځیدا یی راو لی ،هځوی یـی ، پاڅوی یی اودده دقلم قوت وپراخی حوصلی ته اریانی ، اریانه دروی.

خو بیا هم دگرا ن استادپو هاندرشاد په لار ښوو نه دادی دطلو ع افغان جریده دغه د پښتو ژ بـی لومړ نی خپرو نه را اړوم اوپه هغه کی داستاد حبیبی دژور نا لیستی استعداد او صلا حیت ښکلی څیری ته په نظر اچولو برسیره په اوسنی وخت کی دژور نالیز م او ژور نا ـ لیستیکی ضروریا تو پر اهمیـت او رز ښت باندی دده داحا طـی انداز ه لږ وډیره راڅیړم.

ترټولو دمخه بایدووایم ، چی دطلوع افغان جریده دافغا نستا ن د ملی او متر قی پاد شاه امیـرامان الله خان دځلا نده عصـر (دیار لس سوه اوه دیرش نه تـردیار لس سوه اوه څلو یښت هق)

یو نه‌پناه کیدو نکی یاد گار دی((چی‌ددیار لس سوم کال دمیزان (۱)په پنځلسمه نیته په کندهار کی پــــه‌ډبرین چا پ خپره شوه .لو مړ نی چلوونکی یی مو لوی صالح محمد هو تك (دیار لس سوه نهه دیرشم ه.ش مړ) او دجریدی گچه اته‌ویشت‌نیم په څلور څلویښت سا نـتـی متره ده ، لو مړ نی گنی یی دو ه‌مخونه در لود ل او په څو لو مړ یو کلو کی په یو پانیز ډول په‌لو یه‌گچه اوپه رنگ رنگ کاغذونو خپره شوه. دامانی دور ی په نـــو روکلونو کی‌یی گچه کوچنی او مخو نه څلور شو ل ، لومړ ی ددی‌جریدی‌دخپریدو ور ځ چار شنبی وه خود دیار لس سوه یو کال په‌وری کی چی‌عبد العزیز مشهور په بابـــه‌د طلوع افغان مدیرو تاکل شو نو دجریدی خپریدل یی له‌چار شنبی نه شنبی ته راو لیږ دو ل .ددیار لس‌سوه اوم کال په‌جوزا کی دمد یرپه غیاب کی خوا جه محمد دطلو ع افغان مرستیا ل چلولی ده اودهمدی کال په‌سنبله کی دجر یدی دخطاطی‌چاری محترم سیدحسین کو لی خو مدیر یی تر دیار لس سوه نهم کال‌پوری بابه‌عبد العزیز پا ته شوی ورو سته بیا دجر یدی معاون‌محترم‌عبد الحی دطلوع چار ی پر مـــخ بو تلی ترڅو په دیار لس سوه لسم‌کال کی‌یی دمدیر په صفت وټاکل‌شو چی‌تر دیار لس سوه نو لسم پوری‌ددی اخبار چلوونکی‌و))(۲).

موږ دلته دطلوع افغا ن له هغی‌گنی را پدی خو ا خبری لرو،چی دلومړی ځل له پاره د مد یـــــرعبد العزیز نوم ځینی لوید لی اوپر ځای یی‌کښل شوی.. نگارنده : عبد الحی حبیبی..

ددغی شماری په پاسنی برخه کی‌یعنی دیوه دوه کر ښیز جدو ل د پاسه داسی‌راغلی : شماره بیست‌وسه ، سال نهم .

---

۱ ــ په هغه (سالنا مه) کی چی دطلوع افغان دجر یدی دیوولسم‌کال په‌پیل کی په‌اویا مخو نو کی چا پ‌شوی دمیزان پرځای سر طـــان کښلی دی په دی ډول: تاریخ‌دتاسیس پنځلسم دسر طا ن،دیار لس سو ه کال نمره مسلسل ــ۷۰۱

۲ ــ وگك: پښتو خپرو نی،دیار لس سوه شپږ پنځوسم کال، پنځلسم او شپاړ سم مخونه .

ددوه کر ښنیز جدول نه رالاندې‌دجر یدی دلوی نا مه ښی غاړی ته پەشپړو کر ښو کی‌لیکل شوی:

نگارنده عبد الحی حبیبی ، هفته‌یك شماره نشر میشود ،مقالا ت وارده مسترد نمی شود ،ادار ه دردرج‌آن آزاد است ، در مو قــع نقل‌و حرکت مشتر کین اطلاع اداره‌ضــرورییســت محــل اداره شهــر قندهار)) اودجر یدی دنا مه چپی‌غاړی ته‌په عین شپړو کرښو کـــی داسی راغلی :((قیمت‌سالیا نه ، شهر قندهار چهارافغانی ،محالا ت مر بوط پنج افغانی ، سایرولا یات‌دا خله شش افغانی ،ممالك خارجه پنج روپیه کلدار ،یك شماره د ه‌پول)) .

وریسی دوه موازی دوه کرښیزجدو لونه راغلی چی په منځ کـــی ی‌لولو : شنبه۲۰ذیحجه ۱۳٤۹ ـ نزده ثور ۱۳۱۰)).

دنو موړی شماری لو مړ نـــــی‌عنوا ن(بخوانندگا ن محتـــــرم‌و هموطنا ن عز یز) هغه معرو ضه ده‌چی داستاد حبیبی په‌لاس کښل‌شوی او تری جوتیږ ی چی دجرید ی ، پخوا نی مدیر دوخت ملی شورا ته دقندهار دخلکو له خوا دو کیل په‌حیث انتخاب شوی او کابل ته‌دهغه دتگ وروسته دغه‌و ظیفه محتـــرم‌استاد حبیبی ته چی((له‌دیارلس‌سوه شپږم شمسی راپدی خوا یـــــی‌دجریدی دمرستیال وظیفه درلوده)) (۱) ور پاته شوی ده .ددی‌معروضی‌په‌یوه برخه کی داسی را غلی دی :

((اینك بار اول است که قلـــم گرفته و می خوا هم خد متی از راه نگارندگی به‌وطن عزیز خودنموده وقدم نخستین خودرا درین را هی که‌باعشق سر شـــــا ر با ادا ی وظیفه وداشتن سر ما یه کا فی‌علمی (که‌ندارم) باید قطع و سپر ی‌شود،می‌گذارم ... برای اینکه این نا مه کوچك ملی... به محاق تعطیل نــه افتد ، اینك مستعینا باالله اقدا م‌به نشرو نگارش آن نمودم ، امیدوار م این وظیفه مقد س خود را ... بـــا تتبع یك مسلك مستقیمی که خالی از هر گو نه تملق بی جاو مبنی بر خد متگذاری وطن باشد ایفانمایم... وآن فریاد های سوز نا کی را که توام بایك سلسله قطرا ت اشك در اعماق دلهای همدردا ن صمیمـــــی

---

۱ ـ وگک :ژو ندون مجله دیارلس سوه یو شپیتم کال ، دریمه شماره اسد او سنبله.

جا معه بر می خیزد و صفحا تجراید ملی‌را زینت می دهد در احساسا ت واخلاق‌و روحیا ت فرز ندا ن و طن موثرو تکا ن افزا تر ببینیم !...کفیل اداره : عبد الحی.

په‌پور تنیو کرښو کی د استا دحبیبی هغه درد له‌ورایه وینو ، چی دخپلی ټو لنی په‌تیره دخپلو خلکو له دردو نو سره یی لری اوپه ټینګه غواړ ی چی دخلکو دژو ندا نه له فضا څخه دنا امیدی توری لـــړ ی لیری شی . او دی هیلی ته درسیدو یوه غوره و سیله هم دجر ید ی ـ ویښوو نکی مضا مین اودنظـــــر دخاو ندانو ښه افکار بولی .

دغه جریده اته مخه لری چی په‌هر مخ‌کی یی هماغه دسردوه‌کرښیز جدو ل او شماره بیست‌و سه سال نهم پری دپاسه له‌نظره نـــــد ی غور ځیدلی ، دجر یدی ګچه دپخوا په‌شا ن اته‌و یشت نیم په څلور ـ څلویښت سانتی متره ده. دا سی بریښی چی استاد حبیبی د خپـــل معاو نیت په دوران کی هم له‌څا نه علمی او ادبی بصیر تښود لی او دپو هی او ادب دخاو ندانو په‌وړاندی یی دغه حقیقت ته دوا قعیــــــت جا مه ور اغوستی ده، را څی په لوم‌ړ ی سر کی دغه خبره دعبد ـ العزیز په‌وداعیه وینا کی وو ینوچی دهمدغی شمار ی ټول دریم مخ‌په‌یوه زرین جدو ل کی‌پری مز ین شو ی دی.

ددی وداعیی په یوه بر خه کی‌داسی لولو:((برای اینکه طبع‌ونشر جریده به‌تعویق نه افتد ، بعدازبنده‌آقای عبد الحی خان معاو ن که یك جوا ن بصیر و هنر مند می‌باشدوازمد ت در اداره طلوع افغا ن وظایف خودرا باحرار ت و جدیت ایفانموده‌اندو من از خدما ت بی آلا یش‌شان متشکرم آنرا نشر و توز یـــــع خوا هد داد...

وکیل‌شما: عبد العزیز

ددی شماری نور مخونه ټـــــول کور نیو خبرونو نیو لی او یواز ی په اووم مخ کی‌د(مجله اقتصاد)په‌باب یو دګډون اعلان لری چی تری رالاندی کوچنی عنوا ن یی دا ســـی دی:((از نو نهـا ل‌های برو منـــد بوستا ن مطبوعات افغا نــــــی است)).

په هر صور ت ، دلته زمو ږموخه دانده چی دطلوع افغا ن هره‌جریده راواړوو اود هغی په هر عنوا ن‌بحث وکړ و (که څه هم داکار ډیر درو ند

دی خو ضرورت یی هم نه لید ل کیږی و لوستو نکوته خسته کنړا ځی) بلکی هدف مو دادی چی طلوع ته په کتنه داستاد حبیبی دژور نا لیستی استعداد طلا یی وو ینو او لـــــه ننداری یی خو ندوا خلو، ځکه د استاد دفکر څلاو ی هغه روښنا نه ږیوی دی چی تل به دتیارو پـــــه ځپلو کی اغیز منی وی .

دفرا نسی یوه‌پیژ ندل شوی‌تاریخ‌پوه‌ویلی دی:((دنن ور ځی‌روښنا نه او ارز ښتمن ژو .ند دپرون ور ځـــی‌دلیکوا لوله افکارو نه رازیږید لی دی)) او یوبل فرانسوی شا عــــروایی:((پخوا نی لیکوا ل هغــــه ځواکمن مشرا ن دی ، چی‌لا تـــراو سه له قبرو نو څخه پر مو ږ حکو مت کوی))(۱) او استاد هم له هغو مشرانو څخه دی چی تل به راسره وی او تل به دتحقیق‌او تتبع‌له‌لار ی زموږ دلار ی مشال وی.

معا صر ژور نالیز م حکم کو ی‌چی جریده یاور ځپا ڼه او په مجموعی تو گه دټو لنیزو رسنیو و سایل‌بایدپه داسی گا ڼه آراسته وی چی هم دښکلا او جذابیت له‌نظره زړ ه وړو نکی وی او هم د مطالبو له‌مخی داکثر یتو باسوادو خلکو دسو یی اوپو هی‌سره سم مزین شوی و ی ځکه په او سنی نړی کی‌مطبوعا ت‌دژو ند جز بلل کیږ ی او باید د ژو ند دغه‌بر خه داسی وپسولل‌شی‌چی اکثر یتوته یی در ک اوفهم‌ساده وی او په‌ژو ند کی دیوه خوږ ژ بی‌سلاکار په‌توگه مر سته ورسره‌وکړی ځکه(هما غسی چی خواړ ه دبشرله پاره ضروری دی دنن ور ځـــی دانسان له پاره مطبوعا ت ضروری‌دی)(۲).

که چیری پدی مورد کی طلو ع افغان په‌نظر کی ونیسو((دد غــــه پرنسیپ تطبیق دهغه په پاڼو ا و محتویاتو کی یوڅه دروندغو ند ی کار دی ،ځکه ددغی جر یدی‌محتو یاتو که ادبی‌و که تحقیقی او کــــه

۱ـ اصول روز نا مه نگار ی وارزش مطبوعا ت در دنیای امروز ، داکتر شمس مستو فی ، تهرا ن دیار لس سوه دری څلو یښتم کال نهه دیرشم او څلویښتم مخونه.

۲ ـ زبان مطبوعا ت،عبدالرحمن فرامرز ی انتشارا ت ابن سینا تهران دیارلس سوه نهه څلویښتم کال ،څوار لسم مخ.

معلوما تی په‌یوه معین ستندرد تهیه‌کیدل او له چاپه راو تل ، چـــی پوهیدنه یی دلږ سواد لرونکو له پاره له‌ستو نزو خالی نه‌وه))(۱).

خو بیا هم دو خت دشرایطو د په‌نظر کی نیولو سره اودا چـــی نوموړی جریده زموږ دمطبوعا تو په‌آسمان کی خپل لو مړ نی‌گامونه اخلی په ټینگه ویلای شو ، چی ، جریده په خپل کار کی بریا لی وه‌او نه‌یواز ی یی دننه‌په هیواد کـــی‌لوستو نکی در لود ل بلکی‌دباندی هم‌وتله اوځانته یی مینه وا ل موندلی‌وو. هما غسی چی داستاد پـــه لومړ نی معرو ضه کی راغلی‌وجریدی په اکثروشمارو کی داکوښښ کړی چی ځان خلکو ته ور څیر مه کړ ی اود هغوی دذوق سره هنداره شی. نو ځکه یی دتوا ن په اندازه دهغو موادو په‌راوړ نه اقدام کړ ی ، چی خلك نیکوکار ی ، کاراو ز یارپوهی او ستقا مت ته وربو لی دمثا ل په تو گه کله چی جریده له‌کور نیو او بهر نیو مهمو خبرو څخه فارغه شوی ،داسی اشعار په کـــــی را انتخاب اوځای شوی دی چی‌دو خت له‌ذوق سر ه‌کا ملا ساز گـــا ر ی لری.

((چون می گذ رد عمر کـــم آزاری به
تا مـــی‌دهد ت دست نکوکار ی بـــه

چون کشته یی خود بد ســـت خود می دروی
تخمی که نیکو تـــر است اگر کاری بـــه (جامی)

یا:

پافشار ی و استقا مـــــتمیخ
سزدار عبر ت بشر گـــــر د د

بر سر ش هر چـــــه‌بیشترکوبند
پا فشار یشـــ‌بیشتر گـــــر دد)) (۲)

(ملـــــك الشعـــرا ءبهار)

---

۱ ــوگ : پښتو چاپی آثار ، د زلمی هیواد مل مقاله ،دیار لس‌سوه اوه پنځوسم کال دوه‌سوه اوم مخ.

۲ــ وگ: طلوع افغان، دوی محرم ۱۳۵۰ ، سی ثور ۱۳۱۰

یا:

((چه نیکو متاعی است کار آگهی
کزین نقد عالم مبادا تهی

به گیتی کسی سر برآرد بلند
که در کار گیتی بود هوشمند)) (نظامی)

یا:

بود مرد هنرور را هر انگشت
کلیداز بهر قفل رزق در مشت

ازآن دستی که ناید هیچ کاری
بودبرتن عجب بی هوده باری (؟) »(۱)

یاد پاداش جهالت تر عنوان لاندی دغه شعر.

((به سقف معبدی دیدم نوشته یی
که گیتی را یکی باشد فرشته یی

به هر سوی جهان بر دار دآواز
همی گوید به صبح و شام این راز

که ای نسل بشر بکشای دیده
که درعالم سه چیز است آفریده

یکی نیك و یکی بد با شد اینکار
یکی نی خوب و نی بد شد پدیدار

هر آنکس را که دانش رهنمون است
شناسد این سه را داند که چون است

چون داند نیك و بد را مرد دانا
زمن ایمن بماند او همانا!

و گر از جاهلی آن را نداند
تنش را در قهرمن در خون نشاند

کشم زارش گرش صد برگ باشد
که پاداش جهالت مرگ باشد))

(از مجله علم و تربیت)(۲)

---

۱ ــ وگ: طلوع افغان پنځه ویشتمه شماره ، نهم کال .

۲ ــ وگ: طلوع افغان اته دیرشمه شماره نهم کال .

بایدزیاته کړو چی پهدی بر خه کی یواز ی اشعار نه دی انتخا ب شوی بلکی ښکلی ټو کی ، زړ ه وړو نکی مضا مین او خوږی مقالی هم لری چی دټولو راو ړل دلته مقاله اوږ دو ی مګر بیا هـــم غوا ړم یوه فکا هی ځنی را انتخا ب او ګرانو لوستو نکو تهیی وړ اند ی کړم داسی:

آسانهکار :

بادار نو کر تهوا یی ، پرو نمیځوځله تیلفون راو کړ ، معلو مــه شوه چی په خپل کار کی نهواستمسوول یی کهنه ؟ نو کر: نږوبخښنه بل به هیڅ کار و نهکړم او تر هغوبهتیلفون تهناستیم څو ځـــواب درکړم » (۱)

دا او داسی نور شوا هد د د ی ښکارندوی دی چی د مســـوو ل چلوو نکی له خواد خلکو دپرا خـــو پرګنو ذوق نه دی هیر شوی اوپدی لاره کییی پخی خبری ور انتقا ل کړی دی اوداخبره یی ښه محققـــه کړی چی : ور ځپا ڼه یا جر یدهدژوند غږ دی ، هغه غږ چی دیو ه ژو ندی انسا ن له ستو نیووځی))

دغهژو ندی انسان اود غه تـــل پاتی انسان حبیبی دی چی د خپلی جریدی له لاری پښتو ژبی اودر ی ژبی ته پهیوه رنګ غږکوی:

((پهشا ن دغنچی سهر لـــهخو به شه بیدار
کره ستر ګی پهشبنم تر له خو به شه بیدار
وختی راسی ختلی لمر لهخوبهشه بیدار
روښانه شو لهبحر وبر له خو به شه بیـــدار
له خو بهنه بیدار شه ته لهخوبه نهبیدارشه)) لهپښتوځخه اقتباس .

((ای غنچه خوابیده چـــــو نر ګس نګران خیز
کاشا نه مارفت به تارا ج غما ن خیـــز
از ناله مر غ چمن از بانګـــک آذان خیز
از ګر میهنګا مه آ تش نفسا ن خیـــز
از خواب ګران، خواب ګرا ن ،خواب ګران خیز از خواب ګرانخیز)
(۲) له زبور عجم څخه

---

۱ ــ وګک: طلوع افغا ن پنځـــهځلویښتمه شماره نهم کال .

۲ــ طلوع افغان ، او ځلویښتمهشماره، دیار لس سوه لسم کال.

پدی‌توگه ویلای شو چــــــی استاد حبیبی نه‌یواز ی دا چی د مطبوعاتو په روز نیز اړ خ پوه و ، بلکی عملا یی دغه‌لار ه راپاللی اوپه ټینګه تعقیب کړ ی ده په تیره‌د ملی‌ژبی پښتو په احیا او پرمختیــاکی دده هڅی خورا درنی دی او تل به‌درنی پاته‌و ی دده په‌عقیده (انسان یوټولنیز مخلوق دی دده ور څمنــی اړ تیاوی دی له ټو لنی سره تعاون او ګډون ته رابولی خو هغه لو ی عا مل چی پدی برخه کی له‌انسا ن سره مر سته کوی ژبه ده او بس څکه ژبه ده چی بشر ی وګړ ی‌یوتر بله سره نږ دی کوی اودیووا لی بنسټ یی‌ور ټینګوی) .دی‌وا یی:

(ملتهای ز نده هر آنقدر قد مها ی که‌بسوی تکا مل برداشته اند همان انداز ه در احیا و ترویج ز بان ملی‌خودشا ن کوشیده حتی می توا ن گفت که‌عمده ترین اسبا ب‌پیشرفت آنها حفظو توسیع ز بان ملی‌وترویج واصلاح آن است استعمار یو ن و جهانگیرا ن مغرب تیز تر ین‌سلاحی که در مرحله استعمار و تسلـــط بر دیگرا ن بکار می بر ند،همانانشر وترویج زبا ن خودشان است .

همین جاست که به عمق فلسفـــه ین نظر یه بر جسته فیلسو فو استاد مشرق سید جمال الدیـــــن‌افغانی که‌و قتی در محفل‌علمای‌همان وقت قندهار فرموده بودند:((پښتوخپله ژبه او وطن و ساتیء چـــی پردی او دښمنانی درنه غصب‌نکی!لکه وطن خپل چی ساتی ء ژبه‌خپله هم همغسی و ساتی ء چی ترآخره‌آزاد اوپه میړانه ژو ند و کی ء)) خوا هیم رسید (۱) دغه جمله نــه‌یواز ی دده دنګارند ګی په‌و خت‌کی لوم‍ړ نی پښتو جمله ده چی‌په طلوع‌افغان کی راغی بلکی دی عملا ، د انګریز ی استعمار دتور فر هنګی‌ښکیلاك دبقاياوو دله منځه وړ لـــو اوپښتو ژ بی دپیاوړ تیا او ترویج‌له پاره مټی رانغاړ ی او په د ی ترتیب دپښتو ژ بی او اد ب دپر مختیا په با ب (دسرا جی دوری دیار لس سوه نو لسم نه‌تر دیارلس‌سوه اوه دیر شم ه.ق) دسرا ج ـ الاخبار (نو لس سوه یوولسم نه ترنو لس سوه نو لسم) نیمګړ ی‌هڅی تکمیلوی او پخوا لی‌ته یی ړسوی اورو ورو دپښتو ژ بی پانګه ددرنښت په‌لور بیایی څوجر یده ددیارلس سوه یوو لسم کال دوری لـــــه

---

۱ ـــ طلوع افغان ـــ اوه ویشتمه‌ګڼه دجوزادړ و یشتمه دیارلس‌سوه لسم کال .

لومړی نیتی څخه بشپړه پښتوکیږیاو په هیواد کی دپښتو ژ بیدلومړ نی بشپړی خپرونی ویاړ گټی (۱)پهبلهوینا دا هغهو خت و چی دپښتو مطبوعاتو په افق کی یو نـــو یستوری راځلیږ ی (۲) .

پهوا قعیت کی داستاد حبیبی داوه ویشتمی شمار ی علمی وینا د مطبوعاتو پهآسمان کی دپښتو ژ بیدماڼی دودانولو خښته کیښوده اود قندهار او ټو لی پښتو نخوا ، د شاعرانو ، ادیبانو او منور ینو توجه یيجلبکړه .که چیر ی د طلو ع پخوانی خپرو نی دپښتو خپرو نو سره مقابله شی په جوته ځنیښکاریچی(دطلوع افغان دپښتو دور ی متن لهلومړ ی پیل څخه ډیر موړ اوغنی دی ځکه په هره برخه ادبیاتو، تحقیقی لیکنو ،ټوکو ، دسیمو د مختلفو بر خو خبرو نواوپهنړیوالو مسالو کی مطالب او معلو مات پکیوینو چی دهر رازذوق تنده ما تو لای شی) . پدیو خت کی اخبار پر گنوتهلا زیا ت ور خیرمه شوی او دښو او آمو زنده مطالبو په راوړ لو بر سیره یی پښتو متلونوته هم لار ه ورکړ ی ده دمثال په ډول:

–دمړ و خو لی ناوی دی.

– کوږ بار تر منز لهنه رسیږ ی

– خپله لاسه گله لاسه .

– مریی غوندی ییو گټه سا ھرغوندی ییوخته.

– وریښم چی زاړه شی کتی لا نهشی

–چیمیړ و نه دی هلتهکورو نه دی.

– وگوره سړ ی تری لا نـــد ی وا چوه کالی.

اوداسی نور ، نو ددی خبرو پهاستناد داستاد بینوا ددی خبر یپه ځنك کی چیوایی:((عبد الحـــی حبیبی د پښتو ژ بی په او سنیـــو لیکوا لوکی داو لیت حق لری نـــه یواز ی پهپښتو کی بلکی په فارسی کی هم پوخ لیکوال دی او پهدواړو ژبو کی مهم آثار او پاخه اشعارلری پهتیره بیا دده اد بی تاریخـــی،اوعلمی خیړ نی ډیر ی گټور ی اود

(۱– وگ: پښتو خپرو نـــی،شپاړ سم مخ .

۲ – وگ : پښتو چا پی آثار ،دوه سوه پنځم مخ .

قدروړ دی او همدی علمی تتبعا تو داپوه په پښتو او فارسی کـــی د استاد ی مقام تهرسو لی دی))(۱).

داستاد الفت دا خبره هم انصا فا محققه ده چی وایی : ((بایدووا یو چی حبیبی صا حب دپښتو ادبیاتواودپښتوژبی دتاریخ پهروښو لو کیډیر ستر مو فقیتو نه گټلی دیاود لویی‌برخی خاو نددی ،ددی کار آ غاز او ادا مه تر ډیره حده دده دهمت ا وزحمت ثمره ده چی دده دقلمـــی او علمی خد مت پله یی ډیره در نهکړیده ، خدای دی دی دروند لری اودده داعمالو پله دی تل‌درنه وی)(۲) خوزه به دا خبره هم پر ی ور زیاته کړم چی استاد حبیبی نـــهیواز ی (دپښتو ژبی دتاریخ پـــه روښولو کی) ډیر ستر مو فقیتو نه ـ گټلی بلکی په پښتو ژبه یی‌دژور ـ نالیزم غوره اساسا ت هم ټینــګ کړی او تعمیم کړی دی او له دی ظریف کار څخه هم بریا لی‌راوتلی‌دی .

پهطلوع افغان کی دو خت ، د کور نیو او باندنیو مختلفو جر یدو مجلو او ورځپا ڼو څخه ،اقتباسا ت‌داحقیقت ښه په ډا گه کوی ، چی محترم استاد پو ها ند حبیبـــــیدورځپاڼه لیکنی په چارو کـــی د وخت د مجر بو مطبوعاتیانو لـــهتجر بو څخه هم پهپرا خه تو گـــه استفاده کړی اود خپلی جر ید ی فنی خوا یی له علمی خواسره نږدی کړی ده په دی با ب دده هغه و ینانښه صرا حت‌لری چی دژو ندو ن مجلی د دیار لس سوه یو شپیتم‌کال‌په دریمه گڼه کی خپره شوی‌ده،په دی ویناکی دی دخپلی علمی‌مطالعی‌دبیلو بیلو برخو په یادولوبرسیره زیاتوی چی (سراج الا خبار اوحبل‌المتین می هم لو ستل با لا خـــره لهکاوه ، ایرانشهر ، ار مغا ن او الهلال څخه می گټی اخیستی ، ا و خو ښی می ترلا سهکړی دی)).

نو پدی استناد په ټینگه ویلا ی‌شو چی پهژور نالیستی چارو کی‌دی بی اطلاع نهو او پدی برخه کی یی‌لهژو روپلټنو ورو سته ستــــــــر بریالی توبونه گټلی او بریا لی پرمختللی دی او اوسنی ژور نالیز م

---

۱ ـ او سنی لیکوال بینوالومړ ی‌ټوك دیار لس سوه څلویښتم کا ل دوه سوه څلیرو یشتم مخ .

۲ـ دپښتو ادبیاتو تاریخ،دو هم ټوك ، دیار لس سوه دوهڅلو یښتم کال داستاد الفت سر یزه.

هم هغه ور ځپاڼه لیکو نکی بریالی‌بولی چی د(پلټنی دیوه ژور حس خاو ند وی اود مو ضو عاتو پـــــه‌انتخاب او په‌سمه ښېړ نه کی له ډیرو غوره منابعو څخه) (۱) گټه‌وا خلی.

په‌پای کی به دلوی استاد دهغی‌وینا لنډیز وړاندی کړو چی دمطبوعاتو پر اهمیت او اغیز ه باندی‌دده‌دپوهی معیار لا در نوی اودا ټکی په واضحه څینی ښکار ی .چی استاد،دورځپاڼه لیکنی ټولو ظرا فتونو ته ښه متوجه دی ، خود غه پا ملر نه‌دو خت دامکاناتو په حدو دو کی را ایساره شوی ده :

... عزیز همو طنا ن به پوهیږ ی چی جراید په او سنی دنیا کی‌څومره اهمیت‌لری ؟ اوڅو مره درو ندا نه‌ی دمسوو لیت په‌جا معه کی‌پر او ږود لیکو نکو دجریدو پروت دی ؟ کـــه‌وویل شی چی یو مهم او لوی عا مل داجتما عی او سیا سی اواصلا حی‌نهضتو نو او انقلا بو نو داو سنی دنیا(جراید) دی، له حقیقته به‌لیری‌نه‌وی. ولی ؟ هر جنبش‌او ټکـــان چی روح ته دملتو رسیږ ی هرتبدیل‌او اوښته چی په او ضا عو کی د جا معولیدل کیږ ی ،هره‌اصـــلا ح‌اوحواله‌چی‌په‌مادیات او معنو یاتوکی دانسانانو پیښیږ ی ،داټو له نتیجه‌دکو مو تبلیغاتو او نارو او غلبـــو دمبلغینواومصلحینو دی . د ا ، ښکاره ده چی مهمه و سیله‌اوصحیحه ذریعه دپاره دداسی اصلا حـــــــی‌تبلیغاتو (جراید) او مطبوعا ت‌دهغه مملکت دی او بس ...

نو لدی نقطه نظره هم یو لو ی (اجتماعی مسوو لیت) په او ږ و دنگارنده گانو دجریدو لویږ ی ، علو یت‌دمقام او اهمیت دوظا یفو یی له دغه نقطه نظره په ښــــه ډو ل ثابتیږی . که موږ یو وار په‌ژوندی دنیا(عالم تمدن) کی ستر گی‌وغړوو یاپرلویو لوېو مر کزو دمد نیت او عظیم الشان ښارو دژو ندو ملتـــو (ملل حیه) ژور نظر وا چوو ،دابه ښکاره شی ، هغو مره و لوله او هیا هو چی جراید او مطبوعا ت یی‌په اطرا ف کی دیوی چار ی اچوی په‌بله هیڅ ذریعه نه‌میسریږی.جرایداو مطبوعـــات جارچـــی د ښیگڼی، او اصلاح دی، جراید په سیر کی‌د

---

۱ ـ اساسات‌روزنامه نگار ی‌دابرا هیم عثمان ژباړه، دیار لســـ سوه یو شپیتم کال ، کابل‌پوهنتون دو همه سریزه (و) مخ .

اصلا حاتو مهم عا مل بلل کیږی ، مطبوعات خادم دنهضتاو لوړ تیادی جرایددملی خدمتګارانو اوصا لـــح رجالو دپاره وسیله دتبلیغ ، ا و بالعکس پرسر دخیانت کا رانو د هلاك او ناوړین تکی دی ! ...خلاصه یوه لو یهو سیله دو یبنتو بـا و نهضتاوپوهنیدملتو همد غهمطبو ـ عا ت اوجراید دی زموږ پهو طن کی لکه تو له لواز م اوضرور یا ت د مدنی ژو ندو ن چی او س نوی دی او ابتدا یی مرا حل خپل طی کوی، جراید او مطبوعا ت مو هم ابتدا یی دی. اوپه دنیاکی دمطبو عا تو یـــی لړو خت تیر کړی دی ... له هغه وخته چی ما ،دپاره دلیکلو اواداری ددی ملی جریدی قلم پهګوتو کـــی نیولیدی سره دلږ وا لی بلکـــی فقدا ن دکافی او علمی معلوما تو او نورو و سایلو ... می حتی المقدو ر زیار کښلی دی چی پهیوه جا مع او دلچسپ ډول او حتی الا مکان (در ـ لودو نکی دعصر ی روح) یوا خبار خپل عز یز وروڼو ته وړاندیکم... کهخه همپهسبب دنقص یانوا لی د (معلو مات کافیه عصر یه) چییوه نا مه نګار ته ډیر ضرور ی دی ، جریده به مو پهکا فی او مکمل ډول پهعصری مقیاس موافق نهوی نشر شوی اما څه نهڅه خو به هغهزموږ آما ل او مبرم امیدو نه چی په لار کی دترقی دمطبوعاتو دوطن یی په زړه کی لرو په مخو کی دد یجریدی انعکاس کړی وی . یابه مو پهنو رو مو قر همشهری همقلمانو او ادیبانو وروڼو خپل دپاره دتولولود (اد بی) مضا مینو خویلګولی وی چی پـــه نتیجه کی ددی مسلسل زیار څه نا څه کوم علمی ،ادبی ،اجتما عی ، فکا هی یاکوم کوم وخت اقتصادی روحی مضا مین دپاره دنشر دجریدی حاضر شویدی ...

علاوه پردغه بعضی مسلســل مضمو نو نه په اطرا ف کی دداخلی اصلاحاتو یا ضروریات عصر یه پهسر مقالو کی او هم ضرور یمرکزی یاداخلی خبرو نه په اقتبا ســـــ دا خلی جر یدو دپاره د خبر تیا د قاریین معظم نشر شوی دی ، لـــهبنار ی او قندهار ی اطلا عا توڅخه چی(لاس ته راغلی وی) هم مو څـــهنه دی سپمو لی.

دخار جی او سیا سی او ضا عوڅخه ددنیا هم هرو چ اولا نده چی مو له هری خوا موند لی دی او مهمواقعات ددنیا مو (که څه هم پهسبب دفقدا ن دوسایل) ناقص وه لـــــههرقسمته دری یاڅلور ستو نـــــه

تاسی تهور اندی کړی دی په د ی ډول مو دادی دالس کاله په نتیجه کی دپله پسی زیار خاتمه تـــــه ورساوه او په داسی حال کی چی د خپل قلمی ضعف او علمی بـــــی سرما یه گی څخه ستا سی عفـــو غوا ړو داسی وایو:

تا دستر سم بود زد م چـــا ك گريبان
شر مند گی از خر قه پشمینه نـــدا ر م

پدی ځای کی دا هم وایو: ځکه چی... تر دی دمخه کوم اخباریواز ی په پښتو نه دی نشر شوی او پـــه نثر نو یسی کی کو مه سابقه نه لری نو البته نثر دپښتو اخبار په لومړی واردیوه سړی نه خا لی له اشکالا تو نه وی، نو هم له دغه جهته که کوم قلمی سهو ی یا خطا گانی پیښــــی سوی وی یاپیښه سی اربا ب دپوه او فضیلت به یی په نظر د عفـــو وینی او فقط په نامه دپښتو به یی اصلاح ته توجه فرمایی ...

بی له عشقه بی له درده بی له سوزه
بله تمه ځینی مه کوی ء دو ستانـــو
د(رحیم) سینه له اور ه سر ه ډکه
گرم یی مه کړیء که ناری و هی یارا نـــو(۱)

(حبیبی)

۱ــطلوع افغان ،سالنا مه دوشنبه دیارلس سوه دو لسم کال جوزا اول او دریم مخونه.

محمد معصوم هوتك

ساندی

چی زمان سی په کینه باندی‌راضی
کړی‌نسکور ی پخی مینی تار یخــی

ډیری میند ی کاسر تور ی ډیر پلرو نه
په‌مرگی باندی غمجن کړی د لا لی

ډیر زلمی دتورو خاو رو په غیږ ور کا
نیمه خـــواتانده لباندی کړی ځوا نــی

ډیر پوها ن چی دخپل قوم ،ټبر لاربنود وی
پری‌ناره‌کړی دظالم مر گی ایلچـــی

دزما ن دعداو ت وار پر مو ږراغی
لوی‌استاد الوداع‌وکړه له‌فا نــی

دپښتو ن مینه، کورگی سوه‌باوروکړی
داخه اور م دا څه زوږ دی چی را څی
هاچی پتهی خزانی یی کړ ی څرگندی
ها چی‌برم یی دزوړ غورکړ معر فی
ها چی رونهٔیی کړله لار دهغوسترو
چی‌پرخوله‌خو له به‌لویدله په خوار ی
هاچی‌بل‌یی‌کړ مشعل د علم‌اوپوهی
هاچی‌وی‌پییله در قیمتی
هاچی وی خیره تاریخ دنظم‌ونثر
هاچی‌وی لیکله ډیر آثار علمی
هاچی دروندو معزز و ،محترم‌و
ها چی‌علم په‌ویا ړ له وا قعی
پښتنو په څان پو هیږ ی څه‌راوسوه ؟
پراوږوباندی مو کښ د حبیبی
ولی نه بادو ی خاور ی پر سرو نو؟
و لی‌نه‌تویوی او ښکی سیلا بی
ولی ولی په‌رنگښ باندی نه‌ژاړی؟
څغر څو لسو دفا ضل کند هار ی
دعالم د مرگ مثال فوت العالم‌دی
د استادمرگ ضا یعه ده جها نی
(سل دی‌و مره یو دی مه مره)پښتون‌وایی
لو ی‌استاد ه لایق‌نه‌وی د مر گی
که اختیاروا ی دتقد یر زموږپه‌لاس‌کی
موږ به‌کړی وای، زرسره تر وار ی

هیربه نکړی پښتانه تا سی هیڅکله

خو ژو ند یوی خو ژوندی وی خو ژوندی

ښایی داچی ویی بولمد (غــم‌قرن)

دا حبیب چی‌ځنی ولاړ ی حقیــقــی (۱)

---

۱ ــ د(غم قرن) ابجدی ارز ښت‌دیارلس سوه نوی دی اود(داحبیب) ابجدی ارزښت چی اوه ویشت د ی‌ځنی کم سی دیارلس سوه در ی شپیته پاتیږ ی ،ولاړی یي قرینــه‌ده.

حسین نایل

ضیاع یك همکار دانشمند

به گزارش رسانه های ارتباط جمعی ، دانشمند سرشناس و آوازه‌مند وطن‌پوهاند عبدالحی حبیبی ، پس از عمری پژوهش‌وتلاش‌در روشن سازی فرهنگ کشور به تاریخ ۲۰ ثور ۱۳٦۳ به جاودانه‌گان پیوست .

استاد حبیبی نستوه مرد پژوهش وجویش بود تمامت حیات خودرا در راه احیای تاریخ وادب کشور وزنده گردانیدن نام مفاخر وطن در جست و جو های پیگیر و بی‌توقف‌گذرا ـ نید او هیچگاه از خواندن و نوشتن‌نه‌ایستادوتا آخرین لحظات حیات کتاب و قلم را از خود دور نساخت نتیجهٔ این پو یشها و جو یشها شمار قابل توجهی از کتب و رسالات ومقالات است که ازو بر جای مانده و صدها نکتهٔ ناگفته و ناشنیده را در بارهٔ تاریخ و ادب‌این‌سرزمین میتوان از لابلای این باز مانده ها ویاد داشت ها بدست آورد .

ایجادیات مرحوم حبیبی بیشتر در زمینه‌های تاریخ وادبیات و زبان شناسی وجغرافیه وشناسایی نام آوران این سرزمین است که‌عمدتاً به زبانهای دری و پشتو و ندرتاً به زبانهای اردو و عربی به‌نوشته آمده‌اند .

شمار یاد داشتها ، تعلیق‌ها و حواشی و تصحیحات و تراجم و مقالات پوهاند حبیبی زیاد است که تعدادی از آنها قبلابه‌شناخت آمده و پاره‌یی بزیور طبع آراسته نشده اند تاهنگامیکه تمامت آثار او از چاپ‌شده تادستنویس و یاد داشتها به آشنایی آ و رده نشود نمیتوان عدد دستاورد های او رابصورت دقیق بر شمرد .

میراث فرهنگی حبیبی را باید به وجه دیگر نیز مورد آشنایی وارزشیابی قرار داد که به تصحیح و چاپ متون کلاسیك و نوشته های مستقل ، از هم تشخیص و تفکیك می‌پذیرد. گرچه بدانسان که آشکار است گفته های منظوم چاپ شده و چاپ نشده نیز از حبیبی

باقی است اما علی الظاهر منظومه های او از کیفیت بیشتر بر خور داری ندارد و به گفتهٔ دیگر جنبه شاعری اودربرابر آثارپژوهشی‌اش شایان مقایسه نیست وبه رویت نمی‌آید .

درمیان کارهای تحقیقی شادروان حبیبی ،تصحیح وتحشیه و تعلیق و مقابلهٔ چند متن معتبر کلاسیك ازهمه‌برجسته‌تر ومشخص‌تـــرمینمایندکه‌نام‌چندتای‌آنها به‌ترتیب تاریخ چاپ بدینگونه است:

- تصحیح ومقابله دیـوان خوشحال ختك ۱۳۱۷ .
- تصحیح و تحشیه و تعلیق وترجمهٔ پته خزانه که‌بارها مورد بحث وگفتگو و ارزشیابی قرار یافته (۱۳۲۲) ودر سا لهای ۱۳٤۰ و ۱۳٥٤ نیز تجدید چاپ شده است .
- تصحیح و تحشیه و مقابلهٔ تازه نـــوای معارك - ۱۳۳۹
- تصحیح و تحشیه و مقابلهٔ طبقات‌الصوفیه - ۱۳٤۲
- تصحیح وتحشیه و مقابلهٔ طبقات‌ناصری -۱۳٤۲
- تصحیح و تحشیه و تعلیق و مقابلـــهٔ‌زین‌الاخبار گردیزی - ۱۳٤۷
- تصحیح و تحشیه و تعلیق فضایل بلخ - ۱۳٤۹

واز تالیفات در خور اعتنای او هنر عصرتیموریان (۱۳٥٥) ، افغانستان بعد ازاسلام (چاپ دوم ۱۳٥۷ پشتانه شعرا و تاریـــخ ادبیات پشتو و جز اینها قابل یادآوری‌دانسته میشوند . در میان آثار پوهاند مرحوم حبیبی،نوشته های بیست سال اخیر او ازلحاظ عمق، دقت نظر و سعهٔ صدر از اعـــتبار بیشتری‌برخوردار است .

پوهاند حبیبی که از معلمی وروز نامه‌نگاری‌تامقام مشاوریت ، مراتب و مشاغل علـــمی و اداری را پیموده و در بسی از مجامع ملی‌وبین‌المللی اشتراك ورزیده بود ، ازتجارب فراوان عـــلمی و ا داری نـــیز بـــهرهٔ و ا فـــــــــرداشت و حاصل تجارب و مطالعات واستد - راکات خودرا پیوسته درنشریه های داخـــل‌وخارج به منصهٔ اشاعه میگذاشت وبدینصورت باتعدادی زیاد از مجلات کشور ها همکـــاری‌مداوم داشت وحتی در بعضی ازمجلات‌عضویت هیأت تحریر را دارا بود .

مجلهٔ خراسان از آغاز کار، افتخارهمکاری استاد را کسب کرده‌بود و مقاله‌یی از اوزیر عنوان ((خراسان درتاریخ وادب)) زینت بخش‌شمارهٔ اول خراسان (جدی - حوت ۱۳٥۹) گردید و رساله‌یی از وی به‌خط خودش تحت عنوان ((کشف شاهنامه قبل از دورهٔ مغـــل))

درآخــرین شمــاره خراسان (شمــاره ۱٤ ـ زمستان ۱۳٦۲ که بعد ازان استاد حبیبی‌چشم از جهان پوشیدند) به چاپ رسید .

دریغا که او از میان رفت. روانش‌شادباد.

* * *

پوهاندرشاد

اندر رثاء علامه حبیبی

ای زبدهٔ عـزیز ترین دود مان فضل !
وی نخبهٔ ثمین تـرین گو هران فضل !

ای‌کیمیای دانش وای ر یمیای فـهـم
ای آفتاب بینش وای آ سمـــان فضل

ای کوه استقامت وای ذروهٔ عـلـــو
ای بحر بیکران و قوف و عمان فضل !

ای آن نسیم علم که از فیض صحبتت
می یافت رنگ و بوی ادب، گلستان‌فضل

رفتی‌وشد خراب زرحـل تو شهر علـم
بر چید این ز مانه بمر گت دکان فضل

ششدر بشد فضیلت و مبهوت گشت‌عقل
درکام عصر لال شد از غم ز بان فضل

پرسیدم از خرد چو سن ر حلتت بگفت:
آن ((راد)) چون برفت بیاد((خزان‌فضل))

روز چهارشنبه و بیستم ز برج ثـــور
آن تن بخاك شد ، که بحق‌بدروان‌فضل

در دارهٔ‌علاج میسر نشد به‌وی
واحسرتـــا بمرد حبیبی جهان فضل

---

* مادهٔ تاریخی ((خزان فضل)) است کـه ۱۵۶۸ ارزش ابجدی دارد ، ((راد)) که ارزش ابجدی آن ۲۰۵ میباشد بعمل تخرجه بقرینه ((برفت)) ازان نفی گردید• ۱۳۶۳ می‌ماند که بحساب شمسی هجری سال فوت علامـــه حبیبی است •

شاه محمود حصين

د استاد حبيبي ټولنيز شخصيت
او د ده ادبي څيړنو ته لنډه کتنه

دداسي يو ټو لنيز ملي **شخصيت**او ستر ادبي او تاريخي څيړو نکي په هکله چې ټول عمر يې **داد ب** ددنيا خورې ورې ښا نگې را ټو لې. کړې اودنوی پو هې په‌رڼا کې يې دخزان وهلي بڼ په غيږکې د هنـــر اوادب دمينه‌وا لو تنده ور ما تــه کړه اود هغه سره يې سم د هيواد دخلکو دپراخو پرگنو **دتاريخ اصلي**جو هر او تاريخي ور کې زير مــې رابرسيره کړې او دنيمې پيړ ی څخه زياتو هڅو له بر کته يې څه دپاسه يوسلو دوه دير ش ډ يـــرشتمن تاريخي او ادبي آثارياوليکل او ياخو يې پر هغو داسي سريز ی‌لمن ليکو نه او تعليقا ت ورزيا ت کړل چې‌وا قعا يې د نا معلو مو او‌ډيرو پيچلو ادبي ،تار يخـــــــي‌او تصو في آثارو اصلي زير مه خلکوته‌رو ښانه کړه څه آسانه کار نه

دی او بی له شکه یوه مجله یی لیکنه یایوه رساله نه بلکی باید
کتابونه‌پری ولیکل شی، نو له‌همدی‌کبله پدی لنډه لیکنه‌کی هڅه کیږی
دده دژو ند،ټولنیز شخصیت‌اوادبی څیړ نو یوډیر لنډبهیر گرا نو
لوستو نکو ته‌ور په گو ته شی. زموږ د هیواد په خوره وره لمن
کی دخود رو یه گلا نو په شا ن دتاریخی، ملی،ټولنیزو او اد بی
شخصیتونو او استعدادو نو پیدا ینبت او راټو کیدنه څه نو ی خبره
نده .ددی استعداد روزو نکی‌اوادپ‌پالو نکی هیواد په خوږه لمن کی‌د
بیلا بیلو قو مو نو او ملی‌واحدونوڅخه دراو تلو سترو شخصیتو نو
مساله چی عمدتا دخلکو په لمن‌کی رالوی شوی او روزل شوی‌دتاریخ
په هره پاڼه کی زمو ږ ترستر گو کیداِ ی شی . بلخی ابن سینا ،
فردو سی ،علا مه البیرو نی ، امیرعلی شیر نوا یی ،خوشحال ختټک،
بایز ید روښان ،سید جمال الد ین‌افغان، فیض محمد کاتب هزاره او
په‌زر گو نو نور هغه ملی‌او تاریخی‌شخصیتو نه دی چی هر یوه دد ی
وطن دپو هی ، ادب‌او تاریخ ځلانده‌ډیوی ته نوی قوت ور کړیدی . د
همدی څو ورو ستیو کلو نو په لړکی ډیرو نامتو مور خینو او څیړو-
نکو زموږ له‌مخی دتل له‌پاره سترگی‌پټی کړی. او که تر او سه لاد میر
غلام محمد غبار او استاد احمد علی‌کهزاد دماتم او ویر نی گلم نه و
ټول شوی دادی د هیواد نا متـــومور خ پیژ ندل شوی ادیب شاعر
او تاریخ څیړو نکی علا مه استا دعبد الحی حبیبی دژو ند په‌وروستیو
سلگیو سره دتل له پاره خپلـــی‌ستر گی پټی کړی او اوس نو موږ
یو او ددغه نا متو ملی، ادبی ا وټولنیز شخصیت دنه ستړ ی‌کیدو-
نکی کار او هلو ځلو هغه ســتــرمزیر مه چی ځانته یو ځا نگـــړ ی
کتابتون تری جوړ یدای شی .

لنډ پیژ ند لیک:

استاد حبیبی په دیار لس سوه اته‌و یشتم ه.ق کال کی‌دکند هار
دتاریخی او له‌پیښنو ډك ښار په‌یوه‌داسی مشهوره کور نی کی‌وزیږید
چی دغی کور نی او دوستا نو یی‌داستعماری ضد مبارز ی او چـت
تاریخ در لود . دی په ختټه کاکړاودعبد الحق کاکړ کندهار ی زوی‌دی
دمادی ژو ند نسبی ښه خالت هغه‌ته اجازه ورکړه‌چی دهغه و خت په
ښوو نځیو کی تر پنځم ټو لگی‌پوری‌زده کړه وکړ ی اود دیار لس‌سوه

شپږم ه.ش کال شخه چی لـــــهبنوو نځی شخه ددهد فار غیدو کال دی دښوو نکی پهتو گه مقرر شو .استاد حبیبی دپیاوړی استعدا د لرو نکی و ډیر ژر یی په لیکنو اوځینیشعری پار چو پیل وکړ . او لومړ ی په دیار لس سوه اوو مه.ش کال کی دطلوع افغا ن دجریدی مرستیا ل او تردری کلوورو سته دهغی جریدی مسوول چلوو نکـی شو چی خه نا خه لس کاله یی ددغیجریدی لهلار یسترادبی اوتحقیقاتی خدمتونه وکړه چی دابر خه به ترځانگړ ی ښیړنیلا ندیو نیسو .

دلیکنی له اوږ دوا لی ځخـــهدمخنیوی په هکله باید په لنډه توگه ووایو چی نوموړ ی استاد پهدیارلسسوه شلم کال کی دپښتوټو لنیلوی مدیر او دمطبوعاتو دمستقلریاستمرستیال و اودديار لس سوه شلم کالځخهوروستهیی پهعمده تو گــهدغه دندی ترسره کړیدی دپو هنی دوزارت مشاور،دکند هار دپو هنیرئیس پهچمن کی افغانی و کیــل تجار ، دملی شورا داو می دور یلهپاره دکندهار دخلکو انتخا بــی استاز ی . دادبیاتو دپو هنځـــــیرئیس ،نږ دی دری کاله دکابـ ل مجلی مسوول چلوونکـــی ،د ا فغـانستان دتاریخ دټو لنـ یرئیس او د کابل پهپو هنتون کی استاد.

استاد حبیبی پهپښتو، در ی ،عر بی ، اردو او انگلیسی ژبو کی لوی لاس در لود . دلو مړ یو دو هژبو خوږ ژبی شاعر او ادبیلیکونکی دی دتحقیقاتو عمده ځا نگی یـــــیاسلا می تاریخ، دافغا نستا نلرغونی او معا صر تاریخ ادب اودد ر ی ژبی تصو فی ښیړ نی دی .

ادبیآثار ،هڅی او ښیړ نی:

دعلا مه استاد حبیبی اد بی ا وسیاسی تاریخی ښیړ نی لو مړ ی ځل دطلوع افغا ن شخه پیل کیږ یدی دپښتو او دری ژبو روانلیکوـ نکی او شاعر دی دپښتو ملی ژبیاود هغی دادبیاتو دو دی سره دده مینه خورا توده ده . خودغه مینه هیڅکله په دری ژ به او ادبیاتوکی دده هڅی نهکمزور ی کوی دا پدیما ناچی دی دتوپیر غوښتنی اوملی بیلتو ن اچونی شخه سخته کر کهلری . پداسی حال کی چی د خپلی مورنی ژ بی له تاریخ او ادبیا تو سره مینه لری د هیواد دنو روخلکو ژبی ، ادبیاتو ، هنر او فر هنك تهنه یواز ی په درنهسترگه گوری بلکی زیا ت آثار یی هم په در ی ژبه لیکلی دی . چی یواز ی پهادبی

آثارو کی په دری ژبه دده د غـه چـاپ شوی او نه چاپ شوی آثا ر
لکه (پیغام شهید) (اوه ویشت‌مخه)(زبان دو هزار سال قبل افغانستان
یا مادرزبان دری) ،(نگا هی بـــه‌سلا مان و ابسا ل جا می) (ظهیر-
الدین محمدبابر) (شخصیـــــت‌سیاسی ، اجتما عی و ادبی بابر)
(ادبیات جهان) (مدو جز ر ا فــغـــانستا ن) (مسدس)، (لا لــــــه
کوهسار) ،(دفارسی ژبی د نـــو مور کو شاعرانو دشعرو نو دبیلگو
مجمو عه) ،(کلید شهنا مه)(په دری ټوکوکی) ،(نوشته های من)
(ټولنیزی ادبی، تاریخی لیکنی پـه‌دری ستروټوکوکی) اود غه شا ن
دده په‌سلگو نو ټوټی قصید ی ، غزلیا ت ، مثنوی او نوری په‌زړ ه
پوری ادبی ټوټی په دری‌اد بیا توکی دده ستر اودستاینی وړ مقا م
ښیی.

داستاد علا مه حبیبی یوه‌ژ ور ه‌هیله داوه چی دطلوع افغان‌خپرونی
دکندهار په‌ښار کی یواز ی‌په دری‌ژبه‌کیدی او پښتو لو ستو نکوورنه
گټه‌نه‌شوی اخیستی په پښتـــــوخپرو نو واړوی.

ددیار لس سوه‌لسم‌کال د جوزاددرویشتمی نیټی دطلوع افغا ن په
گڼه کی‌یی دلومړ ی ځل له‌پـار ه د(بهترین خدمت ها احیای ز با ن
ملی است)ترسرلیزی لاندی یـــوه‌لیکنه وکړه اودهمدی گڼی په متـن
کی دلومړ ی ځل له پاره یوه پښتولیکنه چی دو خت د(اصـــــلاح)
دورځپاڼی څخه اخیستی شو ی وه‌پداسی ډول خپره کړه چی ټو لو
کلمو ته‌یی دعر بی ژ بی په شا ن‌پیښی ، زور ،زیر ،غړو ند ی‌اونور
قوا عد په‌پام کی ساتلی‌و .او لـه‌همدی لیکنی ورو سته دنهم کا ل‌په
دوه دیرشمه شماره کی دحمیـــدماشو خیل دغه شعر په همغـــــو
اصولو خپور شو .

چی داوسپنو څنځیر شلو ی‌په گوتو
همغـــه‌دیو په او مه تار داحسان نښلی
چی دبل په‌کو څه ور شـــی‌سړی سپک شی
له سا ئلـه‌سره ځکه سگـــا ن نښلــــی

دغه شان د همدغه کال پـه شپږدیرشمه شماره کی د(پښتو ن) تر
نوم لاندی د(شهیدوینی) په عنوان‌یو شعر خپور شو چی دا سی‌پیل
کیږی:

تاتەپه وینو دشهید کی آزا د یخندلی
څکه چی واړه ما ل‌او سر یی په میدا ن با یللـــی

دغه شان لومړی پښتو سرمقاله‌د(شلولرگی دیوه غزی) ترسریزی لاندی داسی خپرېږ ی چی په هغی‌کی دپښتنو لیکوا لواو شا عرانو هڅی راغوښتل کیږی اود پښتو ژبی دادبیاتو د ژ و نـــــــــــد ی کیدو او ودی کار دیو لا س‌مسا له‌نه بو لی په همدی دلیل او اړ تیا په یو څلو یښتمه شماره کی سیدحسین دجر یدی مرستیا ل دشعر په‌یوه برخه کی دغی اړ تیاته داسی‌گو ته نیسی :

دیوه سپېنسی یواز ی شـــه‌زور نشته
چی یو زرشی نور وانښکی‌کی ساز و با ز
په وا ښکی به کاروا نو نـــه‌تړل کیږ ی
یوسپېنسی دی‌دیوی ستنی نیـــاز

داستاد حبیبی تر نــظر لاند ی ،همد غه هڅی‌ددی‌سبب شو ی چی دطلوع فغان پښتانه لیکو ل ا و شاعرا ن دو مره زیا ت شول چی‌د دیار لس سوه یوو لسم هـ. ش‌کال‌نه‌وروسته دغی جر یدی په‌بشپړه تو گه په‌پښتو ژ به خپرو نی پیل‌کړی. پدی خپرو نو کی استا د ـ حبیبی دتاریخی ادبی څیړ نو په څنگ کی د ټولنیز پر خاش اودزور زیاتی پرخلا ف خپله کر که تـــل‌خرگندوله.

که دحبیبی صا حب له اد بـی‌تاریخی سترو خد متو نو څخه په طلوع افغان کی تیر شو نوبه وایوچی دی‌له‌بهرنیو ژبو څخه پښتـــو ژبی ته دکابل په مجله کی لو مړ ی‌هغه‌ژباړ و نکی دی چی ډیره روا نه او ساده پښتو ژباړه کوی.

خو مخکی له دی چی دده په‌ادبی‌څیړ نو خبری وکړ و ښه به داوی چی داد ب او په‌تیره بیا د شعـــــرپه هکله دده نظر ته هم پا ملر نه وکړ و. همغسی چی دنړ ی زیا تره‌ادیبان او کره کتونکی باور لر ی حبیبی صا حب پدی باور دی چـــی(ادب په عمو می مصدا ق بالذ ات مقصد ندی بلکی هرو خت دنـــو رومقاصدو له‌پاره وسیله ده او غایه‌نه شمیرل کیږی) دغه شان دی‌دشعرپه هکله چی شعر دانسان د تخیل، افکارو ،تجر بی او فن کار ی‌زیږ نده‌ده خو شعر ته یو ډول معنو ی‌ارزـ ښت چ ی‌له‌عینی پیښو او پد ید وڅخه دالها م په څیره څرگند یږ ی

قایل دی او شعر ډېرو لطیفو ا وناز کو احساساتو هنری بیان ښیی ځکه‌نو وایی چی (یوه‌ور ځ چا پـه‌رادیوکی شعر ویلی‌و داشی خـــو رښتیا هم دستا یلو وړ دی خو په‌شعر یی هم ظلم کړ یدی نو ځکه داسی ویناته شعر نه‌شوویلا ی هونظمو نه به‌وی داسی خلك مو ږ ه شاعرا ن نه بولو خو (ناظمان) به‌وی) دی پدی باور هم‌دی‌چی کید ی شی یو شاعریوه مبتذل مضمو ن‌ته‌ښکلی جا مه ور واغو ندی او پـه هنری ښکلا یی سینگار کړی خو دغه هڅی تشی هنری هڅی بو لی چی مضمو ن یی دخپل ابتذا ل له‌کبله کوم خو ندنه‌لری دبیلگی په تو گه دفردو سی دی یوه بیت ته‌گو ته نیسی چ ی‌وایی:

زیزدان بران شاه باد آفر ین
که‌نازد برو تخت و تاج‌ونگین

دعلامه استاد حبیبی په لو مړیو،ادبی کارونو او هڅو کی داحمد ـ شاه بابا ددیوا ن راټو لو نه،سمون‌لمن‌لیك او پر هغه دیوی ښکلـــی ادبی تاریخی مقدمی لیکنه چی لــــه‌دری قلمی نسخو څخه په کی کا ر اخیستل شوی اودغه دری نسخی‌هم دده په‌قول دده سره دمو جوده قلمی نسخی، دکندهار دبلد یه دموزیم دنسخی اود پښتو اکاد مـی دکتابتو ن دنسخی څخه په خـــــه‌دپاسه څلور سوه مخو نو کی جوړ او خپور شویدی اود۱۹ کور نیواوبهر نیو ماخذو نو څخه پکی گټـه اخیستله شویده . دغه راز دپښتو ادبیاتو دزیر مو دخو ندی سا تلوله پاره ده دخوشحال خټك مر غلر ی‌اود عبد القا در خټك دیوان هم د اوږ دو سر یزو ، لمن لیکونو ا و تعلیقاتو سره جوړ او خپاره کړ ل چی‌یوازی دخوشحال پر مرغلرو یی‌څلور اتیا مخه یوه اد بی ،تاریخی، تحقیقی څیړ نه ولیکله. دحمیـــــــدکشمیری اکبر نامه هم دده په‌زیار، تدوین ، تحشیه او تعلیق شوه خودغه اثر چاپ او خپور شو ی نـــه دی.

دسلیمان ما کو په‌تذکره او دپټی‌خزانی په موند لو اوپر هغــــــو باندی دسر یز ی ،لمن لیکو نو اوتعلیقاتو په‌لیکنه سره استادوکولی شول چی دپښتو منظو مو ادبیا تولرغونتو ب له زر څخه تر یوزرودوه سوه کاله پوری ورسوی . استا د دطلوع افغا ن چلوو نکی و چی د (سپیڅلی پښتو) تر سر یز ی‌لاندی‌یی یو لس زریز پښتو دری‌قاموس

ولیکه او هم یی په دری ژ بـــه د(تاریخچه پښتو) تذ کره و لیکله‌چی
په مسلسله تو گه په طلوع افغان کی خپره شوه.

دغه شان نو موړی استا د هغه‌زیار چی د(پښتو ادب تاریخ) لـــه
پاره ایستلی اود هغه په لو مـړی ټوك کی‌یی دپښتو او پښتنو تاریخ
ژبنی اړ یکی ، فونتیکی خرگنتیاوی‌لهجوی حالتونه او تاریخی ډ یر ی
ناخرگندی خواو ی روښانه کړ ی‌او په دو هم ټوك کی یی ترزر می
هجری پیړی پور ی دپښتوشاعرانولنډی پیژ ندگلو ی اود شعرنمو نی
داد بی ښکلی زیر می په‌تو گه را ټو لی کړیدی .

بایدووایو چی دحمید کشمیر ی‌اکبر نا مه، تاریخچه ادبیا ت‌پښتو،
تاریخچه سبکها ی پشتو ، و ضـع‌اصلا حات پښتو ،پښتو خودآموز
دوه ټو که ، پښتو او پښتونوا له،پسر لنی سندر ی (پښتو منظومه)
داستاد هغه لو مړی هڅی دی چی ټو لی ددیار لس سوه نو لسم کال
څخه دمخه ترسره شوی دی . اوپښتو ټولنی ته‌په راتگ سره یـــی
دپښتانه شعرا تر عنوا ن‌لا ند ی ډیری ادبی زیر می راټو لی‌او ویی
خپرولی.

لکه‌څنگه مو چی وو یل استا د حبیبی دافغا نستا ن دنورو خلکو
فر هنگی او ژبنیو شتمنیو ته پـه‌بشپړه درناوی د خپلی ژ بی ا و
ادبیاتو سره ډیره مینه در لوده اوهمد غه مینه وه چی دبینوا صا حب
(دپښتو روز نی) په‌رساله باند ی یی دسر یز ی لیکلو په تر خ کی
ولیکل (پښتو دایشیا په‌زړه کی دیوه ژو ندی قوم ،ژوندی‌ژبه ده چی
په‌تاریخ کی‌یی زر کلنی سرگذ شت‌له ادبی ارز ښتو نو سره یو ځای
نغښتی دی)).

استاد حبیبی دپښتو ادبیا توله پاره دخپلو هڅو په لړ کی پد غه
هکله دنـــــو ر و آثـــــا ر هـم‌په انتقاد ی او جوړ وو نکـــــی
تو گه وژباړ ل او خپر نه یی پری‌وکړه پدی لړ کی یی دډارمستټر،
گایگر اونورو د پښتو کلما تودتلفظاو حروفو دتاریخ په هکله خپر نه
وکړه او پر هغه اثر یی چی په‌دووټو کونو کی تنظیم شوی لمـــــن
لیکو نه سر یزه او تعلیقا ت بشپړ کړ ل اوددی اثر ژ بنی تیرو تنـــی
یی‌سمی کړ ی.

دډار مستټرپښتوخیړ نی د هغـه‌اثر نو م دی چی پخوا په در ی‌ژبه
ژباړ ل شوی او ورو سته بیااستادحبیبی او عبد الرو ف بینوا هغه په

پښتو ژباړ لی او وړ بدلو ن یی‌په‌کی راوستی دی البته دکتا ب اصل متن ساتل شوی اوژباړو نکوپه‌لمن‌لیکو نو کی دهغه اثر نیمگړتیاو ته گو ته‌نیو لی او سمون یی ور کړی‌دی. دپښتو ادب په‌تاریخ کـــی‌د قصید ی دمضمو ن دپیدایښت ،فنی‌څرگند تیاوو ، ډولونو او مکتبونو په هکله هم استاد حبیبی غور ه څیړ نی کړ ی چی په یوه کو چنـــی رساله کی خپری شوی دی . د غه‌شا ن دده په ادبی هڅو کی دپښتو نثر ته کره کتنه یی هغه اثر دی‌چی‌په دیار لس سوه شپیتم کال کی‌د علو مو داکاډ می له خوا خپورشوی‌دی. ددغه اثر له‌نورو غوره ځانگړ-تیاوو څخه که تیر شو استاد پـــه‌پښتو ژبه کی دلیکلار ی ټا کلـــو معیارونو ته گو ته نیو لی . د غه‌مساله چی دپښتنو لیکوا لو په‌منځ کی دخبرو اترو وړ مساله ده استادحبیبی دخپل پرا خ افق نظر په‌رڼا کی په دی هکله خپل نظر دا سی‌څرگندوی (زما په خیال د پښتو له‌پاره یو تخیلی یاحقیقی معیارټاکل‌داو س کار ندی او نه داکار یو یا دوه تنه کو لی شی).

معیاری لیکنه هغه‌و خت ټا کـل‌کیدای شی چی دپښتو له ټو لـــو لهجو څخه داجتما عی او مد نـــی‌اختلاط او ادبی گډو ن اوتفا عل په اساس یو (معیار) راوو ځی . اوتګ راتګ دومر ی پکی زیات شـــی چی‌ټول‌مبهم او خصو صی‌تعبیرونه او اداو ی او گرامری خصا یصـــــ سره گډ شی) دغه لیکنه بی له‌شکه دمترقی ایدیا لوژ ی دعلمـــــــــی پرنسیپو نو پ ربنسټ ولاړه ده .داځکه چی گډه وا حده ژبه دانسا نی ټو لیدنی یا اتنیك جوړ ښت پـــه‌قبیلوی او قو می حا لاتو کی داتنیك جوړ ښت یوه غوره ځانگړ نه جوړوی‌خودغه زما نه لا دبیلا بیلو لهجـو سیمه ایزو ژ بو دبیلوا لی‌بشپړی‌ځا نگړ تیاوی ساتی . اود نـــړ ی دکار گرانو دمشر و.ای. لنین‌دوینا‌سره سم څو درو ند صنعت راجوړ نه‌شی ، او بیلی بیلی قو می پو لی‌ړنگی‌نه کړی تر هغه‌و خته دوا حد (ملت) جوړ یدنه او په هغه کی د ملی وا حدی ژ بی مساله چی دملت دځلور گو نو مشخصو څخه ده اودلهجو له‌یوا لی‌څخه‌را منځته کیږ ی هم‌نه‌شی حل کیدای. نود معیار ی‌لیکنی پوښتنه هم‌چی دژبی‌یوه برخه جوړوی دهمدی حالت تابع گر ځی.او په همدی دلیل دی چی استا د حبیبی دهمد ی رسا لی په‌یوه برخه‌کی دژ بی دتکا مل دقانون په هکله غوره څیړ نه کړیده.

ټولنيز او سياسي شخصيت:

په ټو لنيزو مسالو کې د شخصيت پيژ ندنه اود هغه مقام ټاکنه يو ه ډيره پيچلې اود پوښتنې وړ مساله ده ځکه دلته دشخصيت مسا له ډير سيااليت اوپيچلتيا لري ځوك دچاله نظره څه ډول شخصيت دی . د کو مې طبقې او کو مو قشرو نو په خد مت کې و لاړ او څه سيا ســي ټولنيز دريځ لری ؟ و لی دټو لنــیدعمو مې جريا ن په دننه کې پـــه اصطلا ح. (بيطر فه) دی ؟ او و لی دغه يا هغه طرف يالوری يـــی ټاکلی ؟ دا او داسې نور ې پـــه زرگونو پوښتنې دانسان دشخصيت ټاکنه ډيره پيچلې او نسبيت تـــه راکاږ ی . استاد حبيبی په دا سې يوه تاريخی دورا ن کې او پـــه داسې يو له پيښو ډك ښار او يو ه استعماری ضد مبارز کور کهو ل کی و زيږ يد ، و روزل شو او د ټو لنی خد مت ته يې ملا و تړ له چې هلته لادمولوی محمدسرورکندهاری مولوی عــبدالواسع ،مولو ی عبــد لرب کندهار ی او په لسگونونورو کسانو دمشرو طه غو ښتنې ، ا واستعمار ی ضد مبارز ی ځپـــــی ژو ندی وې او پـه ورو ستـه کی هم استاد حبيبی د ديار لس سو ه شپږ ويشتم څخه تر ديار لس سوه يوديرشم کلونو دبيلا بيلو ټو لنيزو غور ځنگو نو په دورا ن کې راپو خ شو.

خو لکه څنگه چې وو يل شو لاستاد حبيبی دملی شو را په اوومه دوره کې دکندهار دخلکو له خــوااستازی په توگه شوراته را غی . خو دغه دوره لا پای ته نه وه رسيد لې چې استاد حبيبی په ناخا پی تو گه دخپلې کور نی سره پاکستا ن تــه لاړ. پدغه و خت کې په هيواددمو- کراتيکو مبارزو لمنه داستبدا د د ټولو ټکو نو سره سره پراخيده. او همدغه حالت دی چې داستا د حبيبی سفر ته يو څه په شك ا و ترديد کتنه کيږ ی . ان چې دهــغه وخت فيو ډا لی شورا دده په هکله يوه ظالمانه پريکړه کوی پدې کې څه شك نشته چې د هغه و خـــت پاکستانی دو لت ډيره هڅه کو له چې داستاد حبيبی په شا ن يونا متو ليکوا ل او محقق څخه په خپلــه گټه کار وا خلی او له همدی کبله يې لو مړ ی له هغه څخه څه ناخه ملاتړ وکړ خو څر نگه چې استا د حبيبی يو وطن پرست ټو لنيـــزشخصيت او په خپله خاوره اوخلکو مين انسان و نو دپاکستان دو لت ډير ژر احساس کړه چې د هغه څخه

مخصو صا دپښتنو او بلو ځــــودغور ځنگ پرخلاف نه یوازی گټه نه‌شی اخیستلی بلکی د هغه لیکنی‌او خپرو نی یی دپښتنو او بلو څو دلا هڅو نی علت گاڼه نو ځلکه څه‌موده وروسته یی دکرا چی په یوه مجله کی په ډیره بی شر می په‌هغه‌پسی‌و لیکل چی یو افغانی محقــق له‌پردی ژ بی څخه په‌پردی‌ژبه د پردیو له‌پاره ژباړه کوی اود خپلو زړو کتابونو دپلور لو له لا ر ی ژو ندکوی.

دپور تنی لیکنی سره سره ، د استاد حبیبی دسیا سی ژ و نددغه برخه ډیری‌خیر نی غواړ ی د لتـــه‌غوا ړو چی یو څو شیبی هغـــــ و خپرونو ته مخه کړو چی د (افــغــانستا ن آزاد) په‌جریده کی هغـــه وخت خپریدی او لیکو نکی او چلوونکی یی هم خپله استاد حبیبی ودغه جریده په دیار لس سوه یودیرشم کال کی په‌پیښور کی خپریده .ددی جریدی ددیارلس سوه یو دیرشــم کال د سرطان په اوه و یشتمه گڼه کی‌یو ځای داسی لیکل کیږی.

(اصلی متن په دری ژ به دی اوپه‌ټو ل امانت ژباړل شو یدی)

(زموږ گران هیوادوا ل‌چی‌دهمدی‌یوازنی جریدی نه پر ته د خپلوملی افکارو بل آزاد ترجمان نه‌لر ی‌زه‌درخصتیو پای ته‌رسولو تـــــه اړ کړم ...

(جریده د دوه میاشتی تعطیل نه‌وروسته بیا خپر یږی) زموږ جر ـ یدی په خپلو څو میاشتو خپرو نوسره په ټول هیواد کی ښی اغیز ی کړی. اوسره ددی چی دکا بل ناپو هو او لوټمارو واکمنانو په کلکه دهغی له‌ویش او خپر یدو څخــــه مخنیو ی کړی . بیا هم زمو ږ د آزاد هیواد هر گوټ ته‌رسیدلی دی‌او وړ اغیزی یی کړیدی چی دآزادی غوښتنی عمو می غورځنگ د هغه‌پایله ده ... که څه هم چی او س د هیواد په دننه کی ټول حسا س،بافکره او هیوادپال کسا ن دکابل دو ینی خو ړو نکی حکو مت او د کابل شاهی قصابانو په جیلو نوکی پراته دی(دغه و خت دشوراداومی‌دور ی یو شمیروکیلا ن د فقیـــد محمودی او میرغلام محمد غبا ر په‌گډو ن په جیلو نو کی بندیان‌و) خو موږ هیله لرو چــی دملــی آزاد ی‌پیاوړی غورځنگ نه شی کولی په زور زیاتی سره راو پرزوی داد ناپو هو کسا نو دلږی شیبی بر ی‌او لاس اچونی کټ مټ په توپ باندی‌دایران دپار لمان ویشتلو ته ور ته

دی چی د محمد علیشاه دلری‌کیدواود قاجاری سلسلی دپای ته‌رسیدو سبب شو...) دهمدی لیکنی په‌پای‌کی استاد حبیبی خپل سلطنتی او استبداد ی ضد احساسا ت پدی‌شعر کی ښیی .

دلا منال که دور سخن نخوا هدماند
سرود دشمن‌واندوه من نخوا هد ما ند

چنانکه جلوه مرغ چمن به جا ی‌نماند
سیاه چادر زاغ و زغن نخوا هد ما ند

بهار آید و گل خندد و بگیر یدابر
غبار غم‌به‌عذار چمن نخوا هد ما ند

مدار غم که حقیقت نمی شو د مغلوب
نگین جم‌به‌کف اهر یمن نخوا هد ما ند

رود ز کشور ما (جیش) دیردون پلید
سپاه‌ظلم بخاك وطن نخواهد ماند.

پو ها ند استاد حبیبی پدا سی‌حال کی چی دپاکستا ن جوړ ید ل یی دانګریز ی استعمار له‌توطیو نه‌دډك سیاست زیږنده باله خو ده په همغه هیواد کی هم داستعمار ، اواستعمار روز لو واکمنانو پر خلاف خپله کړکه په ډاګه ښو د له دمثال‌په‌توګه د(افغا نستا ن آزاد) دیوی شماری په‌یوه بر خه کی دا سی څرګندونی کوی ((دسلو کلونو په ترڅ کی داروپا ښکیلا ګګرو د هند وستا ن دساتلو له پاره په افغانستان کی څه وکړ ل . اود استعمارناولی‌مکتب خپلوشا ګردانو ته څه و ر زده کړل . دا همغه سوالونه دی‌چی‌ځوا ب یی دتاریخ په‌پاڼو کی لو ستی شی)) .

په همدی لړ کی استاد حبیبی‌په‌دی باور و چی شاه زما ن ، امیر شیر علی خا ن او امیر امان الله‌خان‌له دی کبله چی دخپلوا کی‌غوښتنی او هیواد پالنی احساسات یی‌لر ل‌داستعمار دژ ور ی کر کی‌اوغوسی سره مخا مخ شول . خو دامیرعبد الرحمن خا ن او نورو په هکله بیاوایی .

((ددی په خلا ف امیر عبدالرحمن خا ن چی دملت کپری یی په او سپنیز سو ك ټکو له او یاداسی نورو چی ملی فکر یی نه در لود د(ګریفن، کرزن او واترفیلد)له‌پلر نی مینی څخه بر خه درلوده).

ددی خبری یادو ل همضرور ی بریښنی چی استاد حبیبی په پاکستان کی دخپلو سیا سی فعالیتو نو په لړ کی یـواز ی د سلطنتی کور نی پرخلاف دښمنی او مبارزه نه ځوله بلکی ده په خپلو خپرو نو سره د افغا نستا ن دخلکو د هغه و خت زوریدلی حالت ډیر ښه انځور کړی او دی و ضعی ته یی دنړ یوا لو پام را اړولی دی له همدی کبله په یو ه لیکنه کی داسی وایی : ((دنړی هوښیارا ن پو هیږ ی چی داستعما ر دمدرسی دشاگردانو ارتجا عـــــی سیاست د منځنی آ سیا ملتو نه په تور تم ،یوازیتو ب او تیتهانه کی ساتلی دی او په ځا نگړ ی تو گـه افغا نستان په تور تم اوظلمو نو کی دی چی ځوك یی په نړ ی کی دهغه له ویروو نکی او خواشینوو نکی حالت او چنگیز ی ادار ی له کړوو ړو څخه خبر ندی او همد غه شان د آسیـــا دزړه دولس ملیو نی (ملت) د هـر ډول سیاسی ، ټولنیز او مدنی ودی او پر مختگ څخه بی برخی دی او دادی په شلمه پیړ ی کی د کا بـل په شل مید ی کی دمنځنیو پیړ یـــو پوست اغوستو نکی انسانا ن په ډیر ناوړه حالت او بر بریت کی ژو ند کړی او څوك نشته چی ددغو بـــد بختو خلکو غم وخو ری)).

داستاد حبیبی دسیا سی فعـــالیتونو لړی دسلطنت ستنــــــــی لړ زو لی وی. نو ځکه در باریانو دهغه دمرگ پریکړه وکړ ه او داسی تروریستا ن یی ور ته وټاکل چی هغوی ورو سته بشپړ رسوا شو ل او نومو ړ ی استاد هغه و خــــت دغه پیښه په اخبار کی و لیکله او په پای کی یی دغه بیت ولیکه.

بیك ز خم از توقانع نیستـــــم تعجیل ای قاتل

بجا ن مشتا ق زخم دیگری ای عمر تا خیـــری

پدی ډول ددی خپرو نو ټو لـــی خواو ی په ښکاره ښیی چی حبیبی، خپله خاوره خلك اود خلکو گټی نه وی هیری کړ ی خود مبارز ی اوږده لاره چی دلوړو ژو رو څخه ډکه ده کله ناکله دسیاسی مبارزا نو در ـ یځو نو ته بدلون ور کوی اودا چی دهیواد نه بهر دسیا سی مبارز ی سوال څه زیاتی گټی نه لری نو ځکه استاد حبیبی په پاکستا ن کی داوسیدنی په وروستیو میاشتوکی وروورو د سلطنت پر خلا ف ده یرو تندو لیکنو څخه لاس وا خیست اوډیره هڅه یی و کړه چی خپلـ ـــی غوښتنی دگیلی په توگه وړاند ی کړی لکه چی د(افغا نستان آزاد) په یو شپیتمه گڼه کی وایی :

((و مو ویل او څوځو څله مــوناری سوری وکړ ی چیدمو کراسی راو لی څکه یواز ی په همدیوسیله‌هیواد پیاوړی کیږ ی. دحا کم او محکوم اړ یکی ښه‌والی مومی)).

ددی گیلو سره سره په‌همغــــه وخت کی‌د (کا څ‌تاریك) ترسریزی لاندی دده یو خوږ غز ل خپور شوچی د هیواد سیاسی ټو لنیــــزه او اقتصاد ی‌وضعه یی په ښکلـــی‌هنری ډول انځورکړه او همد غـــه شان یی په همدی وروستیو گنو کی‌یوه فانتیز ی ډوله منظو مه ټو ټـــه داسی پیل کړه.

شنیدم چو تا درشه چیره دست
به‌تخت شهی در خراسان نشست

نبودش چویارای خواندونوشت
بکلی بسا ط خرد در نو شـــت

شبی آمدش فکر شعر و ا د ب
شنیدم که‌بسرود بیت عجـــب

ددی فا نتز ی ډو له منظو مـــی‌وروستی بر خه داسی دوام کوی چی نادر شاه خپل منشی را غوا ړ ی‌اوله هغه‌څخه دخپل شعر دځرنگوالی په هکله پوښتنی خو منشی ده ته مشوره ورکوی چی پـد ی کـــا ر ځان مشغول نه‌کړ ی او همد غه‌علت‌نادر په غوسه کوی او منشی‌طویلی ته‌لیږی خو موده ورو سته بیا بل‌شعروایی او منشی را غواړی منشی چی داشعر اوری دپایته رسید و مخکی دطویلی په‌لور منډه اخلی‌لـــه هغه‌پوښتنی چی و لی‌یی داکار وکړ په‌ځواب کی وایی :

چوبر مملکت سفله‌یی‌یافت دست

داسی ښکار ی چی استاد حبیبی‌دهیواد نه بهر دخپلو سیا ســـی فعالیتونو په‌ورو ستیو میاشتو کی‌ډیره هڅه کو له څو بیرته خپـــل هیوادته‌راستون شی . په هرصورت‌استاد بیرته‌هیوادته خپل پلر نـــی ټاټو بی ته‌راستون شو خو لکه چی‌دوطن فرا ق ډیر ځورو لی‌و نوځکه له‌راستنیدو وروسته یی دسیاست له دنیا څخه لاس وا خیست‌او خپل ټول‌ژو ند ، استعداد او توان یـــی‌علمی، ادبی او تحقیقی کارونو تـــه

وقف کړ او لدی لاری یی دیوه علمی‌تحقیقی او ادبی ستر شخصیت په تو گه خپل خد متونه دزر گو نو مقالو او لسگو نو کتابو نواورسالو په‌لیکلو سره ترسره کړ ل .خوده‌نه‌له دی مخکی او نه راوروستـــه له خلکو او هیوادسره خپله مینه‌نه‌شوی هیرولی نو ځکه‌وایی .

زما نه پر مخ روانه گړ ند ی‌ده
انتظار نه‌کا زموږ دپا خید لـــو

یاران لاړل په چمن کی‌ننداری‌کا
موږ یوپاتی لاپه‌خیر د یخنیو لو

زړه دی سورحیات‌بیخو نده‌سینه یخه
روح آرزوکړ ی دکالبد دتشو لو

- * *

په‌یوه پیاله دی مړ قو م رابید ارکړه
گوره‌ځی مخ دگړ نگ په‌پریو تلـــو

دژو ندون خزا ن به تول بها ر بهار شی
که‌سا قی وکړ ی همت د می و یشلــــو

او یاداسی خپله هیله‌څر گندوی:

رندان میل کاو خپلو میخا نو تـــه
مستی نشته په شیشه‌کی‌دفر نگ

ساقی پاخه جام دمیو عنایت کړه
زاړه می‌راوړه‌ترخه یاقوتی رنگ

شا محمود حصین

علی محمد منگل

دلوی استاد علامه عبدالحی حبیبی «پښتو د تاریخ او لغت په رڼا کې» علمي او ژبنی مقالې ته لنډه کتنه

داروانښاد استاد علامه عبدالحی حبیبی دپیژندلیک ،ژوندپیښو، علمی ،ادبی ، تاریخی آثارو او د سلګونو علمی او تحقیقی مقالو په باب به دده شاګردانو ، دوستانو او علاقمندانو ډیری ژوری خبری نی او لیکنی کړی وی اولاز مه ده چې لوی لوی کتابونه و خت په وخت پری و لیکل شی داځکه استاد دعلم او پوهی په ډګر کی مړ نه دی تل ژوندی او نوم یی جاو یدان دی، له دی کبله ضرور ی بولم چی د استاددعلمی ، تاریخی ، ژبنیو اوادبی خدمتونو یادو نه باید کال په کال اود لسیزو په پوره کیدودملی او بین المللی سیمینارونو او علمی غونډو په جوړ یدو سره په درنښت وشی ...

که‌څه هم ماغو ښتل چی‌داستا ددپیژ ندلیك په‌باب څه و کاږ م ،هر څومره لټه می چی وکړه لکه څنګه‌می چی نیت‌و او غوښتل می هغسی یاد ښتونه په‌لا س رانغله ، خو په‌همدی لټه کی‌و م چی د(وږ می) مجلی د دیار لس سوه اوه څلو ښښتم‌کال دجوزا او سرطان ګڼه می تـر ستر ګو شو ه ، د مجلی دا ګڼه‌داستـــاد په دی مضمون (پښتود تاریخ او لغت په‌رڼاکی) پیل اوښکلی‌شوی‌وه ، همدی علمی او ژبنی‌مو ضوع می فکر دپیژ ند لیك دلیکلو څخه واړوه . خود مو ضو ع دخیړ نی دمخه په‌لنډو تکیو کی دو مـــــر ه‌وایم.

دافغا نستا ن دتاریخی خاو رې‌اود کندهار دشنی او سمسور ی سیمی ددی علمی او ادبی شخصیت‌علمی ، ادبی ، ژبنی او تاریخـــی میرا ث به دافغا نستا ن دټو لوخلکواود علم او اد ب دمینانو په منځ‌کی دیو مد نی میرا ث په تو ګه تـــرپیړ یو پیړ یو پوری په خورا درنښت سره پاتی شی اودده دعلم اوپو هی‌په‌دغو لګیدلیو شمعو (دپښتنوادبیاتو تاریخ لو مړ ی او دو هم‌ټوك،پښتانه‌شعرا لو مړی ټوك ، دافغا نستا ن لنډ تاریخ ،پټه خزانه ، تاریـــــخ‌افغا نستا ن در عصر تیمور یا ن ، طبقات نا صری ، بلاد قدیم‌وتاریخی‌خراسان ، ادبیات جهان د خو شال خټك کلیات ، دعبدالقادر خان‌خـــټك‌کلیات ،زرنج و احوا ل تاریخی آن، سپیڅلی پښتو ...) به ډیر ی‌تیاری‌نوری پسی رو ښانه و سا تـــــل شی ...

داستاد دغه وړه مقاله چی(پښتودتاریخ او لغت په‌رڼا کی) تر سر لیك‌لا ندی کښل شوی ده ، دنن‌نه‌شپاړ س کاله دمخه لیکل شوی‌چی دپښتو دلغت او قدا مت په‌باره‌کی‌یی‌ډیره لویه علمی ثمره‌بللی شو ،دا وړه مقاله چی دحجم په لحاظ دومره‌لو یه نه ده اود مجلی پنځه دیرش مخه یی نیو لی خو که په‌علمی نظرور ته‌و کتل شی دخو کتابونوسره انډول کیدای شی . دعلامه حبیبی‌دامقاله دموادو له مخی په نهومو ـ ضو عاتو کی کښل شوی چی هره‌موضوع یی ځانته په ځانګړ ی شکل ډیره مستنده ، په علمی دلا یلـــوسره ښکلی شوی او هغه موضوعات دادی:

١ ـ دابو الفضل بیهقی روایت.
٢ ـ دجوز جانی روایت.
٣ ـ قدیم نو مو نه .
٤ ـ دځایو نومو نه .
٥ـ دتولکیانو دوی کلمی .
٦ـ نور جغرا فی نو مونه .
٧ـ دابوریحان په‌آثارو کی .
٨ـ په‌لغت فرس کی .
٩ـ نور لغتونه .

استاد په دغه مقاله کی دژبپوهنی‌له عمده مسایلو سره تماس نیو لی اود پښتو ژ بی دقدا مت‌اولغتو نوپه‌خیر نه باندی یی په خوږه اوروانه ژبه بحث کړی اود پښتو ژ بـــی‌لرغو نتوب یی په ډیرو علمـــی مستندو روایاتو او دلا یلو سر ه وړاندی کړی ،دمو ضو ع نه یی‌د مخه ددی مقالی دکښلو په‌با ب‌داسی‌ویلی دی:((دپښتو ژ بی پر تاریخ باندی ماد مخه دوه جلده کتابو نه‌اوهم ډیری مقالی خپری کړی دی . چی په هغو ځیر نو کی دځینـــوپښتو قدیمو کتابو نو په سند د پښتو ادب تاریخ لر څه خر گنـــدشوی دی . مگر ما دمخه ځنی‌مقالی داسی هم لیکلی وی چی په هغوکی‌دپښتو ژبی پرو جود باند ی دځینو نورو ژ بو دتاریخی کتابو نو پـه‌رڼاکی ځیړ نه شوی وه.

او س ځنی ځیر و نکی غوا ړی‌چی هغه مطالب پریوه ځای راټو ل شی چی په‌یوه مجمو عه کی سره راغونډوی ...))

تر دغو لنډو خبرو ورو ستـــه‌استاد دپښتو دتاریخ‌اوپښتنو سره‌د نورونا خوالو په‌باره کی داسی په خوږه او روانه ژ به وایی :((زمانی زمو ږ پښتنو او پښتو تاریخ سره‌ډیر ی ناوړی کړی دی . او زمو ږ داسلا فو آثار یی داسی را خخـــه‌محوکړی دی چی او س یی په ډیر زیار او کړاو موږ لږ لږ خر ك په خوراور کو پاڼو او لیر ی گو ټو نو کی مو مو)).

دپښتو ژ بی دتاریخ او موا دو دالږ لږ خر ك چی نن موږ ته ر اـ رسیدلی داهم دعلا مه استاد په‌لټه‌او خورا زیار سره ترسره شوی‌چی له دی کبله دده نو م دپښتودتاریخ‌او ادب دخد مت په‌لار کی نـــــه

هیر یدونکی گنهل کیږی ... استادپښتو دقدامت اود هغې دځر کډ ځای په باره کی دمقالی په سریزه کی داسی اشاره کړی ده:((دپښتـو ادب دری لرغو نی کور نی او سموږ په ملتان او غز نی او غور کی پیژ نو چی دغور دسور یانو دامیر کروړ جهان پهلوا ن یوه حماسـی ټوټه پښتو شعر تر ټو لو پخوا نی دی اود هجرت د یوسلو دیر شم کال په حدودو اړه لری . بل هغـه پښتو یو بیت دی ، چی دغز نـی په لویکانو پوری اړه لری دیو سلو پنځوسم هجری کال په شاو خواکی او وروسته د ملتان دلود یانو اشعاردی)).

دلوړ بیان نه استاد د هغه وخت دنورو معتبرو آثارو په استنا د دا نتیجه اخلی چی پښتو ژبه په هغه وخت کی په یوه لو یه سیمه کی خوره او معتبره ژبه وه چی دا سـی اشاره یی په لنډو خو ړو ټکیو کی ور ته کړی ده :((له دی ټو لـو آثارو څخه دا ښکار ی چی داسلا م دراتګ په و خت کی یو زر اودیرلس سوه کاله پخوا، پښتو ژبه له ملتانه تر باد غیس او خراسانه پور ی یوه ژوندی ژبه وه اودرانه او پا خـه اشعار یی لرل)).

استاد دمقالی دسر خبرو دلمنی په برخه کی خپلی دغی علمی ،ژ بنی او مقایسوی غوره در ند ی موضوع ته دننوتلو دمخه څو مره په روانه ژبه ځیر شوی اوداسی وایی : ((پدی ځیر نو کی زه په خپلـه دغه راپاته شوی آثار نه ځیړ م اوکه څو ک وغواړ ی تفا صیل یی زما په نشر کړ و او چاپ شو یو کتابو کی لوستلا ی شی لکه پټه خزانه او لومړ ی ټوك پښتا نه شعرا اود لویکانو کتا ب او پښتو ادب تاریخ لومړی او دو هم ټوك . اما پدی لیك کی غواړ م چی ځنی خار جی او له دغو منابعو څخه بیل نور تاریخی دلایل سره راغونډ کړ م اوداخر ــ ګنده کړ م چی بیله دغو کتابو آ یادپښتو دو جود پر قدا مت باند ی کوم نور دلایل او اسناد هم شته که یه ؟او که شته نو هغه کوم اوڅنګه دی ؟ او له کو می خوا مو ږ ته په لاس راځی ؟دپټی خزا نی په استناد چی له ځینو قدیمو کتابو څخه یی نقل کړی دی داخبره ښکار ی چی دغور دپاچاهانو داسلا فو سوریانوژبه پښتو وه ، او ددوی یوه نیکه امیر کروړ په پښتو شعرو یلی و. ددی مقصد دتایید له پاره بیله پټی خزانی نور خار جی دلا یل له فارسی معتبرو کتا بو څخه داسی دی:((د

تاریخي مستندو روایاتو په رڼا کې داسې ښکاري چې د اسلام په اوایلو کې بیاتر غزنوی او غوری عصره پورې غوریانو غیر له فارسي ژبې څخه یوه بله ژبه هم لرله ، چې دد غوزما نو دمور خانو په نو شتو کې کله کله دغې ژبې ته تصریح یا اشاری مو ندلې کیږي)) .

لوی استاد دمقالې دسر له خبرو څخه وروسته چې پور ته ځای ځای ور ته اشاره و شوه دمقالې لوم ړ ی موضوع (دابو الفضل بیهقي روایت) له مخې ځیل عالمانه نظر څیړ لی اودانتیجه یې ور څخه اخیستې چې په حقیقت کې دپښتو دقدا مـــت او ځانګړی ژبې بڼه ور څخه لـــه ورایه معلو میږ ی ، موږ ددې خبرې دسپیناوا لی دپاره دمو ضوع څو ځایه چې استاد دیو معتبر سند په رڼا کې څیړ لی را اخلو اودا به جو ته شي چې داژبه هغه و خت هم ځانګړ ی ژبه و ه . استاد دبیهقي دروایت له مخې وایي : دغز نو ی دربار دغه لوی مور خ د امیرمسعود دغور دفتو حاتو او سفرو په تر ځ کې دتاریخي بیهقي په یو سلواوه ـ لسم مخ کې داسې لیکي :(امیـــرمسعود حر کت کرد بران جانـــب (جروس غور) جای در میش پت...دانشمند ی رابر رسو لی آ نجـــا فرستاد با دو مرد غور ی ... تـــاترجمانی کنند).

علامه استاد دابو الفضل دد ی روایت له مخې په څو مره پو هـــه سره اټکل کړ ی اود استاځیو ژبه یې ځانګړ ی بللې چې دهغه و خت مستقله ژ به وه ،وګور ی چې په څومره خواږه انداز سره یې داموـ ضوع په روانه ژبه څرګنده کړ ی ده:((دبیهقي له دی تصر یحـــه ښکار ی ، چې دسلطان مسعو د دانشمند استاځی دغور یانو پهژ به نه پو هیدی او دوه تنه غور یان یې دترجمانی له پاره ور سره بوتلل . دسلطان مسعود دربار ی استا ز ی خو حتما په فارسي پو هیدی ، نو معلو مه ده چې دغوریانو ژ بـــه فارسي نه وه چې هغه تر جمان ته اړ شوی و ... دبیهقي په لوړ بیان کې هرو مرو مقصد هغه څوك د ی چې د دانشمند استاځی وینا دغور یانو پهژ به دوی ته ژباړه کې ځکه که یواز ی دسلطا ن د استا ځـــی مقصد رسول وای ، نو هغه په ځپله پوه او دانشمند او دسلطان مسعودد دربارسړ ی و ، بل منځګـــړ ی ته یې څه ضرورت و ؟ او که دغور یانو پهژ به پو هیدلا ی نو بهیې دوه غور یان له ځان سره و لی دترجمان په توګه ملګری کول ؟))

استاد دبیهقی له روا یت نـــه‌داسی عالمانه نتیجه اخیستی‌اوواییږ:
((دسلطان داستا ځی ژبه‌بیله و ه‌اودغور یا نوژ به بیله وه ، او ځکه
چی دهغه‌و خت دغز نی در باررسمی'و ادبی ژبه فارسی وه، او ټو ل
در باریا ن حتما په فارسی‌پوهیدل‌نو داله ورایه ثا بتیږی ، چـــی‌د
غور یانو ژ به کټ مټ د دربارفارسی‌نه‌و ه او ځنی غور یان په‌فارســـی
نه‌پو هیدل)).

دمقالی دو همه مو ضو ع استاددجوز جانی روایت له مخی خیږ لی
او پدی برخه کی یی خپل عالما نه‌مستقل نظرورکړی او اول یی‌دد ه
پیژ ندنه هم په‌گو ته کړ ی اووایی:((دغوریانو دعصر یو ډیرسترگه‌و ر
او پوه مور خ قا ضی منهاج سراج‌جوز جانی دی ،داسړ ی دغوریانوپه
در بار کی لوی شوی او په‌با میانواو فیروز کوه اود غور په ټو لـــو
ښارو نو کی گر زیدلی‌و ، دی عالم'و فقیه او سیاسی سړ ی و ،اد یب
او شاعرو ، بصیر مور خ‌اودفارسی‌او عر بی پو خ‌لیکوال و دغوریانو
له‌بابته دده معلوما ت عینی‌او خوراثقه او درانه دی مگر دا مور خ‌په
پښتو نه پو هید ،خو په خپله د شمالی افغا نستا ن سړ ی اود لی
زیږیدلی اود غور یانو سره محشوراو معروف و)).

استاد وایی چی ده هم په‌طبقا ت‌ناصری کی څو ځایه د غور یانو و
بیلی او ځانگړ ی ژبی ته اشار ی کړ ی، دمثال په ډول دلو مړ ی‌ټوك
په دری سوه دری اتیایم مخ کـــی‌وایی:((و به‌لفظ غور یا ن شیث‌را
شیش خوانند)) . بل ځای‌دسلطا ن‌علاو الدین غور ی دتولك په فتح
کی‌وایی :((وبز با ن ایشا ن با لا دوانید ن و به نشیب دوانیدن‌اسپ
... راگویند)) .

لوی استاد دجوز جانی دد ی‌بیان‌په‌رڼا کی په خپل عالمانه او درانه
نظرسره په ډاگه کړی ده چی : ((ښه ؟دالفظ غوریا ن و زبان ایشان
کومه ژبه وه ؟ که‌فارسی وای ، نودمور خ دغه تصر یح ته څه‌ضرورت
و؟ دبیهقی او منها ج سرا ج لدغوتصر یحاتو څخه فقط دانتیجه‌راباسم
چی غور یانو یوه خا صه ژبه یالهجه‌لرله او په‌فارسی ښه‌نه‌پو هیدل)).

علا مه استاد ددی دپاره چی دا ژبه معلومه کړ ی نوداسی یی پـــه
عالمانه نظر خیږی:((اما داخبره‌چی‌دغوریانو ژبه نو کومه وه؟ پدی‌برخه
کی‌یی‌ویلی: دسلطان مسعودعصر خوپس له څلور سوه یو ویشتم هجری

څخه شروع کیږي چې دبیهقـــي په‌قول دسلطان استا ځي دغوریا نو له‌پاره ترجما ن ته اړوه ، مگر په‌پټه خزانه کې دد غو غوریا نو له‌در باره مو ږ ته پښتو شعرو نه ا و قصاید لا س ته‌را غلي دي .که څه هم‌پر مو جود او معلوم شي باندې‌دلایل ویل ، دحاصلو تحصیل‌دي)).

داستاد له دې مستقل نظر نه‌بل‌لوی‌ژ بنی او تاریخي دلیل دد ه د مقالې دریمه موضوع قدیم او ځنډن‌نو مو نه دي چې دا مو ضوع‌په‌خپله برخه کې نوې اود استاد دابتکاراتو په‌جمله کې شمیرل کیږي ، دي دا مو ضوع(قدیم نو مو نه) دا سې پیل کوي چې مو ږ به‌یې دلې څـو ځایه دمثال دپاره راواخلو :((دغور یانو داسلا فو په‌نو مو کې، اکثـر پښتوکلمې دي او دابنکاره کوي،چې‌دوی پښتانه وو .مثلا قا ضي‌منهاج سراج ددوی دلوی نیکه نوم شنسب‌لیکي اوددوی کورنی آل شنسب او شنسبا نیا ن بو لي)).

لوی استاد ددې نو م د پښتو جوتونې دپاره داسې ژ بنی دلیل راوړ ي((دانوم ځنې خلق شنسب‌دشین او سین په زور تلفظ کوي، مگر ددې تلفظ له‌پاره کوم اد بي یاتاریخي تعلیل نشته او صحیح تلفظ یې پښتو دی شین اسپه چې په آس تسمیه دقدیمو خلقو عا م‌رسم و، لهر اسپ، شیده اسپ،زر یسپ،گشتاسپ دقدیمو با ختر ي‌پهلوا- نانو نو مو نه تهول دغسې دي ، اوشین اسپه هم دزما نې په مرورسپک شو، حرف علت یې‌ولاړ اود شین‌په‌کسره دنون په فتحه شنســـب پاته شو)).

تردې کلمې وروسته استاد یوه بله کلمه تر څیړ نې لا ندې نیو لې چې سو چه پښتو ده او اوس هم‌استعمال لري:((له دې کور څخــه دنو رو امیرانو نو مو نه لکه امیر پولاد، امیر کروړ چې طبقا ت‌ناصري او پټې خزانې راوړي دي سو چه‌پښتو دي اود منها ج په قول‌دهارون الرشید عبا سي خلیفه په عصر کې‌دغور دوه تنه امیران سیس‌اوبنجي نو میدل ، چې املا یې په خطـــي‌نسخو کې سینس هم ده))

استاد ددغو دوو نو مو نو پـ ه‌تفصیل کې‌ویلې چې پښتو ریښه‌لري اوربښتیا هم پښتو ښکار ي‌و گوري‌چې په څو مره روښانه دلیل یې په علمي شکل ثابتوي :((په پښتو کې‌تراو سه هم سیسې دیوه دښتې‌مرغه نوم‌دي چې کندهار کې ښکارکیږي.اود مر غانو په نو مو کې تسمیه‌هم

خورا ډیره ده ، لکه کو تان، توتی، بلبل ، کجیر او نور . اما بنجی هم دپنځیدل له مادی ځخه د مخلو قاومو جود او نشوو نما کوو نکی معنی لری ، پهپښتو قدیم ادب کی پنځ دجها ن او و جود او پیدایښت په معنا راغلی و، شیخ متی وایی:

چی سو ښکاره ښکلی دنیاسوه
دپنځ پر لوری یی ر ڼا سو ه

لکه دهیون تسنګ چینی زا یرله خا طراتو ځخهچی ښکاری (شین یو راز آس و ، چیپه افغانستان کی پیدا کیدی ، نود غور ی قدیمو امیرانو نو مو نه لکه شنسب، پولاد، کروړ، سیس ، پنځلی ټول پښتـــو ښکاری)) .

پدی برخه کی پهتیره دسیسد نا مه پهباره کی یی پهزیات تفصیل علمی مواد او دلایل دشمهنا می د اشعارو په استناد راو ړی او پـــه خپله ځیړنه کی یی ثابته کړی چیداکلمه پښتو ده ، ددی دپاره د استاد مقاله پهوړ مه مجله کی پهتفصیل سره و ګوری چید لته د موضو ع داوړ دوا لی لهکبله موږور ځخه ډډه کوو...

دارو ا ښاد استاد ددی درند ی مقالی ځلور مه مو ضو ع(دځا یو نو مو نه) پهباره کی ده ،ده دهغه وخت د ځایــو نو مونه د تا ر یخی معتبرو آثارو له مخی ځیړ لی چیپه مستندو دلا یلو یی داسی ثابت کړی چی دهغه ځای (غور) نومو نهپښتو دی او اوس یی هم ریښــــه مو ندل کیږ ی ،دمو ضوع په پیل کی پهعلمی اوژ بنی لحاظ دغیغوری موضوع تهځیر شو ی او په خوږهژبه او دلیل سره وایی :((دغورد ډیرو پخوانو ځایو ، نو مو نه هم پښتو دی . دژ بی اثرو نه لکه د سړو په نو مو کی چیپاتیږ ی ،دځایو پهنو مو کی هم ښکار ی . یو قوم دخپل کلچر نخښی دانسا نیژو ند په ټولو اړ خو نو کیپریږدی. زما ن، مکان ، چاپیر ګر ده دد غونخښو دانعکاس موارد دی .دځایونو نومونه دیوی ژ بی دقدامت پا خه دلیلونه دی او که مو ږ پهتاریخ کی دپخوانو ځایو اود غرو او درو په نو مو کی دپښتو بو لګی او نخښی وینو، نو دا زمو ږ دژ بی د تاریخیاصا لت ټینګ اسناد دی)).

ددی خبری دښی جوتو نـــی دپاره مو ضوع نوره هم په ژ بنی او علمی لحاظ ځیړیاوداسی خپلیپهنظر کی نیو لی مو ضو ع ته په

ساده او روانه ژبه ځير شوی :(که‌په دوو زرو کالو لرغو نو آثاروکی دغه زمو ږ سپين غر په لږ لهجوی بيلتو ن سپيتا گو ناگر ی بلل‌شوی دی ، نو دا خو خا ص د پښتوسپين‌گو نی غرو ، نه دفارسی سفيدکوه چی يو محدث او نوی را غلی‌مجهول‌نوم دی)).

علا مه استاد لکه چی د مخه می‌اشاره وکړه په غور کی پښتونومونه څيړی اوداجوتوی چی په غور ی در بار او غور کی پښتو اوپښتا نه وچی دی کی کوم شك نشته پد غه‌باره کی داسی وايی:

((دلته زما مقصد په لرغو نی غور کی دپښتو دبولگو او پا تـــو نخښو پلټنه ده . که څو ك دپښتووجود ته په غور ی دربار کی‌دشك په‌ستر گه گور ی ، نو دو ی بايدقديمو غور يانو در جالو اوځايونو نو مو ته ځير شی که هلته پښتو نه‌وای نوددو ی په‌نو مو کی څنگه دی ژبی خپل اصيل او پاخه ثرو نه‌پريښی دی ؟))

ده ددی لوړ ی خبری د پاره د څو ځا يو نو مونه دمثـال په ډول راوړيدی چی لدی نه بل‌لوی د ليل‌او ښه ثبو ت موږ نه شو پيداکولای اوددی خد مت په اثر داستاد اروانښاد ه غواړو ، استاد وايی :((د منهاج سراج په قول دفيروز کوه‌په‌ماڼيو کی يوه ډيره لوړ ه او ښکلی ماڼی بر کوشك نو ميده . دانو م ځينو ناپو هو ليکوا لو مسخ کـــړ او بز کوشك يی و ليکی . مگـــرصحيح پښتو شکل يی بركوشك دی. دپښتوبر کلمه دلوړ او عا لی‌په معنا دځايو په‌نو مو کی تراوسه هم شته لکه بر ارغنداو ، بر گرش،برپښتون ،بر درانی ، اودسيستا ن په‌تاريخ کی برزره يعنی زره عليا هم دغسی نوم و)).

علا مه استاد زياته کړی او وايی((منها ج سرا ج ددی ما ڼی لوړتيا داسی ستا يی:(وآن قصر بركوشك‌عمار تی است که در هيچ ملك و حضرت مثل آن بارتفاع و تدو يرار کان و منظر ها وروا قا ت‌وشرفات هيچ مهندسی نشان نداده است.))

له دی نوم پر ته استاد د هغـه‌ځای يو بل نو م ته‌چی په زين ـ الاخبار کی يی ليدلی ځير شو ی‌اودايی ښکاره کړی چی دانوم پښتو دی اود پښتو اصله ريشه لری : ((دغور يوه بله مشهوره کلا بر ه غونډی نو ميده ، چی دغه نو م هم‌دگرديزی په‌زين الا خبار کـــــی (بر غند) او په‌تاريخ بيهقی کـــــی(بز غند) ضبط شو يدی‌اودراور ته‌ی

دطبقا ت نا صر ی په قلمی نسخوکی (بر غند) و، اودی وا یی چیدا نوم سو چه پښتو دی)).

استاد په خپل عالمانه نظر سره‌دا خبره زیاتوی او رښتیا هم ده : ((په قلمی کتابو کی خونو مو نه اکثر مسخ کیږ ی لکه چی دغه نوم حمیدلله مستو فی په تاریخ‌گز یده‌کی(غند) لیکلی دی)).

داستاد دی ژ بنی او علمی‌مقا لی‌بله غوره مو ضوع (دتولکیانو دوی کلمی) ده، په دی بر خه کی استاددمنهاج سراج د غور دمور خ‌له قول او روایت نه په ژبنی او عــــلمـی‌استدلال استفا ده کړی اود هغه د روایت نه یی دوی کلمی پښتوگڼلی‌چی داد لوی اوعلا مه استاددابتکار څر گنده او علمی نخښه ښکار ی ،دکلمو دتحلیل نه دمخه د غـــــورد مور خ روایت لیکی او په‌روا نه ژبه‌وایی: ((منهاج سرا ج دغ ورمورخ دسلطان علاو الدین حسین په‌احوال‌کی لیکی : چی ده دتولك كلا پس‌له شپږو کلو زیا ره ونیوله . بیا نووایی: شاعری بود درحصار تولك، اورا عمر سراج گفتند ی. درو قتی‌که جنگ به‌آخر میشد و قلعه تولك رابه صلح فتح میکرد ، این بیت بگفت ،لایق بود آورده شد :

بر اسپ نشسته و ور لك‌بولك
مقصود تو، تو لك‌است‌اینك‌تولك

وبه‌زبان ایشا ن بالا دوانید ن‌وبه نشیب دوانید ن اسپ را ور لك بولك گو یند)).

لوی استاد په خپل عالمانه نظردغور د مور خ له دی بیا ن څخــه غوره علمی استفا ده کړ ی اودخپل‌نظر په‌رڼا کی داسی لیکی :((داچی منهاج‌سراج دتولکیانو ژ بـــــــه(وبه زبـان ا یشان) بیله گڼی‌دارا ښکاره کوی چی دهغو ژبه فارسی‌نه‌وه . ښه چی فارسی نه‌و ه نوکومه ژبه‌وه ؟ دلته خو دسر یا نی یاعربی‌یا سنسکر یټ یا مـغو لی ســوال نشته خود غه ژبه‌به یاد فارسی‌کومه‌لهجه وه یا به پښتو وه . ښه ، نو دغه‌ور لك بو لك دکو می‌ژبی‌تور ی‌ښکاری ؟زما تخمین دادی ، چی دا کلما ت هم پښتو دی، ځکه چـــــی‌ددو همی کلمی املا وی په خطـــی نسخو کی فولك ، تولك ، بولك‌دی‌او دغه آخر نی شکل یی صحیـــح دی. په پښتو کی ځینی صفا ت‌لروچی دکاف په الحاق جوړیږ ی،لکه نازك، چخنك ، لشمك او نـــور قبیح صفات . په‌لوړ بیت کی هم‌د

تولك شاعر د سلطا ن دشپړو کالوکړاو په ملنډ یزو صفاتو ځغندلی دی. لو مړی کلمه لهوړ ل څخه ورلك جوړه شوه یعنی وړو نکی اما دو همه کلمه لهبیول څخه بیولك دهیعنی دآس بیوونکی چی پهفارسی رسم الخط کی (ړ پهر) اوړ ی او دبیول حرکی یا هم حذ فیږ ی لکه ددغه مصدر په ځینو مشتقاتو کی لکه بوت ، بوز ی ، ځو ور لك او بیولك دآس سرهدتگ و دو کوونکی او ځغلوو نکی معناور کوی او شاعر وایی: دا چی ته آس کښته پور تهوړ ی او بیایی ! که مقصد دی تولك دی راشه دا یی ته، دایی تولك))

دعلا مه استاد داژ بنی تحلیل اوابتکار دیو روښنا نه ځراغ اهمیت لری چی ډیره تیاره موږ تهپه خپلو ارشاداتو رڼاکوی . دد غو دووکلمو لهتحلیل څخه وروسته استاد داسیددی ژبی دثبوت دپاره خپل عالمانه نظرڅرگندوی :((دغور په دربارکیخو فارسی پهښکاره ډول مو جودهوه حتی چی ددغه سلطا ن علاو الد ینډیر فارسی اشعـار منـهاج سراج رانقلوی ، مگر پښتو هـم هـلتهوه خلق پهپو هیدل اودغور یا نو اسلا فو په دی ژ به شعرو نه هم ویل ... یوه ژ به چی ادبی متعدد آثار یی په دربار کی ښکارهوی ،دخلقو پهوینا او نو مو اود ځا یواو پدغه محیط کی دژو ندانه دوری همځغلولی و ی نو هغی ژ بی حتمـا دبلادو په آسما وو کی ټینگیرینښیتیری کړ ی وی. او ځکه چی تر او سه لا هم دغور ځینی قدیـم خلق لکهتیمنیا ن او زوریا ن پښتووایی، نو ترد ی بل ټینگ دلیل به څهوی چی پخوا هم ددو ی ژبه پښتووه)).
دحبیبی صا حب ددی مقالی بلـــهبرخه(نور جغرا ،فـی نومو نه) باندی ښکلی شویده چی دابر خه داروا ښاد استاد دعالمانه لارښود نو په رڼاکی دپښتو دتاریخ قدا مت مو ږتهپه ښهشا نراجوتوی ،دد یمقصد دپاره په خپله لوی استاد دد غـو جغرا فیی نو مو نو دمخه دا سی وایی :(دخراسا ن پهجغرا فی او نورو نو مو کی دپښتو دکلما تو او اغیزو څرك ایستل په ژ بنیو پلټنوکی یو گټور مقصد دی او مو ږ ته دپښتو قدا مت او تاریخیاصا لتراښیی په دی څیړ نوکیبه زه د مشهو رو مور خانو په قول ځنـیکلمات وڅیړم چی له هغو څخه د پښتو اغیز ی پهقدیمو زما نو کی ښکاره کیږی)).
استاد په پور ته مو ضوع پوریمربوط څلور لغتونه (اواره ،سپین ځای ، سیور ی ، او چ) راو ړ یاود هغه و خت دمعتبرو اسنا دو

څخه یې اخیستی او په هر اړخ خیزدول یې څیړ لی دی، دڅیړ نې په
تر څ کې یې داپه ډاګه کړ ی چې دانومو نه او س هم په پښتو کـــې
ژو ندی دی او پخوا هم و چـــې دخبرې دپوره روښا ن تا به له پاره
بهٔ یې دهر لغت دتحلیل او څیړ نې دپاره موږ لږ څه برخه دلوستو نکو
دپاره وړاندی کړو دزیات تفصیل دپاره دعلا مه استاد مقاله په وږ مه
مجله کې و ګوری:

۱ – اواره :

ددغې کلمې په باره کې استا د خپل نظر داسې څرګندوی:((پـــه
پښتو کې اوار دفارسی هموار او عربی مسطح په مقابل کې یو صفت
دی، چې مو نث یې اواره په جغرافی لحاظ هغې مځکې ته وایی ، چې سمه
وی اودعر بی جغرافیا وا لو پـــه اصطلاح هغې ته سهول وا یې .د
پښتو نستا ن دیو سفزو په سیمه کې داباسین راپدې خوا دپیښور تر
شماله یوه سر سبزه مځکه پر ته ده ، چې او س یې هم خلق سمـــه
بو لی (۱) یعنی دشما لی غر نی مځکې په مقابل کې داعلا قه هموار ه
او سمه سطحه ده. او کوم و خت چې یو سفز ی داته سوم هجر ی په
حدودو کې پردی مځکې قابض ا و میشته شو ل ، نو دوی هم دامځکه
سمه وبلله او مو ږ داخوند درویزه په تذ کره او مخزن کې دد غې مځکې
له پاره دغه نوم و ینو ، چـــــــې وروسته دتواریخ افغا نیه مو لـــف
حسین خا ن او پیر معظم شاه د تواریخ ر حمت خا نی لیکوا ل ا و
افضل خا ن خټك په تاریخ مرصع کې همد غه اصطلاح دد غې مځکې
له پاره راوړ ی . مګر له تار یخـــې پلټنو څخه داښکار ی چې د غه سیمه
پر دغو مځکو دیو سفزو له را تګه سره استعمال شوی ده اوتردو ی د
مخه نورو قدیمو پښتنو د غه مځکه اواره بلله . او بابریې په خپل تزك
کې په فارسی اصطلاح (همواری) بو لی...))

---

(۱) په منګلو کې او س سم اوسمه د هوار میدا ن او ډاګ اوهوار
ځای په ما نا استعمالیږ ی ، په دې ولسی بیت کې چې منګل یې وایی
وګوری:

سم ته شه راټوټه   دسم ژړې توتیان جونه بلبلې
داپدې ما نا چې دلوړ ی او غره نه اواری او سمې ته راشه .

٢ـ سپین ځای :

ددغی پښتو کلمی په‌با ب چی‌په‌جغرا فی نو مو نو پور ی اړه لری استاد د معتبرو اسنا دو له مخـی‌داسی په خو ړه او روانه ژبه څیړلی ده اودپښتو و جود یې ثابت‌کړی((علا مه ابوریحا ن البیرو نی ،د قانون مسعودی په‌نهم باب کـــــی‌دښارو دطول او عر ض په‌جدو ل کی یو ځای اسپید خا ك ذکرکوی.دغه نوم تر البیرو نی پخوا،په‌حدود العالم کی سفنجای او په القد سی‌کی اسپید جه‌و ، چی په چینـــی منابعو کی سپین جای ضبط شو ی‌دی . اوددی نا مه ډیر قدیم شکـــل پښتو دی. مار کوا رټ په‌ایرانشهر کی‌وایی: چی دغه ځای او سنـــی پښین دی ، چی په جنو بی پښتو نستان کی دکوږك هاخوا پرو ت دی. پښین خو دپښتو نخوا یو ډیرمهم او قدیم ولایت دی چی‌پخوا نی نوم یی پښتو سپین ځای‌و، خـــوروسته‌په فارسی اسپید خا ك او سفنجای شو . او دا هم د پښتـــوکلماتو وجود په اسلا می او لـــو وختو کی ثابتوی)).

٣ ـ سیور ی :

اروانښاد استاد ددی پښتو کلمی‌دجغرا فی نوم په هکله دا ســـی دمعتبرو اسنا دو په‌رڼا کی پـــه‌عالمانه ارشاداتو اشاره کوی :

((سیور ی په پښتو سا یی ته‌وایی و دایوه ودانه سیمه ده چی ، د کندهار دکلات جنو بی خوا ته. پرته او هوتك پکی اوسی. دمرحوم حاجی میرویس خان در نه کور نی‌له دغه‌ځایه وه او تراو سه هم د کلات سیور ی هر څوك پیژنی .له‌قدیمه جغرا فیا وا لو سیـــوا ی (او سنی سیوی د بولا نها خواته)چی والشستان کی واقع و ه او دغه سیوری سره گډ کړ ی دی . البیرو نی په قانون مسعو د ی کی سیوای داو سنی بلو چستا ن په ښاروکی په صحیحه تو گه‌راوړ ی. ابو الحسن علی بیهقی (متوفا پنځه‌سوه پنځه شپیتم هجری) په خپل کتاب جوا مع احکام النجوم کی چی‌دری ټو که قلمی نسخه یی دتهران په‌کتب خانو کی شته ، امام‌حسن،بن احمد بن عبد الرحمن را ښیی او وایی (الساکن بسیور ی مـــن‌نوا حی بست) چی دغه کلمـــه‌د کاتبانو په غلطی (بستوا ی) شوی‌ده. مگر دبیهقی په‌بل کتاب شر ح نهج البلاغه کی دغه کلمه هم‌دد غه‌سړی له نا مه سره سمه لیکلی‌ده،

چی(الامام الحسن کان مقیمابیسواری وناحیته بالشتا ن من نوا حـــی بست) نو سیوار ی دغه او سنی سیوری دی او با لشتان هم تراوسه دکندهار شمال ته دتیری اودیراو ت سره په غریزه سیمه کی شته، چی قدیمو مور خانو او جغرا فیا وا لوهم پیژاند)).

٤ـ اوچ: ددغی کلمی دتحلیل او څیړ نی په بر خه کی دا ســـی وایی:((په بر سند کی یو ځای تراو سه هم او چ نو میږ ی. دا ښار په اسلا می او لو و ختو کی مشهورو علی بن حا مد دچچنا می لیکوا ل په دغه ښار کی او سید او منها ج سراج جوز جانی دطبقات نا صری مولف هم له غز نی څخه دد غه ښار پرلار هندته و لاړ .دا ښار دمورخانو په قول دسند حضر ت یعنی پایتخت واو ډیر اسلا می پو ها ن اوستا نه پکی وه چی تراو سه یی بقایا تـــر نوری مځکی لوړ داباسین پر هغـــه غاړه په بر سند کی ښکاری .

ددی نا مه ریښه تراو سه هم په پښتو کی ژو ندی ده(او چت) هر لوړ شی ته وایی چی او چتول او مشتقات یی هم په خبرو کی وایو. داکلمه په واخی لهجه کی هم او چاو په منجی کی (اچ) شته ، پـــه سنسکر یت کی هم او چ په فلکی اصطلا حاتو کی د(کلا یمکس) له پاره و اود فارسی او گ یاا و ج هم دخوارز می د مفاتیح العلوم په استناد هم له دغی ریښی څخه دی. دابناریی ځکه او چ باله چی سطح اوودانی یی لوړ ه او اوچته وه او په پښتو کی هم تراو سه ژو ندی او مستعمله کلمه ده ،چی اثر یی په پخوا نـــوجغرا فی نو مو او فلکی علمـــــی اصطلا حاتو کی ښکاره دی ، او دفارسی ادب اوج کمال هم له د ی ریښی څخه وی)).

داستاد د مقالی اوو مه بر خه (د بوریحا ن په آثارو کی) ده، اروا ښاد استاد دابوریحا ن البیرو نی آثار لوستلی او په ژور نظر یی تر مطالعی لا ندی نیو لی دهغه په آثارو کی یی پښتو کلمی پیدا کړی چی اوس هم په پښتو کی ژو ند ی دی،دده دابر خه هم په خپل ذا ت کی یوابتکار او لوی خد مت بلل کیږی موږ به دلی دپښتو کلمو دڅرگندونی دپاره دده له مقالی څخه څوځا یه دمثال په ډول راواخلو او دابه جو ته شی چی استاد دخپل علمی نظر په رڼا کی دا موضوع څو مره په زړه پور ی تفصیل سره څیړلی ده : ((ابوریحا ن البیرو نی چی دځلور–

سوه دیر شم هجری په حدو دوکی دافغانستا ن او هند په گوټ گو ټ کی گرزید لی او هر ځای یی علمـــی او ژبنی تحقیقا ت کړی دی . په خپلو کتابو کی ډیر داسی کلما ت راوړی چی هغه سو چه پښتـــــو دی)).

تردی لنډو خبرو ورو سته علا مه استاد چی دابوریحا ن دالصید نه خطی نسخه لوستلی په هغه کی یی پښتو کلمی پیدا کړی او وایی:

((مثلا دالصید نه د خطی نسخی پریواویایمی پاڼی لیکی: بری زیتو ند پښتنو په غرو (الجبال الافغا نیه) کی کیږی چی دا نی یی کوچنی وی او دو ی یی (ښو نی) بو لی دانوم د کاتبانو په تصحیف شو لنی یـــا شو یی نو شته شوی دی خو اصلا یی پښتو(ښونی) یا(خو نی) د ی چی مفرد یی ښو نه ده ...))

له دی کلمی پر ته لوی استاد بله کلمه هم دالبیرو نی په آثارو کـــی پیداکړ ی او لکه چی د هغی په باره کی وایی : ((دالصیدنی په شلم مخ کی هم دغه محقق بوټ پیـــژانـــد(نبات شناس) لیکی ، در خـــداو زابلستان تر منځ په در مشا ن کی یو راز بری پیاز پیداکیږ ی چی ډیر کوچنی او سره یاسپین وی داپیازترخه نه وی او په سالن کی اچو ی او کوك یی بولی . دغه کوك دپیازپه معنی تراو سه هم دغر نیو پښتنو په محاوره کی دی خوپه ښارو کی پیاز بولی اودپښتو په قدیمو متلو کی هم راغلی دی ...))

استادوایی :((بل یو مشهو ر نبات چی بیرو نی په الصید نـــه یو اتیایمی پاڼی کی راوړی دسیستان دمجوسو په ژبه بوی هر بذان دی چی په هندی یی مهلت بو لی او دغه نبات به زر د شتیا نو په خـــپلو اخترو او هد یرو کی دوداوه او په زابلی ژ به یی ملخج با له دا نوم په پښتو کی تراو سه هم شته او ملخوزی یی بولی چی پاڼی یی پخوی اودانی یی دلنگوښځو په غذا کـــی په کاریږی)).

ددی دپاره چی استاد خپله مو ضوع ښه جو ته کړی وی اود پښتو دکلمو قدا مت اود ژ بی تاریخ یی جوت کړی وی نو پدی باره کی په څومره انداز سره داسی وایی :

((دالبیرو نی له دغه تصر یحـــه ښکار ی چی زابلی ژ به پښتو وه او ملخو ځی په هغه و خت کی هم دنباتاتو پو ها نو په پښتو پیژند ی

پەفارسي دی دانو او بوټي ته شنبلیله یاشنبلیت وایي چي عر ب یي حلبه او انګریزا ن یي فینوګریك بولي)) .

استاد پدی غوره علمي او ژ بنی‌ځیړ نه کی دځو نورو پښتو کلمو ذکر کړی چي له دی څخه دپښتو دوجوددلیل‌ښه‌راجوتیږی :((بله‌کلمه چي البیرو نی دزابلستا ن له ژ بی‌څخه راوړ ی شیڅه ده چی‌دالصیدنی پر یوسلو اتمی پاڼی باند ی املاشیخ لیکلی شوی ده . دابو تهی پەپسر لی شین کیږ ی او ځینی‌خلق‌یي پخوی ابو بکر بن علی بن‌عثمان دالصیدنی فارسی مترجم وایي چي داګیاه په فارسی شراش او په فرغانی ژ به شیشغ او په عر بـی‌خنشي بو لی :(وبرګ این نبا ت را درفصل بهار بپز ند وبخو رندوبیخ آنرا در وقت تعذر غذابجوشنند تاتلخي او دفع شود و در عو ض‌طعام بکار برند) له دی کلمی څخه موږ هم دالبیرو نی په تصر یـح‌معلو مولا ی شوای چي‌دزابلستا ن دخلقو ژ به پښتو وه . او شیڅه بها ری ګیاه ددوی په ژبه‌البیرو نی ضبط کړ ه...))

پدی برخه کی اروانباد حبیبـی‌نوری کلمی هم څیړ لی دی چي د زیات تفصیل او معلو ما تو دپاره دده مقاله دوږ می په مجله کـی وګوری .

داستاد ددی وزینی او درندی‌مقالی اتمه بر خه (په لغت فر س کی) ده، پدی بر خه کی یي هم‌پښتوکلمی دیوه معتبر څنډ ن‌او لرغو نی اثر له مخي دژب پو هنی په رڼـاکی څیړلی او وایي :((دفارسی‌لغت قدیمترین کتاب چي او س پاته دی‌علی‌بن احمد طو سی د(څلور سوه‌ پنځوسم هجری) په حدو دو کـی لیکلی دی دیوه ګیاه ذ کر کو ی چي نوم یي غرواشه و ،او جی‌لاګان‌یا چمیارا ن هغه سره‌وتړ ی او او په پەپاشي . ددی لغت له‌پاره اسد ی‌دلبیبي دغه بیت شا هدراوړ ی :
چو غروا شه ریشي بسر خي‌وچندان‌که ده ما له ازده یکش بست‌شاید.
داکلمه چی‌دیوه ګیاه‌نوم دی اصـلاغروا ښه یعنی دغره ګیاه وه او دواړ ه اجزایي پښتو دی)) .

له دی نه‌علا وه بله کلمه چي‌لوی‌استاد څیړ لی او وایي :((بله‌پښتو ژو ندی کلمه خاشه ده ، چـی اسدی یی هم دریزه کاه و جو په

معنی راو ړ ی اود فردو سی د غه‌بیت پر شا هدی کوی : بهرخاشه یی خویشتن پر ورد بجز خا شه‌ویرا چه اندر خورد)).

داشا ن لوی استاد په دغه څنهن‌او قدیم کتا ب کی بل لغت ته‌گوته نیسی او وایی :((اسد ی د لغت فرس په‌یوسلو پنځلسم مخکی وایی (فیال آ غاز بود بلغت بلخ) چی‌دغه‌کلمه تر او سه هم دکندهار په‌پښتو کی دپیل په شکل پد غه معنی مو جوده ده په‌کار پیل کول یعنی‌دکار آغاز ، دغسی هم له دی رینبی‌څخه‌بله‌ژو ندی کلمه پیلا مه لرو او ، ښکاره ده چی دغه کلمه دبلخ پــــه‌ژبه‌کی (پیال) وه. او پښتو ژو ندی ساتلی ده، اسدی دابو شکور بلخی‌دغه بیت دفیال سند راوړ ی.

مراین داستا ن کش بگفت ا زفیال

ابـــرسیصدو سی و سه بود سا ل

مر حوم دهخدا دایرا ن متا خر محقق وایی: چی پدغه بیت کی‌فیال دآغاز معنی نه لری دابتکار مفهو م‌څنی ښکار ی مگر د پښتو دپیل په استناد ویلای شو چی داسد ی‌اصلی‌متن صحیح دی)) .

دعلا مه استاد ددی ژ بنی‌اوعلمی‌مقالی وروستی مو ضو ع(نـــو ر لغتو نه) دی ، دمقالی دابر خه د حجم‌او اوږدوا لی په‌لحاظ دنورو اتویادو شو یو بر خو سره انډول کیدا ی‌شی دابرخه استاددمقایسوی‌ژ ب ــ پو هنی په‌رڼا کی څیړ‌لی او ډیر ی‌زیاتی کلمی یی راغونډ ی کړ یدی، داکلمی څنی داسی دی چی پــــه‌پهلوی اوزړ ه فارسی کی هم شته خو اوس یی په فارسی کی هـــغه‌شکل‌نه شته و پښتو دځنډ نوخت نه‌تراوسه ساتلی‌دی،استاددا کلمی‌دبیلا بیلو دری بیتونوپه‌شا هـد ی څیړ لی دی چی په خپله نوع کی‌یوپه‌زړه پور ی نو ی ابتکار یی‌دپښتو دتاریخ دقدامت او لغت په رڼا کی‌گڼلی شو ، داچی دا بر خه ډیـره په‌تفصیل سره په مستند ډول‌څیړ‌ل‌شوی مو ږ یی ته له دمو ضو ع‌د اوږدوا لی له امله نه‌شوراو ړ لی،خود لوستو نکو دمعلوما تو دپاره‌به یی څو څایه راواخلو ، په دغـــــه‌مو ضوع پور ی مربوطی کلمی دادی (پښتو گوانښ او فارسی‌گوشیدن، ته، خه، سخت ، زخت ، کــــښ، ښایی ، هینبښ او هاژ، توم، تومنه،گرم گروم، غر چه غرڅه، غر نگــ غړانگه، سو ك، څو که، شیو ن ـشوان ، هو پره او پره) دکلمـــو دڅیړ نی دمخه دسر خبری دموضوع‌دروښانتیا دپاره دا سی په روا نه او

خوره ژبه‌پیل کوی:((په ژ بنیـــوخیږ نو کی دژبو دمقایسوی پلټنی ابحاث خورا مهم دی .او ددغوپلټنو په‌مرسته مو ږ کولا ی شو ، چی ډیر ادبی او تاریخی حقا یــــق‌څرګندکړو اودیوه محیط دژ بواو لهجو یو له‌بله تاریخی روا بط ا و خپلوی څانته معلو می کاندو ، دا بحث داجتما عی پلوه هم ګټور ا وه‌مفید ښکاری ، څکه چی‌دانسانا نو او ټولنو پخوا نی روابط او خپلوی‌موږ ته راښیی اوداثابتوی چی‌ددوو مجاو رو ژ بو و یو نکی لکه او س‌چی سره ګاو نډ یا ن او خپلوا ن و په‌یوه دوه او سیدو نکی وروڼه‌دی ، دغسی پخوا هم د مشتر کو عنعناتو خاو ندان‌وو اویوادبی تاریخ‌اود مشترك ثقافت ا وتهذ یــب پخوانی آری لری)).

دهمدی خبرو په لړ کی دموضوع‌خوږوا لی ته ور ننوز ی اوداسی وایی: ((دا ادبی او اجتماعی مفیـــدبحث موږ ته را ښیی ، چی پخوا زمو ږ اسلا ف دخراسا ن په‌مشترکه‌سیمه کی دمشترکو عنعناتو خاوندان وو اودو ی دثقافت له یوی ګڼ ی سر چینی څخه او به چښلی د ی چی دهغه اغیزی او س زمو ږپه ژبه اوادب اودژ و ندا نه په‌مختلفو مظا هرو کی ښکاره دی‌او زمو ږپښتو ژبی دفارسی ادب څینــــــی تاریخی کلمات تر اوسه لا هم په‌خپله غیږ کی ژ و ندی ساتلـــــی دی.))

تردی غوره و مفیدو خبـــــر ووروسته دخپلی مور نی ژ بی پــــه برخه کی دمو ضوع دخیږ نی نه ده‌خه داسی اشاره کوی :((پښتو ژبه دآسیا په منځ کی دژ بواوپخوانوکلماتو دیوه محفوظ او ګرانبهاموزیم په‌توګه مو جوده ده او په‌دی لرغو نتون (دارالاثار) کی تراو سه لا هم دو یدا او اوستا او پهلوی ، ا و سنسکریت سره مشتر ك او ښکلی آثار خو ندی پاته دی اودپښتو نخوا دنګو غرو او ر غو په خپلـــه فیاضه غیږ کی دغه لرغو نی آثا ر دګرانبها غمیو په توګه راسا تلـــی دی)).

تردی وروسته علا مه استا د موضو ع ته درسیدو او ورداخلیدو دمخه داسی وایی :((او س به‌مو ږدفارسی ادب په ښکلی او زر غو ن باغ کی لږ څه سیروکړو او دا به وګورو چی دلرغونی فارسی څینـــی رنګین ګلونه څنګه دپښتو په‌با غ کی هغسی سمسور ا و غو ړ ید لی

پاته دی حال دا چی په خپلـــــه‌او سنی فارسی هم په محاوره هم په لیك کی له هغوگلو نو شخه‌تشه‌ده او هغه لر غو نی کلما ت‌او س په فارسی کی نه دی ژوندی او نـــه‌ویلی‌کیږ ی)).

له دی بیا ن ثخه ورو سته لوی‌استاد هغو پخوا نیو کلمو په‌مقایسوی څیړ نه‌باندی لاس پور ی کوی او مو ضوع په هر ا ړخیز ه و ل د معتبرو اسنا دو او دشاعرا نو ، د بیتو نو په‌راوړ لو سره روښانوی، لکه چی د مخه می وویل مو ږ بـــه‌یواز ی ځو کلمی دلی دمثا ل دپاره راوړو او د زیاتو معلوماتو د پـاره‌لوستو نکی کولای شی چی‌داسته دغه علمی مقاله د(وږ مه) مجلی په دیار لس سوه اوه خلویښتم کـــا ل کلکسیو ن کی مطالعه کړی‌او خپله‌تنده وربا ندی په مینه ما ته‌کړی.

داهم څو کلمی چی استاد د خپـل‌علمی تحقیق په‌رڼا کی په علمی او عالمانه نظرڅیړلی :

ته :

دفارسی ادب په تاریخ کـــــی عباس بن طر خان ددریمی هجر ی پیړی دبلخی بر مکیانو د دربار یو شاعر تیر شوی دی چی په‌عر بی‌او فارسی یی شعر وایه ، دده لـــــه‌فارسی اشعارو څخه ابن خر دا ذبه خپل مسالك الممالك کـــــی دوه‌بیتو نه راوړی دی . وایی چـــــی عباس دطر خا ن زوی دسمر قندد ښار پر ورانتوب باندی دا سی‌ویلی وو.

سمر قند کند مند	بذینت کی افکند
از چاج ته بهی	همیشه ته خهی !

یعنی ای ورانه سمر قنده !چاداسی کړ ی ! تر چاج (تاشکند)ته تل ښه یی . داقطعه د فارسی اد ب‌یوه پخوا نی اصیله ټوټه ده خو په دغه کی دپښتو او سنی خطا بی مفرد ضمیر دو ه واره په دو هم‌بیت کی‌راغلی دی یعنی (ته) او دو هم‌بیت آخره مسری بالکل او سنی‌پښتو ده(همیشه ته خیی !) چی‌اوس مـــوږ‌کیږ‌مټ دغه جمله دغسی‌استعمالوو.

دغه ضمیر چی په پښتو کی‌اوس‌پدغه شکل او معناشته اومستعمل ژو ندی ضمیر دی. د فارسی په هروی لهجه کی هم و .خوا جـــه عبد الله انصار ی په طبقا ت الصو فیه کی وایی:

((الله تعا لی (ته) به خو یشتن از خو یشتن بمبراد (ته) بـــــــه خو یشتن از خو یشتن بمپــــــوشاد !))

او له دی څخه هم ښکاری چی په‌قدیمه دری کی مو جود اومستعمل‌و مگر او س یی پر ځای (تو یاترا) وایی . اما پښتو داقدیمه و دیعه را ساتلی د ه.

ښه:

بله کلمه ښه ده چی او س یی موږ ښه یاکټ مټ‌ښه‌وایو .

داکلمه هم په پخوا نی فار سی‌کی وه او په لوړه قدیمه قطعه کی ته ښه یی عینا پښتو تعبیر او اداده، دغه ښه ابو الحسن شهید بلخی درود کی په مدح کی دا ســــــــی‌استعمال کړی ده .

شاعرا ن را ښه وا حسنت مدیح

رود کی راښه واحسنت هجیست

پښتانه او س هم وا یی : پلا نی‌ښه سړی دی.

اود تحسین په مقام کی دا ســــــــی‌وایی:

ښه- ښه ! دا عجبه لوړه و نـــــه‌ده .

صدر خان خټك دد لی او شهی‌په‌ق صه کی وایی :

(ښه چی ته په خپل مراد شوی تازه خا ندی

که زه ستا لـــــه‌غمه مر م بـــلا را با ند ی)

دغه(ښه) ډیر پخوا په او ستا اوپهلوی کی (هو) و چی ورو سته هی په خی واو ښته او موږ گو رو چی‌دغه ډیر قدیم (هو) هم او س په پښتو کی په ایجابی ډول مو جوددی او معنا یی هم هغه (ښه-ښه) د ه مثلا :

هو ،زه به‌کتا ب و لولـــم ، د میړه هو ، هوو ی او نه،نه.

کټ:

هر پښتون او س کټ پیژ نی‌اودپښتنو په دیرو کی خو ضــــرو ر کټونه‌و ی چی دو ی پر کښیني‌خوپه او سنی فارسی کی تخت یـــــا چار پایی یا صند لی بو لی .

داکلمه هم په پخوا نی فارسی‌کی‌دتخت په معناوه ، بو شکور بلخـــی کټ شاهی داسی یادوی :

روز ا ر مزد است شا ها شا دز ی
بر کت شا هی نشین و با ده خـــ ور

سیستانی فر خی دسلطان‌محمودپه‌ستاینه کی وایی :

خلا فت جدا کرد جیپالیا نرا
زکتهای زرین و شا ها نه زیور

له دغو دواړو ادبی سند روښخه‌ښکاری ، چی پخوا یی شا هـــی تخت هم کت باله لکه چی اسد یطو سی هم له افسره او شا هی تاجه سره یو ځای راو ړی دی :

که‌بر خو ن برانم کت و افسرت
برم زی سر اندیب بی‌تن‌سر ت

او س باید فکر وکړو چی د غه‌دمعتبر اود شا هی دربار کټ و لی په‌تخت بدل شو . دد ی علت‌داد یچی داکټ خا صه مقا می اوخراسانی کلمه وه وروسته چی دغرب له‌خوا په فارسی ژبه دتخت کلمه راگډ ه شوه نو کټ خوارکی له شا هـــی‌در باره دپښتنو بانډو او دیرو ته پاته شو اوځای یی تخت‌و نیوی،چی‌تراوسه هم په ادب کی مستعمل پاته شو ، مگر دکټ دکلمی اصا لت‌او قدامت خو له تیرو اسنا د وښخه ثابت دی.

پدی ډول استاد ډیر ی پښتـــوکلمی د مقایسو ی ژب پو هنی په رڼاکی څیړ لی چی دپښتو دتاریخ‌قدامت تری جوتیږ ی ، دز یـــات تفصیل دپاره وږ مه مجله وگور یموږ دزیا ت تفصیل او بیا ن ځخه ډډه ځښی کوو .

داروا ښاد لوی استاد دا قیمتی ادبی او ژ بنی مر غلری به دعلم او ادب مینان هیڅکله هیری نه کړ یاودده یا د به تل ور سره ژو ندی ساتی او نوم بی جا و یـــدان وی.اروادی‌ښاده‌وی.

فضل الهی گران

دلوی استاد

پوهاند علامه حبیبی مرگیه

نن دادب دغوټی زړه وینو کی سور وینمه
دپښتو بڼ کی شنه توتیان سوی، ناسوروینمه

د اد بیاتو ابی ژاړی نا څاپـــی بو ره شوه
په علامه پوهاند استاد لوی حبیبی بوره شوه
بچیا ن د پــو هی او ادب وا ړه تر ور وینمه
دپښتو بڼ کی شنه تو تیان سوی، ناسوروینمه

د بڼ ګلان نیمایی څوړند او پریشانه دی ټول
یاران د خپل حبیب په یادکی سرگردانه دی ټول
بیا هم د دوی په داغو زړونو کی غرور وینمه
دپښتو بڼ کی شنه توتیان سوی، ناسوروینمه

د گران هیواد له داغ زړگی نه شنه لوگی پورته دی
داور بخری داستاد له نغری پـــــور ته دی
ادبی کار یی سری سکر وتی دتنور وینمه
دپښتو بڼ کی شنه توتیان سوی، ناسوروینمه

استاد د علم په جبهو کی جگړ نی کړی وه
ده د قلم په تیره نوکه تور زنی کړی وه
د ده د ژبی او قلم په بر ینښ کی نـــور وینمه
دپښتو بڼ کی شنه توتیان سوی، ناسوروینمه

دا ستا د مړ ینی د پښتو په زړه تغمی کینښودی
موږ شاعرانوخپل سوغات ورته تغمی کینښودی
زه گران د. ده په کار ناموریسرچ ضرور وینمه
دپښتو بڼ کی شنه توتیان سوی، ناسوروینمه

سر محقق معتمد جنتی

دلوی استاد حبیبی غوره علمی بریالیتوبونه

(هیڅوک به‌پاتی نه شی بی لـه خدایه ! داسالبه کلیه په لوی‌استاد هم تطبیق شوه مگر ددی په څنگـکی پښتنا نه دا هم وا یی :(میړو نه ځی نو مو نه‌یی پاتی کیږ ی) پـه‌استاد دا مو جبه کلیه هم تطبیــق ده.

ده ددی نیمگړ ی دنیانه ستر گـــی‌پټی کړی خو نو م به‌یی دتل دپاره پاتی‌وی او هیڅو خت به (حبیبی دزړو نو څخه‌ونه‌و ځی په‌عر بی کی یوه مقوله ده : (موت ا لعالم موت‌العالم) . یعنی دیوه عالم مړ ینه د عالم مړ ینه ده داستاد حبیبی پـــه‌مړ ینه یواز ی موږ نه بلکی ټو له پښتو نخوا ور باندی زیانمنــــــه‌ده.

دځینو خلکو په مړ ینی یواز ی یوه‌کورنی په‌ځینو یو کلی او په ځینو بیا غونډه او لس خواشینی‌کیږی . داستاد مړینه هغه مړینه ده چی‌ټول او لس ور باندی خوا شینی‌شو .

پدی بر خه کی پښتانه څنګه‌ښه‌وايي او خپله عقیده څو مره‌واضحه څرګند وی (سل دی ومره یو دی‌مه‌مره) دلته دیوه نه غرض هما غه‌یو دی چی‌ټول قوم ورباندی‌خواشینی کیږی.

هر شاګرد هر مخلص او هرڅوك كولای‌شی چی بل ته یو څه ور کا مګر دطبیعت دقانو ن له مخی خپل‌ژوند یو بل ته نه شی ور کولا ی او که‌نه زما په ګڼو ن به ډ یـــــر شاګردا ن او مخلصا ن حاضر شوی وای چی دخپل حیات یوه بر خــــه‌استاد ته‌ور کړی.

دلوی استاد کارونه زیاتره علمی‌او اکا دیمیك دی او همداو جه ده چی‌نن ور ځ دنړی په مشهو رو اکاډ میو او علمی مراکزو کـــــی داستاد آثار داستفادی لا ندی د ی‌او که رښتیاووایم داستاد شهر ت په خارج کی لازیات دی .استاد دعلم سره حلم‌هم لاره لوی استا دیو متوا ضع شخصیت‌و او همداو جه‌ده چی په خلکوګرا ن‌و دده په کړو وړو او صفتونو کی زما دا صفت ډیر خو ښ‌و چی که‌یو وړو کـــی شاګرد یاشخص به ور ته را غی نودی به او چت ور ته‌پاڅیده او هغه به‌یی خو شحالاوه او زړور کاوه‌به‌یی او دنورو غو ندی یی انحنا او نیم پاڅیدل نه‌وو زده .

په‌علمی مجلسو نو کی به ده د خپلو معلو ما تو فصا حت‌او ظریفی طبعی له امله مجلس داغیزی‌لا ندی‌راو ست اود خلکو تو جه یی په خاص ډول جلبوله . دلته یوه خبره‌رایاده شوه او زما داسی‌په‌یاد د ه لکه دانن ور ځ.م ونړ په یوه‌مجلس‌کی ناست‌وو دا مجلس ددو ستی‌او کلتور ی همکار ی مجلس و زمونږیوه افغانی عالم خبری و کړ ی او دخبرو په‌آخر کی یی د دو ستـــــی‌دتایید دپاره داپښتو لنډی‌وو یله:

کـه‌راته ګوری در ته‌ګورم
که‌راته نه‌ګور ی پروادی نه لر مه

څرنګه چی دالنډ ی په هغه‌و خت‌اود هغه مجلس په فضا کی‌ددوستی دروحیی نه لیر ی وه اود مجلســ‌دمسیر نه بلی خوا ته لاړه نومجلس غلی او خپه شو اود خلکو ټنډ ه غونجه غوندی شوه نو لوی استا د داو ضعیت او نزا کت حس کړ وییی‌ویل پښتانه دالنډ ی په دغه شکل دمقابلی او غرور په‌و خت کی وا یی‌اود مینی او دو ستی په و خت کی بیاداسی وایی:

که‌راته ګوری در ته‌ګورم   که‌راته نه‌ګوری زاری به‌درته‌کړمه

مجلس بیر تهٔو غوړ ید خنــداشوه چکچکی شوی او مجلس استاد یوورلوی استاد خپلی ژ بی او کلتورته ډیر خد مت کړ ی دی او هریو یی دیادو نو دی او هر یو ه یـــی استاد تهٔ شهر ت او عظمت و ر ــ بخښلی دی مګرد (پټی خزا نی) دمو ند نی چانس بیا داستاد لــه شهرت سره زیا ته مر سته کړ ی ده . داستاد په مو فقیتو نو کی دا خورالوی مو فقیت و اود پښتوادب په تاریخ کی دایوه لو یه هنګا مـه وه. په هغهٔو خت کی زیاتره لیکوالان او ادیبان پهٔ لرغو نو قلمی نسخـو او خطی آثارو پسی ګرځید ل کوم چی دزما نی سیلی دځان سره وړی وو خو بخت او اقبال د استاد پـه خواشو پټه خزا نه او تذ کره الاولیا دده لا س ته ور غلل .

پټی خزانی دپښتو ادب تار یـخ دهجرت دو همی پیړ ی تهٔ ورساوه دی کتا ب ډیر ژر بین المللـــی شهرت و ګاڼه اودنړ ی په مختلفو علمی مر کزو نو کی استفادی ور نهٔ وشوی. دمسکو دعلو مو اکاډ یمی له خوا په نو لس سوه نهٔ پنځوسم کال کی(دپښتو هنری نثر) په نامه یواثر خپور کړ چی دپټی خزا نـی په موندلو کی یی داستاد خد مـت یادکړ ی دی اوداسی لیکی :(دپښتوتحر یر ی ادبیا ت اتمی عیسو ی پیړی تهٔ رسیږ ی دپښتو ن ملت دتاریخی اړ خو نو څخه دتحر یر ی ادبیاتو اړخ لاپوره وا ضح شوی، مطالعه شوی او رابر سیره شوی نه دی تر نو لس سوه شلویښتم کال پوری په افغانستا ن کی زیاتره ، مور خین او فلا لوجستا ن پد ی عقیده وو چی دپښتو تحر یـــر ی ادبیا ت دپنځلسمی پیړی په اوایلو کی پیدا شو یدی او لو مړ ی اثـر هما غه دشیخ ملی کتا ب دوی ګاڼه چی دیوسف زیو له خوا دسوا ت دتصر ف په باره کی لیکلی شوید ی مګر په نولس سوه شلو یښتم کال کی ادب پوه عبد الحی حبیبی موفق شو چی دسلیما ن ماکو یو څوقلمی پاڼی (تذکرة الاولیا) پیدا کړی چی داپاڼی ددیار لسمی پیړ ی په اوایلو پوری ربط لری په دغوپیدا شو یوپاڼو کی اشعار دی او هم د یــوه پخوانی کتاب نه په کی یادو نه اوبحث شوی دی دد ی پاڼو دموند لو نه وروسته ګل پاچا الفت پــدی تینګار کړی دی چی زمو نږ دمورنی ژبی دغه آثار چی مونږ سره موجوددی او مو نږ ته د پخوا نی و خت سبك اوداملا طرز را ښیی دشپږ می هجری پیړ ی (دیار لسمی عیسو ی

پیر ی) په‌لو مړ ی سر پوری‌مربوطدی خو له دی دانه معلو میږ ی چی
گو ندی دد غی دور ی وړاند ی به‌نور ادبیا ت نه‌و ی لیکل شو ی او
یواز ی سلیمان ماکو دکتاب نه راپدی‌خوا به تحریر ی ادبیات منځته
راغلی وی په افغانستان کی دنوروپخوا نیو تحر یر ی آثارو دپیداکولو
دپاره یوه قوی تتبع او پلټنه روانه‌وه او هر چاکوښښ کاوه چـــــی
لرغو نی آثار پیدا کاندی څو چی په‌نو لس سوه څلور څلو یښتم کا ل
کی پښتو اکا دیمی (پښتو ټو لنی)یو قلمی کتاب (پټه خزانه) چاپ‌کړه
پدی خطی کتا ب کی چی د محمد-هوتك په‌قلم لیکل شوی دی‌دلسمی
عیسوی پیړ ی دپښتو اشعارونمونی‌راوړل شویدی . مثلا د امیر کروړ
چی دغور دځمکو حکمرا ن و اشعارپکی شته دا کتاب هم دلو مړی ځل
له‌پاره‌د ادب پوه‌عبد الحی حبیبـــی‌لاس ته‌ور غی اوده وموند) .
همدا راز په هغه کتاب کی چی‌د(نه ایل شوی او لس ادبیات)نو-
میږ ی او په مسکو کی د ختیـــــځ‌پیژند نی د ا نستیتوت له خوا پـه
نو لس سوه شپږ شپیتم کال کیی‌خپور شوی او مو لف یی دفلا لوجی
علو مو ډاکتر گـ .ف گیر.س دی‌ده هم دپټی خزانی دمو ند لـــــو
تاریخچه بیا ن کړی اوداسی لیکی:(افغانی ادب پوه عبد الحی حبیـــبی
دکویټی داو سیدو نکی علا مـــــه‌عبد العلی کاکړ (اتلس سوه دوه-
اویایم نه‌تر نو لس سوه پنځـــــه‌څلویښتم) په ملگر تیا کو یټی ته
نږ دی دکا سی په‌کلی کی یوه‌مهمه‌پښتو قلـ می‌نسخه (پټه خزا نه)پیدا
کړه پدغی قلمی نسخه کی داد ب پو ها نو په‌عقیده داتمی عیسو ی
پیړ ی پښتو اشعار راغلی دی...)
همدا راز په هغه کتا ب کی چی‌دپښتو ادب په‌باره کی دتاجکستان
دعلو مو اکاډیمی له خوا چاپ‌شوی‌دی دپټی خزانی په‌بار کی دا سی
لیکی :(دپښتو دتحر یر ی‌ادبیاتو لو مړ نی نمو نی اتمی عیسوی‌پیړ ی
ته‌رسیږ ی لکه د امیرکروړ حماسی اودوطندوستی‌اشعار داشعرونه‌دپټی
خزانی په‌ذ ریعه دافغانی اد ب پیژندو نکو لاس ته‌ور غلی‌دی ...)
همدا رنگه د از بکستا ن‌دعلو مواکاډ یمی له خوا(په شر ق کی د
غز ل دنو عی پیدایښت) په با ب‌یو تحقیق خپور شوی دی پد غـه
تحقیق کی و یل شوی دی (چی‌په پښتو کی دغزل نو عه په نهمـــی
هجری (څوار لسمی عیسو ی)پیړی‌کی پیدا شوی ده اود لو مړ نیو

غز لو پهبیلگه کی یی د اکبـــــرزمینداور ی ، شیخ محمد صا لح ،
علی سرور لود ی او نورو غز لی‌راوړ ی دی او ور پسی زیاتوی‌چی
دا معلوما ت مونږ دپښې خزا نی‌اودحبیبی دتالیف (دپښتو ادبیا تــو
تاریخ) دو هم ټوك نه‌را اخیستی دی) په همدی ترتیب په ډیر وعلمی
کارونو او اکاډ یمیکو پروژو کی خار جی پو ها نو دپښې خزا نی او
استاد حبیبی دتالیفا تو څخــــــه‌استفاد ی کړی دی چی البته دهغو
ذکر اوږدوا لی پیداکوی یواز ی‌په‌یوځو مثالو نو می اکتفاوکړه .
او س دا مو ضوع پریږ دم چی‌استاد یو بین المللی شخصیـــــت
او پیژ ندل شوی عالم‌دی‌دلته‌دده دادبی آثارو څخه یو دوه نمو نـــــی
وړاندی کړم .
دنثرنمو نه :
دپلار مړی د اختر خو لی
یوه خولی وه په خونه کی شنا‌وخوا ته‌رغښته، دی او هغه په پښه
وهله کړه وړه ، روغه شوی‌وه ...سره له دی چی نوی وه بیا هم‌خورا
خیر نه‌وه ښه‌نه ایسیده .
ما چی داخو لی‌و لیده ټو لو په سپکه ستر گه ور ته‌کاته ...
نوزه به هیښ وم چی داخولی‌دچاده ؟
لوړه بله خو لی هم ځلیده چی خورابریښیدو نکی و ه په ډ یـــره
در ناوی پر ځای پر ته وه هر چاپه‌درنه سترگه لیدله له دو ړ و څخه
په‌نر ی‌ټو کر پټه شوی‌وه ، ترټوکرلاندی لاهم ځلیده دا په وریښمـــو
روغه وه داختر ور ځی ته سمه‌پرته‌وه ها بله لږ لږ په او مړو سپنسو
سره نښلو لی شوی‌وه ...
روژه تیره شوه داختر په ور ځ‌گهیځ هغه رو غه او بریښیدو نکی
خو لی په‌خورا ښه ډیل او ډول د بډای دزوی پر سر شوه دغـــــه
کوچنوټی چی په نورو ښو ښوځلانو کالیو کی ډوب‌و داکښلی خو لی هم
دده پر کوټی شوه .
بلی خوا ته می لیده چی یــــــواسکیر لی او ترټلی کو چنی هلـــك
کوم گوټ ته‌ولاړو ساړو ریږ داوه.ده داختر په‌نویو کالیو کی بل هیڅ
نه در لوده ماو لیده چی هغـــــــه‌خرشوړه ناوړه خو لی دده پر کوټی

وه ... راته څرګنده شوه چې هغه دپلار مړ ی داختر خو لی وه نوځکه داسې په‌سپکه د هر چاپه پښو کې‌رغښته او مروړ له‌کیده ...
ویش ـ لکه چې زمو ږ سره زړه‌سوی او خواخوږ ی نه‌شته .
دلوی استاد دشعر نمو نه :

دخوشحال روح ته خطاب

دپښتون بهار له تاو
ای میړه نره سر داره

تاپښتو ده ژو ندی کړ ی
له ختهك تر کند هاره

پښتانه دی یادو ینه
ننګیا لی ښاغلی پلاره

چې پر مرګ دی هیره نه وه
دپښتو دننګی لاره

نه‌یې مړ ته خوژو ندی یې
ای ادیبه ننګیا لیه

داښه نوم دی دایمی دی
په ابد ژو ندون ژو ندیه

ته زموږ ملی پیشوا یې
دپښتو پلار تور یا لیه

پښتو نوا له دی‌ژوندی کړه
دپښتون لوی بریا لیه

تاو موږ ته‌و ښود له
دپښتو داسمه لاره

ستا په توره به نازیږو
دپښتو پښتو نه پلاره

په‌آخر کې لوی استاد ته مغفرت‌اوروسته‌پاتې‌کسانو ته یې صبر او اجر جمیل د لوی خدای له دربارنه غواړ م .

امین یارب العالمین

نوم دی ژوندی دی

دادب د مجلس شمع شوه‌خا مو شه
علامه‌حبیبی ولاړ ی کفن پو شـــــه
چی دمرګـ خبر یی ور سید ترګو شه
هغه دمموزړو نه و لویدل له جو شـــــه
ما ویل زه‌یم چی‌می زړه د سوخته دك دی
ماویل زه یم‌چی‌پر زړه می سوی ټـــــك دی
مګر نن دی دهر چا ستر ګـــی‌ژړاندی
پردی مړ ینـــه‌باندی هر څوك وایی سا نـــدی
اوریدلی چی یی ستــــاد مر ګـخبردی
ورك لـــه‌هغو شخه لوری او ګـــو در دی

دبیلتون اور دی په او ښکـــونهسر یږی
دالمبه پـــهاسویلیو نه مره کیـــــږ ی
دالمبه به تر ابد پـــــو ر ی لګیږ ی
((حبیبـــــی صاحب)) دهیچانه هیر یـــږ ی
سل دی ومره یودی مه مره لــــږمعیاردی
ستاپه حـــق کی لا هم لږ هزار هـــز ا ر د ی
سل بهسل او زر به زر وا ر ه‌پیداشی
خدای خبر چی‌ستاپه شا ن سره بل را شـــی
که نسلونه خورا ډیر را شـــیفناشی
بیا هیڅـــــا ت‌چی حبیبی په کی پیدا شـــی
تاپه ژو ندکی غوره کړ ی چی‌کوم‌لین‌وو
ستاپر غا ړه‌چی دهر ملت کو م دیـــن وو
اداکړی دی په ژو ند کی په پاکی‌دی
احترام دی‌زموږپه‌زړو کی حکا کــــــی د ی
تاله هرځایه ګوهر راټو لو له
تا وموږ ته خزانه را جوړو لـــــه
هر بخشش دی و ملت ته خزانه‌وه
هر تصنیــــف،هره وینا د ی در دا نــــه وه
ته‌چی هر چاته دزړه تر سر ورتیروی
ته تر ډیر وخزانو دوی ته ور تیـــــرو ی
په‌توصیف سره به زموږ ژبی‌شی‌وچی
په لیکلو به دلاس ګو تی شی کلو چـــی
کله‌کیږ ی زما په خو له ستـــــاتوصیفو نه
چی پرا ته‌ستا امبو هی دی کتابو نـــــه
ته‌که‌و لاړی نوم دی نه ځی نوم‌دی... دی
څو دنیا و ی نوم دی پاته دی ژو ندی د ی

عبدالهادی ریشا
ددیارلس سوه دری شپیتم کا ل
دثور خلیرویشتمه

نیلاب رحیمی

بـه یـاد استـاد حبیبی

در ا ثبات این ادعا که استـادعبدا لحی حبیبی یکی از ار کـان استوار علم و فر هنگ و از مفا خر بزرگ و نا می این سر زمین د ر روز گار ما بود ، نیازی به بر ها ن و دلیل نداریم . زیرا مقام رفیـع این بزرگمرد نه تنها در حلقه های علمی کشور مابلکه درسرتاسرجهان شنا خته شده و همه بر آن ار ج میگذار ند وبه اهمیت آن اعترا ف دار ند.

استاد حبیبی از پژو هند گا ن صا حب نظر و کا وشگرا ن ژرفنگر ودانشمند کثیر الا بعا دی ا ست که بران دست یا فتن بر حقا یـق تاریخی و رموز فر هنگی با برومندی وفرزانگی ایکه داشت همه گو نـه تلاش عالمانه رابکار می بست ازآنرو آثار تدوین وتصحیح شده این دانشور پر مایه ، در تما م موسسات علمی جهان بحیث مراجع با اعتبار و موثق قبول شده و پژو هشگران حلقه های تحقیقی زبا ن و فرهنگ و ادب و تاریخ ازین آثار سـودمی برندو استفاده می نما یند.

استاد حبیبی طی مد ت عمر ثمربخش خویش در تالیف و تصحیح کتب و رسا لات ادبی و تاریخی گامهای مثمر ی به جلو برداشت وپیش از یکصدو چهار ده اثر رابرای دوستداران دانش و فرهنگ تقد یم کرد. و ی در تمام زمینه های علو م اجتماعی ، تاریخی و ادبی از سرود ن اشعار تا تحلیل کتیبه های باستانی واز تصحیح متو ن تاریخی تاکتب اشعار نویسندگا ن بزرگ ،دست یازید و از همه مو فق و سر افراز بدر آمد ، و همین آثار است که نام نا می این رهرو راه دانش و ادب را در دفتر جاو ید انهــــامسجل و مخلد گردانید ه اند.

مناعت نفس ، ثبات اندیشه ،هوشمندی فراوان ،حذا قت دهــن، فکر صا ئب ، پشت کار ، عشــق به میهن ، حافظه توانا ، وسعت معلو مات و احاطه داشتن به مدارك فرهنگی وادبی و تاریخی ،مو هبت های اند که استادحبیبی را برازندگی چشمگیر ی میدهند.

استاد حبیبی که از عصر روز ٤شنبه ۲۰ ثور سا ل جاری جسمــا در میان ما نیست . البته معنــــاهمیشه با ماخواهد بود زیرا آثــار ادبی و تاریخی این دانشمند پرمایه متضمن و جود معنو ی او در حلقــه های اهل دانش وبیـنش این سرزمین میباشد . صاحبا ن اندیشه و قلم ، از ترا و یده ها ی فکـــــری و قلمی استاد حبیبی بهره هـــــا خوا هند گر فت و استفا ده هـــــاخواهند برد . در مدت بیش ازشصت سال اکثر نشریه های علمی وادبی کشور رهین زحمــا ت خستگـــی ناپذیر استاد حبیبی اند و در تمام مجلات با اعتبار کشور مقــــا لات علمی و تحقیقی این محقق گرا نمایه بزیور طبع و نشر زینت یافته اند و دا نشجویا ن میتوانند ازمحتوای آن گنجینه های ار جنا ك اندوخته های علمی خود را غنا بخشندوسطح معلو مات خویش رابالا ببر ند .

استادحبیبی شفقت و لطف زیادی به نگار نده داشت همیشه مرا از نواز شهای محبت بار استادانه وعالمانه خویش بهره مند میساخت. ومشوقم در اکثر کار هـــــا ی فرهنگی و مجالس علمی بود رو ی همین مهربانی های عالمانه واستادانه بود که نگار نده ارادتمندا نه همیشه

به صحبت شا ن می شتا فتـــــم واز بیا نا تش کسب فیض میکردم سه روز پیش از آنکه ازبساط هستی پا بیرون کشد بمنظور عیاد ت بـــه منزلش رفتم .و قتی که زنگـــــ دروازه را فشار دادم . پس ازاندك و قت خود آن مر حوم دروازه را کشود ومرا گرم پرسید و گفـــــت ((خوب شد آمدی که تنها بودم))آنگاه وارد اطا قش شدیم .دربالای میز مقابل بستر خوابش کتـــا ب رسوم دارالخلافه را د ید م که استاد آنرا مطالعه میکرد . ا زآن مر حوم نحوه مطا لعه اش را پرسیدم .گفت که این کار برسبیل عادت جر یا ن دارد ، توا ن نوشتن نیست .لیکن از خواند ن چنین آثارناگزیرمیباشم. آن وقت روی بعضی مسایل فرهنگی صحبت کرد بیا نا تش آموزنده ـ دلنشین بود . .استاد حبیـــــبی در جریان صحبت آنروز از یك چیـــز هراس داشت و آن اندك بـــــود ن رهروا ن راه پژو هش و تحقیــــــق علمی و فر هنگی است . صحبت تا سا عت یازده پیش از ظهرادامه یافت سپس من ازحضور آن دانشور بزرگ مر خص شد م .دیگر مجا ل صحبت نغز و شیر یـــــن اودست نداد و مرگ مانعا بدی را درین راه بمیا ن آورد.

استادحبیبی حق زیادی بر مجله کتاب دارد . این نشریه از بـــدو تاسیس تا همین شماره دست داشته گرویده تلاشها ، زحما ت و رهنمای های خرد مندانه و آگا هانه استاد بود. از انرو لازم است که یـــاد استادروا ن شاد راکه ، دیگر جهان ما را برای ابد ترك کرده است ، گرامی داشته باشیم و از خدما ت شائسته و ارزشمند فر هنگی و علمی ایشا ن به نیکی یاد کنیم. بمنظور ادای چنین دینی مجله کتا ب مصمم شد که وا پسین اثر تصحیح شده استاد راکه دستاوردسالها ی آ خر عمر بارورش میباشد بد ست چاپ و نشر بسپار د تاجویند گان دانش واد ب از آن بی بهره نمانند.این اثر رساله ای بنام ((مختصروا فی بقواعد علم قوا فی)) نتیجـــه اندیشه و دانش عالم و عار ف و شاعر و دانشمند بزرگ قرن نهم هجری مولا نا عبدا لرحمن جا مـــی

است که استاد حبیبی آنرا آماده چاپ کرده برای نگارنده این‌سطور سپرد و چاپش را سپارش نمود . خوشبختانه که مجله کتاب تو فیق چا پ آن را پیدا کردوبه نشر آن همت گما شت .

در آخر باید گفت که یاد استادحبیبی هیچگاه از حلقه های علمی و محافل نشرا تی ما فرا موش‌نخواهد شد و این را د مردبزرگ دانش و ادب در آینده ها نیز بمثا به ستار ه روشنگر راه‌فرهنگ و ادب مقام خود را حراست خواهدکرد .

(نیلاب رحیمی)

شاهدان یی دی د علم
سل ودو د یرش کتابونه

گوری قصدیی دسفرکړ ، حبیبی له دی عالمه
څونه څونه چی زه ژاړم ، زمازړه نه آرامیږی

دردمی لاپســـی زیاتیږی ،د زړه څړیکه نه سوه کمه
استادان که شاګردان وو، بیګانه که آشنا یان وو

چی یی وا وریده له پیښی ، سیه پوش سوه له ماتمه
دوی په لوړ آواز ناری کړی ،ده دا څه غمجنه پیښه

پوهنتون تولیه یتیم سو، اکاډیمی سوله بر همه
علامه ود خپل عصر ، لوی استادد زمانی و

عالمان یی افتخارپه شاګردی کاندی عالمه
شاهدان یی دی د علم ، سل ودو دیرش کتابونه

اته سوه مقالی کړه،د تحقیق ورسره ضمه
له لویانو سره لوی دی ، پـــرکوچنیو ، مهربانه

که قریب و که رقیب و، بر خور دار ستاله کرمه
څونه ، عزم و اراده ستا، څونه صبرو حوصله ستا

څونه علم ، څونه فضل ، حبیبی وفاشیمه
د جنت بلبله ولاړی ، جنت الماوادی ځای سه

څو ژوندی پـــر دی دنیایم ، زه به دا دعاکومه
دوفات تاریخ دی گوره ، حبیبی «کلی غرقاب» سو

(۱۳۶۳)

علم و فضل دواړه ډوب سوه ، څوك بی باسی له دی یمه

عبدا لهادی ((هادی))

کابل ــ خیر خانه مینه

استاد حبیبي ته د عقیدت ګلونه

کله مې چې د محترم لوی استاد علامه عبدالحی حبیبي صاحب د مړینې زړه ز بوونکې غږ واورید، نو د غم او خواشینې د تورو ورېځو او خړو لړو یو توپان مې د زړه له کوره راچاپېره شو، چې د دې سره زما په ظاهره بڼه کې هم بد لون راغی او د کور خلک زما د دغې وضعې د لیدلو له کبله وار خطا شول. سر مې په زنګنو کې کېښود او د غم په همدغو دردوو نکو شېبو کې د استاد دیوې ښکلې غزلې د سر بیت چې څو ورځې مخکې مې په کوم کتاب کې لوستی و د زړه په تخته و لیکل شو چې داسې دی:

زه دنبکلا په انگازو پسی ځم
پهسپین‌تندی تورو پیکو پسی‌ځم
چی‌سم ورسره زما په ژبه دامطلع جاری شوه :
ستاد الفت بلو ډیووپسی‌ځم
یمه پتنگ دسرو لمبو پسی ځم

او بیانور شعرو نه هم پر لهپسی راغلل خو په پای کی ور نهد((ورانی میکدی)) پهنوم شعر جوړ شو چی‌زه خپل دغه شعر دهغه خلو ص ا و عقیدت له مخی چی محترم استا د ته می در لود او لرم یی دهغه روح ته دیوی ناچیز ی ند را نی په ډول وړاندی کو م...

ورانه‌میکده

ستاد الفت بلو ډیوو پسی ځم
یمه پتنگ دسرو لمبوپسی ځم
چی پهکی مومم دمقصد لا لو نه
عشقه !ستاپټو خزانوپسی ځم
یم ستا دچم په خزانو نو مین
نهیم بلبل چی پسرلو پسی ځم
غږ دجرس یی‌چی پهټپه ناست‌دی
دغو خا مو شو قافلو پسی ځم
خرد می ماتی زولنی کړ ی‌لهپښو
داچی دمینی لیو نو پسی ځم
نوره می مخه شوك نیو لی نهشی
دخپلو ورکو ارما نو پسی ځم
چی پری نظر دچادحسن‌شی ما ت
دهغیرو دسپیلنو پسی ځم
رالړ زوم خو نازو لی جنه ی
په دعاونهشوه ، بنیروپسی ځم
گو ندی پخلا پری پښتنهمینه‌کړم

خمه جر گو دپښتنو پسی خم
یم‌سره لمبه اور اورکی حو نه یم
چی به په تورو تورو شپوپسی‌خم
دنیایه تا پسی به‌پل وانه خلم —
خود دوه سترگو اشاروپسی‌ځم
لیونی نه‌یمه در جارشم سا قی
چی به دی ورانو میکدو پسی‌خم —۲
ستا د ښایست گلان‌دی تل تازه‌وی
زه دلا له دزړه‌داغوپسی خم —۱

شاه شهید ، کور

۲۰ر۲ر۱۳٦۳

نصرالله ناصر

لوی استاد پوهاند حبیبی او ترجمې

لوی استاد پو ها ند حبیبی د خپل‌ویاړ لی عمر په دوران‌کی اوبیا په خاص ډول دعلمی فعالیتو نو په‌دور ن کی دی خبری ته متوجه و چی دپښتو دبډای تو ب له پاره دنوو تالیفا تو تر څنگه دنو ر و قوـ مو نو دعلمی تجار بو او علمـــــی‌ابتکاراتو را اړول هم مهم کــــا ر دی.

استاد لادطلــوع افغان مــد یــر و،چی له‌نورو ژبو نه یی پښتو اودری ژبوته دتر جمو له پاره هلی ځلــی‌پیل کړ ی، متفر قی تر جمی یــی په‌طلوع افغا ن اود کند هـــــار دادبی انجمن په پښتو مجله کـــــی خپری کړی او بیایی دغه چار ته دکابل په خپرو نو کی هم دوام‌ورکړ ډیر موادیی له پارسی ، اردو،عربی‌او کله له انگلیسی ژبو په پښتواو دری ژبو وژباړل ،چی ځینی ژباړی‌یی په‌کتنا بی شکل هم چاپ شو ی دی اوزه به دغه ترجمی لا ند ی‌درمعرفی کړم.

۱ــ :البیرو نی کتاب ښود :

دا اثر لوی استاد پو ها ندحبیبی‌له انگلیسی څخه په پښتو ژباړ لی او بشپړ کړی ، چی دالبیرو نی دزرم تلین په مناسبت په دیار لس سوه دوه پنځوسم ه.ش کی دبیهقی کتاب خپرو لو مو سسی له خوا خپور شوی دی.

ددغه کتا ب مو لف احمد سعیدخان دعلیگړ دمسلم یو نیور سټـــی داسلامی خیړنو کتاب سا تو نکـــی‌دی. دغه کتا ب نو موړ ی پـــــه انگریزی ژ به کښلی او بیا استا دله هغه متنه په پښتو ترجمه کړی داکتاب یواز ی تر جمه نه ده بلکی‌بشپړ و نه هم ده او هغه څه چی د البیرو نی دآثارو په باب له مو لفه‌پاتی‌وو ، لوی استاد تکمیل کړ ی دی . ددغه کتاب چا پی نسخــــه یوسلو نهه دیرش مخه لری .

دکتاب په‌پیل کی (د مترجم له‌خوا) تر سر لیک لا ندی یوه لنډ ه

یادو نه راغلی چی داثر اود هغه د لیکوا ل په‌باب گټوری خبر ی لری په یوه برخه‌کی یی داسی لولو:

«دالبیرو نی پر کتابو اوتالیفونو باندی تر او سه داسی یو جا مـع او بشپړ کتاب نه‌و خپور سو ی،نو ځکه ما دد غه پښتو تر جمه ، ا و بشپړ و نه مفیده‌و بلله اودالبیرو نی‌دزرم تلین له‌پاره می پښتو کی‌ء ، ځنی توضیحا ت او څرگندو نی می‌هم پرزیاتی کړ ی ».

دمتر جم دیادو نی په یوه بله برخه کی داسی راغلی دی :

«... البیرو نی زر کاله دمخه تیرسوی دی ، خو دده په‌لیکنو کی‌اوس هم داسی خبری پیداکیږ ی ، چی‌په‌علمی څیړ نو کی زموږ په کـــا ر راځی...»

ددی اثر په سریزه کی چـــی‌دژباړو نکی له یادو نی ورو سته راغلی ، دلیکوا ل له خوا دالبیرونی‌اود هغه دتالیفونو په باب هراړخیز معلوما ت وړاندی شوی چی دلته دهغو ټولو یادو نه ددی لنډی‌مقا لی له حوصلی څخه وتلی کار دی .دسر یز ی له مطالعی څخه دا ســی څرگندیږی چی پدی اثر کی ټو ل‌یوسلو دری اتیا تالیفو نه راغلی‌اود هر یوه په‌با ب لاز مه یادو نـــه‌شو یده.

دسر یزی په نهم مخ کی(دببلوگرا فی جوړونه) تر سر لیك لاندی یو څنگی عنوا ن راغلی چی په‌هغه‌کی دآثارو د فهر ست په با ب‌خبری شوی دی.د همدی مخ په لمن لیك‌کی لوی استاد داسی یادو نه کړ ی: «درسالی لیکوا ل یو نمبر کتا ب‌ته‌ورکړ ی دی ، مگر ما لوم‌ړ ی‌مسلسل عام نمبر ورکړ ی دی او ورو سته‌یوبل نمبر هم شته چی دکتا ب په مو ضوع اړه لری ».

په دی پسی دکتا ب له لسم‌مخ څخه تر شپاړسم مخ پور ی بیل‌بیل څنگی عنوانونه را غلی چی په هر یوه کی دالبیرو نی دتالیفو نو او‌په خپله درسالی په باب ځا نگـــړ ی‌معلوما ت وړاندی شوی لکه :

عنوانونه ، تشریحات ، چاپونه ، تر جمی ، مقالی ، ددی رسا لـــی فهر ستونه ،مو ضو عونه‌اوماخذونه عربی ماخذونه ،دری ما خذو نه ، اردو ما خذو نه او نور.

داثر په اوو لسم مخ کـــــی دالبیرونی دتا لیفا تــو عــمو می فهر ست پیل کیږ ی چی ټول‌شمیریی یو سلو دری اتیا ته‌رسیږ ی،په فهرست کی لو مړ ی دهر اثر نوم‌راغلی ، ورپسی داثر په بـــا ب ځا نگړ ی څرگندو نی و ړ ا ند ی‌شوی لکه دپاڼو شمیر ، مو ضوع، داثر خطی نسخی او دا سی نور. رساله په یوسلو نهه دیر شو

مخو نو یې پای ته رسیږي . چې د فهرست له تمامیدو وروسته نو تصحیح ت شم لری . د سه دمو صوع داوږ دوا لی له جمله دادر و دیو مو نو ته لیکلو ځکه نیږیږم ، تراں لوستو نکی بهیی پهرسا له ی و تولی.

د کتاب په پای کی(سمو نه) راغلی چې درسا لی خپینی طبا عتی تیرو تنی په لی اصلاح شوی دی . تردیچاپ وروسته استاد دد عی تر جمـــی پارسی متن هم تهیه کړ ، چې په کابل او تهران لی د(کتا پشناسی البیرو نی) په نا مه چاپ شـــو ی دی.

۲– څهار مقاله بر تر دو سیونسا هنا مه :

دارساله چې پرو فیسر محمود خان شیرانی پر فردو سی ارد هغه پر شا هنا مه په اردو ژبه لیکلـــی او یوکتهور ال دی ، لوی استا د پوهاند حبیبی په روا نه پارسی را اړولی او بر سیره پرحوا شیویی یوه مفصله او جا مع سر یزه هم پر کښلی ده.

دغه اثر په نو لس سوه دو ه څلویښتم عیسو ی کال دانجمـــن تر قی اردو (هند) له خوا چاپ‌شوی‌و، استاد په فارسی ژبه و ژ باړه، اضا فی او حوا شی یی پرو کښل، دغه ترجمه بیا په دیار لس سوه ـ پنځه پنځوسم ه.ش کال دبیهقـــی دکتاب خپرو لو مو سسی له خوا په دوه سوه نهه اویا مخو نو کی خپره شوه.

دارساله چې لوی استاد له اردو نه‌پارسی ژباړ لی ، دمتن لـــه لوستلو څخه یی لوستو نکی د ی نتیجی ته‌رسیږ ی چې استادنهایت هڅه کړی څو رساله له اصلـــی‌متن څخه داسی راو ژباړ ی ، چې لهیوی خواد هغی دلیکوا ل هـــد ف لکه څنګه چې دی په پارسی ژ به ښه افاده شی او له بلی خوا یی‌ژبه‌روانه وی . لنډه داچې درسالی په ژباړه کی دتر جمی قوا نین ته پر ښه مراعا ت شوی او اما نت‌په‌کی ساتل شوی دی .

درسالی په پیل کی فهر ســـت‌راغلی بیا له‌رسمی یادو نـــــو وروسته د(سر آغاز) تر سر لیـــک‌لاندی دلوی استاد له خوا یوه‌علمی او په‌زړه پور ی سریزه وړ ا ند ی‌شوی ، په‌سر یزه کی بر سیره پر دی چې درسا لی په باب هر اړ خیزمعلوما ت وړاندی شوی په څپله د هغی دلیکوا ل په‌باب هم خبری‌شوی‌دی، لکه چې دلیکوا ل په‌باب یـــو ځای لیکی :

«پلار یی محمد اسما عیل خا ن نو میده اود هند دمار واړ(اوسنی راجستان)دولا یت دټو نګ لـــه‌پیژندل شو و بډا یانو څخه و،دی

په همد عه بنار کی په اتلس سوه یواتیایم میلا دی کی زین ید لی او خپلی لو مړ نی زده کړی یی لهخپل پلار سره په اردو ، عر بیاوفارسی پیل کړی او لوړی زده کړی یی‌په اور نتیل کالج لا هور کی د(منشی فاضل) تر در جی سر تـــــــه ورسولی ...»

لکه څنگه چی درسا لی له‌عنوان څخه معلو میږ ی په دی اثر کـــی ځلور مقالی تر ځلو رو عنوا نـــــو لاندی راغلی او هر عنوا ن بیا په وړو څنگی عنوانونو و یشل‌کیږ ی‌چی دلته یی یواز ی لوی عنوانو نه په‌تر تیب سره راوړو .

۱ـ شا هنا مه وعلل وزمان نظم‌آن.

۲ـ هجو سلطان محمود غزنوی.

۳ـ مذ هب فر دو سی .

٤ . یوسف و زلیخـــــا ی فردوسی ؟

په دی رساله کی اروا ښـــا د شیرانی هغه افوا هات او دروغ‌چی په‌فر دو سی اود هغه په‌شاهنا می پسی ویل شوی ، په ښخو دلا یلـــو ردکړی او په انتقاد ی نظر یی ورته کتلی دی :

(شیرانی دخپلو نظریاتو اوانتقاد ی‌آراوو په‌و سیله و کړای شو ل‌هغه معنعن‌روایا ت او داستا نو نه چی‌دفردوسی له‌زما نی راوروسته پرده اودده پر کتا ب تړل شوی وو ، تشریح او ځینی مشهور روا یا ت رد کړی ...«سریزه څلورم مخ»

لنډه دا چی دارسا له ز مو ږ دمحققینو له پاره (دفردو سی اود هغه دشا هنا می) په باب ښه موادوړاندی کوی.

دارساله په دیار لس سوه یـــوشپیتم کال کی ځوا ن لیکوا ل ښاغلی نور محمد سهیم(دځلور مقالی‌پر فردو سی او شا هنامه)تر سر لیک‌لا ندی بشپړه پښتو کړی چی‌دکابل مجلی د دیار لس سوه یو ـ شپیتم او دیار لس سوه دوه‌شپیتم‌کلونو په گڼو کی په پر له پسی توگه چاپ شو ی ده.

دپښتو متن په‌سریزه کی چی دژباړو نکی له خوا کښل شوی ،د لیکوال په‌باب یو ځای داسی را غلی دی:«څلور مقا لی پر فردو ســـی او شا هنا مه هغه ژور ه انتقاد ی رساله ده چی په ډیرو ښخواومستندو دلایلو سره دفردو سی دغوره ا ومنل شوی شخصیت ښکلی او واقعی څیره د افترآ تو او بی مانا مجعو. لاتو له تورو گر دو نو څخه‌راباسی

اودیوه کلك ، لوړ عز مه،رسا لتمن او اصا لت لرو نکی شاعر پهتوگه یی راپیژنی».

درسالی متن لهپاړ سی نه پـه روانه پښتو اړول شوی اوژباړونکی هڅه کړی چی لهځلی پر ځلی رباړی څخه ډډه وکړی.

۳ ـ ژندگینا مه بوعلی سینا :

دغه رساله دشیخ الرئیس ابو علی سینابلخی شاگرد ابو عبیـــد جوزجانی لیکلی او لوی استا ددغـ تر جمه لهعر بی څخه په انتقادی توکه پهپارسی ژبهتهیه کړی ده ،ځکه ددی رسالی نوری تر جمی هم وی او استاد دپخوا نیو تر جمو نیمگړ تیاوی هم په لمن لیکو نو کی ښوولی دی ، استاد پر دغـــه تر جمه، حواشی ، تعلیقا ت ، او سریزه هم کښلی ده.

دغه تر جمه په دیار لس سوهنهپنځوسم ه،ش کال د افغا نستان د علو مو اکاډ می له خوا پهیو سلو څوار لس مخه کی په مناسبه قطع اوښکلی صحافت په دو لتی مطبعهکی دبوعلی سینا بلخی دزر مـــی کالیزی په مناسبت چاپ شوی‌ده.دلوی استاد دغه پارسی تر جمـــه بیادزلمی هیواد مل له خوا په پښتواړول شوی ، چی په دیار لس سوه نهه پنځوسم ه.ش کال په همدی‌مناسبت‌یوسل وځلیرویشت‌مخ ه‌افغاـ نستا ن دعلو مو اکاډ می له خوا د(بوعلی سینا ژو ند لیك) په نا مه خپره شوی ده .ددی تر جمی پـــهدواړومتنونو دبوعلی‌سینا دسیمینار دسکر تریت یادو نی چا پ شو ی‌دی، په عمو می ډول د غه رسا له لاندی مطالب لری:

سریزه، دجوز جانی آثار ، دمطلب‌لنډیز ، دبوعلي سینا لنډ ژوندلیك، دابن سینا دژو ند لیك ژ باړ ه ،دشیخ دویناوو پای اود جوز جا نی دویناوو پیل . دسکر تر یت‌لهخوا دلیکل شوی یاد ښت پهیوه بر خه کی‌یی لولو:« دافغا نستان دعلو مواکاډ می لهپاره دویاړ ځای دی چی دشیخ الرئیس دپیژ ند نی د غـــهمفید اثر یی پهپښتو او دری دواړو ژبو په دی مناسبت خپور کړ» .

٤ـ بینوایان :

دنړی دنا متولیکوا ل و یکتور هو گو مشهور اثر دی چی‌د(بینواـ یان) پهنا مه په پاړسی ژبه تر جمهشوی او لوی استادد(بیچاره گا ن) پهنامه پښتو ژباړ لی اودطلوع‌افغان دپښتوکیدلوپه لوړ یو کلو نو کی پر لهپسی په دی اخبار کی چا پ‌شوي دي(له دیار لس سوه لسم ش‌کال وروسته) (دافغان‌یاد،۸مخ)

پوهاند دوکتور زیار

آلیکوال‌سی د تاریخ

را پریوتی
رار غبنتلی
دبرخلیك پرانکیو
د تاریخ له ړندی سترگی چیری
اوښکه ...
یا :
له هسکه د برمو نو او ویاړونو
لوړونو دهیواد می
شی کوم خاخکی مرغلره
په سیپی دسمندز زما د ژو ند
کی
یا :
خوله پرا نیزی موسکا ته
چیری پاتی له خزانه

گلغوټې دارمانو نو
په تالا والا گلبڼ کې
د مهال او چاپيريال مې
ورسره مې هيلې گل شې
ورسره مې زړه باغ باغ
خو چې سترگې غړوم بيا
هسې خيال وي
هسې خوب وي ..
نه سيپې ،
نه مرغلره
غاړه تشه مې له هاره
لمن تشه له گلونو
اخ ،
کور گډې زمانې شې !
لاس پرهر له دې ناخوالو
له دې هسې نانڅوليو
له دې هسې بې لور يو
بيا دې زه په وير ويرن کړم
په غمونو لوغړن . ..
تا ماڼې مې دهستې کړه.
د نيستې کومې ته کښته ،
لوې ريشې د پخوورا شو
((آليکوال مې دتاريخ))
ـديارلس سوه درې شپيته
ټيک پر مياشت دانقلاب مې
آزړه تاريخې گرگه
هسې ځار دې‌کړه له مرگه !
ولې‌هسې مې کړوې مې ،
ولې نه پرېږدې آرام مې ؟
چې لږ سا واخلم برې ته
پر تور مخو طاغوتيانو
دوزخې اهريمنا نو
چې مزلې مې کړم لنډې

ځانته سمی کړی لاری
شم خرکبه دور کی لاری
آسپیځلی پاکی لاری
درنا او روښنایی
دلمر دا هورا
دسپیځلی سپین توفان
چی ور ګډ شم په بهیر کی
دغاښولو، سرو ریډیو
دیا قوتو مرجانونو ...
او کسات واخلم
له خپلی سپیری برخی
له نانهوله شومه بخته
• • •
غوپی وخورم .
داورونو په ځپانده سمندرکی
اوپه خپلو وینو ولیکم برخلیك‌می،
لهویاړ و او پرتمه ډکه راتلونکی.
• • •
که نه،
نه‌شی په آسانه
می تاریخ را نشتولای !
یا:
په هسی تور تپیو .
لیکوال یی راوژلالی!!؟
زیار ، بر لین ، ۱ـ٦ـ۸٤

پوهاند میرحسین شاه

جغرافیای تاریخی ومباحث

استاد حبیبی درآن

جغرافیه در تاریخ فرهنگ بشر سابقهٔ بسیار طولانی دارد چنانچه در بین النهرین مقدار شایسته یی اسناد جغرافیایی بدست مارسیده که بیشتر آنها از نوعی است که امروز «جغرافیای تاریخی» مینامند. دراین اسناد اسامی بلاد وفهرست فتوحات سرگون (۱) یالغت نامه های جغرافیایی (سومری، اکدی) است که بکارمنشیان یاصاحبان املاک میخورده یابه منظورهای اداری تهیه میشده مانند فهرست امکنه یی که معبدلکش باآنهاسروکار داشته است هروقت که حاکمی برناحیه

---

(۱) ازملوک سامی که ایالات شهری بین النهرین رابه سلطنت واحدمبدل ساخت ودرتاریخ بنام سرلون اکدی(اگیدی) معروف است. ودرحوالی ۲۸۷۲ قبل ازمیلاد سلطنت داشت. درتاریخ حکمرانی وی مورخین اختلاف دارند. غالباً تاریخ به سلطنت رسیدن وی راسال ۲۸۷۲ مذکور فوق نوشته اند امااز روی کتیبه هایی که اخیراً بدست آمده است یکی از دانشمندان سال ۲۷۵۲ ق.م را سال فرماندهی وی تعین نمود.

ای ،سبتاً و سبعی فرمان بر اند ، نیازمند افزار های جغرافیایی است که باآنهابتواند کارسر شته‌داران خویش را هدایت کند. نقشه‌برداری نیز ، درجغرافیه ، از قدیم رواج داشته است. درموزهٔ بریتانیا لوحی موجوداست ، مربوط به‌بابل قدیم که‌روی آن نقشه‌جهان رسم شده‌است و نیز معلومات جغرافیایی فراوانی بوسیله‌دریانوردان و استعمارگران فنیقی فراهم آمده بود که‌دریونان قدیم مورد استفاده بود.

دریونان خودسیاحانی بودند که‌رهنمایی درریاست هیئت اعزامی دریایی رابه‌عهده داشتندو یاد داشت‌های جغرافیایی برجای گذاشتند و نام چهارتن ایشان : اسکولاکس، وساتاپس (۱) ، هانو ن‌وهیمیلکون بسیار معروف است. این‌چهارنفر سیاح و مکتشف نه‌جغرافیه‌دان بمعنی دقیق کلمه. غرض ازاعزام آنان مسایل‌سیاسی و اقتصادی بود. بین ایشان اسکولاکس راگویند که‌تاافغانستان امروزی نیز رسیده بود. نتائجی که ازاین‌سیاحت ها بدست آمد چنان بود که‌علم ومعرفت نسبت به‌سطح کره زمین را بیشتر ساخت.

ازدانشمندان وجهانگردان جغرافیه نویسان یونان : نئارك ، مگاسبتن و پاتروکلیس وغیره آنکه کتابش معلومات مغتنم راجع به کشور مادارد سترابون میباشد. وی درسال ۶۴-۶۳ ق. م درشهراماسیا که‌درآسیای صغیر واقع است بدنیا آمد و بعد به سن ۸۴ سالگی درگذشت و کتابی در پنج‌مجلددرجغرافیای جهان عصرخویش نوشت. مجلدات اول چهارم و پنجم این کتاب مطالب‌مهم راجع به افغانستان قدیم (آریانا) دارد.

و امااز جغرافیه‌نویسان روم ، که یونانی زبان بود ودرمصر سکونت داشت بطلیموس شهرت فراوان داردودو کتاب او المجسط(۲) و جغرافیه بیشتر

---

(۱) مادرش خواهر داریوش هخامنشی بوده است.

(۲) نام اصلی کتاب نیست بلکه نامی است که‌اعراب بر آن گذاشته بود.

مورد استفاده دانشمندان بعدی مخصوصاً جغرافیه‌نگاران اسلامی بود. بطلیموس در قرن دوم میلادی زندگی نموده در کتاب جغرافیه خویش نقشه زمین را ترتیب داد . درجهان اسلام نیز چون یونان جهانگردی در تدوین کتب جغرافیه دخیل بود . اعراب در اوایل حکومت اسلام روابط و تعلقات تجارتی خود را با ممالک بعیده مثل چین و بعضی از قسمت های روسیه و نقاط غیر معلوم افریقا قرار نموده که آنوقت اروپائیان هیچ به‌آن پی‌نبرده بودند. ابتدای امر جهانگردان اسلام یك‌عده بازرگانانی بودند که فقط بقصد بازرگانی مسافرت میکردند و یااینکه دراینگونه اشخاص یك‌چنین لیاقتی که برای مشاهدات علمی لازم است وجود نداشت معذالك بعضی از بیانات آنها قابل استفاده میباشد .منجمله سلیمان (معروف به تاجر)یکی‌از بازرگانان عرب که درقرن سوم هجری /۹ میلادی مسافرت نموده سفرنامهٔ‌ای ترتیب‌داده است که‌آنرا اولین‌سفرنامه مسلمین بایدشمرد . سلیمان ازسیراف که‌یکی‌از بنادر خلیج فارس بوده و کشتی های چینی غالباً همین‌جالنگر میانداختند حرکت کرد واز بحر هند عبور نمود و به‌سواحل چین رسیده‌است .او این‌سفر نامه را درسال ۲۳۷ هجری ۸۵۱ میلادی نوشته وابو یزیدیکی از هموطنان او درسال ۲۶۷ هجری ۸۸۰میلادی تکمیل‌نموده است .ازحالات چین وجهانگردان مسلمین درسفرنامهٔ‌مذکور بیاناتی‌بعمل آمده که شایان توجه وقابل استفاده میباشد سفرنامه سلیمان (۱) اولین کتابی

---

(۱)ازکلیه‌سفرنامه اویك جلد درکتابخانه‌دولتی پاریس‌موجود ومسیورینو درسال ۱۲۶۲ هجری ۱۸۴۵میلادی آنرا دردوجلد به‌زبان فرانسه ترجمه و طبع‌نموده است .

بوده که راجع به چین در اروپا شایع گردید و در اوایل قرن گذشته بفرانسه ترجمه شده است.

مسلمین در جغرافیه ترقیات وپیشرفتهای حاصل نمودند و سبب عمده این پیشرفت هم یکی مسافرت و سیاحت آن بوده است، چنانکه گذشت، و دیگر معلومات و اطلاعاتی بود که از علم هیئت دانشتند. شکی نیست که در بدو امر هم شاگرد یونانیان بودند و منابع علمی آنان همان کتب یونانی خاصه کتاب های بطلیموس بوده ولی از روی همان استعداد و هوش فطری چیزی نگذشت که آن ها در این علم، مانند سایر علوم، قدم های سریعی برداشتند و از استادان خود جلو افتادند.

علمای اسلام در جغرافیه کتابهای مبسوطی نوشتند که بعضی از آنها تامدت طولانی جزء کتب درسی اروپا بوده است و قدیمتر از همه کتابیست که نصر(۱) در سال ۱۲۳ هجری ۷۴۰ میلادی، زمان خلافت هشام، از امرای بنی امیه، آنرا تصنیف نموده است. در این کتاب مطالبی هم دیده میشود که مربوط به علم جغرافیه نیست و چنین معلوم میشود که او این کتاب را برای بدوی ها تالیف نموده است. اما اولین جغرافیانویس بزرگ که در تمدن اسلامی ظهور کرد ابو القاسم محمد ابن خرداذبه بود که کتاب مشهور او بنام کتاب المسالك و الممالك در حوالی

---

(۱) نصر بن شمیل بصری از علمای جغرافیه نبود بلکه در نحو و حدیث شهرت داشته است. حریری در درة الغواص فی اوهام الخواص حالات وی را ذکر نموده است او بعد از چندی که در بصره اقامت داشت به خراسان حرکت نمود و در نحو شاگرد خلیل بوده است. و چهل سال در میان بدوی ها بسر برد بزرگترین کتاب او «کتاب الصفات» میباشد که جزء ثانی آن متعلق است به جبال و امکنه و غیره.

سنه ۲۳۲ هجری ۸۴۶ میلادی تالیف‌شده وی دربیان حدود ارض و مسالك و ممالك آن بر کتاب بطلیموس اعتماد کرد .

در اواخر قرن سوم و اوایل قرن چهارم هجری چند کتاب مهم دیگر در جغرافیه تالیف شد که از آنجمله است کتاب صور الاقالیم از ابو زید البلخی در بیست جزو در ذکر امهات مدن و نواحی . از این کتاب که از اسهات کتب جغرافیه بود نسخه‌یی در دست نیست و اخیراً ترجمه قسمتی از آن به‌فارسی بدست آمده که نسخه آن در قرن ششم هجری است و چند نقشهٔ جغرافیایی دارد.

از قرن چهار هجری به بعد تا حمله مغول بر ماوراءالنهر و خراسان (قرن هفت هجری سیزده میلادی)و حتی بعد از جغرافیه نویسان بزرگی چون ابو القاسم محمد بن حوقل بغدادی)معاصر ابو صالح منصور بن نوح سامانی. ۳۵-۳۶۶/۹۶۱ ۹۷۶)،ابو اسحق ابراهیم بن محمد الفارسی الا اصطخری معروف به کرخی شمس الدین ابو عبداله محمد بن احمد المقدسی معروف به بشاری، ا بو عبدالله احمد بن محمد جیهانی (که از سال ۳۶۵ به وزارت ا بو صالح منصور بن نوح انتخاب شد و در سال ۳۶۷ از وزارت معزول و عتبی به جای او منصوب گردید، مولف نا معلوم حدود العالم من المشرق الی المغرب (۱) ا بو ریحان بیرونی (۲)

---

(۱) ین کتاب از اهم کتب جغرافیه بزبان دری است و در عهد امیر ابی الحارث محمد بن احمد از آل فریغون که در جوزجان حکومت داشتند درسال ۳۷۲ هجری ـ ۹۸۲-۸۳ میلادی تالیف شده است و به حدس پروفیسر مینورسکی مولف آن ابن فریغون بوده .

(۲) کتاب مشهور او بنام ماللهند ازحیث اشتغال بر اطلاعات مهمی از هندوستان و هندوان در عهد مولف قابل توجه است این کتاب با چنان دقت و چندان مطالعه عمیق فراهم آمده است که هنوز هم مورد استفاده و در نوع خود از کتب معتبر عالمست .

ناصر خسرو بلخی ،یاقوت ابن عبدالله الرومی ،زکریابن محمدبن محمود قزوینی ابو عبدالله محمدبن بطوطه (که به شمس الدین نیز معروف است) ظهور کردند و کتاب های خاص این علم را نوشتند که باید آنها را بهترین کتب اسلامی در نوع خود شمرد.

غالب این جغرافیه نویسان اطلاعات دقیقی در باب جغرافیایی همه ممالک اسلامی از غرب گرفته تا شرق جمع کرده و نقشه هایی که از جمیع معموره ارض و ولایات و نواحی مختلف دادند و توصیفاتی از اقالیم و بلدان و جبایات و خراجات و انهار و بحار و مسافات و مذاهب و ادیان و رسوم و آداب و سلوك و اسراء و تجارت و زراعت نواحی مختلف کردند .

علاوه براین جغرافیه نویسان بعضی از مورخان چون بلاذری (احمد بن یحیی بن جابربن داودوفات ۲۷۹ ه سیاحتی را افزودند که هر یك در جای خود بیان کنندهٔ یکی از جوانب تمدن در ابتدای اسلام است. یا ابو الحسین علی بن الحسین المسعودی مورخ بزرگ (وفات ۳۴۵ یا ۳۴۶ هجری/۹۵۶ یا ۹۵۷ میلادی) در قسمتی از کتاب ذیقیمت خود بنام مروج الذهب و معادن الجوهر تحقیقات جغرافیایی دقیق کردو در آن تحقیقات نسبت به ممالك و امم مختلف توضیحاتی آورد و توضیحاتی سودمند وعالمانه داد .

این همه کتاب و آثار بدون شبهه از اهم مراجع درمطالعه تاریخ اجتماعی۔ اقتصادی کشورهای شرقی و ازآنجمله وطن ما میباشد و شاید ازهمین جهت است که درنیمهٔ قرن نزده میلادی دانشمندان غرب به آن توجه کردندو به ترجمه و تنقیح و نشر کتب مهم جغرافیایی عرب پرداختند .رینواز دانشمندان فرانسه ابو الفدارا درسال ۱۸۴۸ به زبان فرانسه ترجمه کرد و برآن مقدمه فاضلانه نوشت و در آن مقدمه جغرافی نویسان عرب را معرفی نمود ودخویه کتب ابن خرداذبه و قدامه و یعقوبی و ابن رسته و ابن فقیه را در مجلدات

پنجم ،ششم و هفتم خزانه جغرافی عرب ،بسال ۱۸۸۵-۱۸۹۲ درلند ن چاپ کرد .درمجلدششم ترجمه‌فرانسه کتاب‌ابن‌خردادبه وقدامه را بایادداشت های مهم نشرنمود کتابهای اصطخری وابن حوقل ومقدسی قبلاً در ۱۸۷۰-۷۷ درهمین دوره کتاب خزانهٔ جغرافیای عرب در لیدن بچاپ رسیده بود . کتاب التنبیه ولا اشراف مسعودی به تصحیح پروفیسر دخویه در ۱۸۹۴ درلیدن چاپ شد.

درسال ۱۹۰۰ میلادی دانشمند بزرگ‌شوروی بارتولد رسالهٔ دکتری خوش را به پوهنتون سنت پیترز بورگ سپرد . این کتاب فصل مشروح وعالمانهٔ برجغرافیایی تاریخی ماوراءالنهر تاحمله مغول داشت وبعد ازآن آبیاری درترکستان وجغرافیایی تاریخی ایران راتالیف نمود . لسترنج در ۱۹۰۵ جغرافیای تاریخی سرزمین های خلافت شرقی را ازلندن نشرکرد قبلا کننگهم جغرافیای تاریخی هند را تالیف نموده درسال ۱۹۳۷ مانسوف علیه مینورسکی حواشی وتعلیق مبسوط ودقیق ومغتنم خویشرا برحدود العالم نشرکرد . ازدانشمندان شرقی مشغول تحقیقات درجغرافیای تاریخی میتوان نام زکی ولیدی (ترکیه) سلیمان ندوی و مقبول احمد (هند) راذکر کرد . باوجود کثرت آثار درجغرافیای تاریخی مشکل عمده یافتن نامهای اصلی اعلام ازبلاد واماکن وتطبیق آن بااعلام‌موجودمیباشد ودانشمندانی که اسامی شان درفوق ذکر شد یا عده زیاد دیگری درکتب ورسایل فوق ومقالات کثیره بقلم این دانشمندان ورجال علمی دیگرمشغول حل این مشکل بودند.

استاد حبیبی درکشورما ازپیش کسوتان‌بحث‌دراین رشته‌و ازرجال‌بزرگ‌علمی تحقیق درموضوعات جغرافیای تاریخی بود . استاد احاطه کم نظیر برمتون تاریخی وادبی عربی، پشتوودری دروطن ماداشت . درتاریخ وادبیات

دری و پشتو معلومات وسیع را با حضور ذهن وقوه‌نقادی، که به ندرت دریک تن جمع میشود همراه‌نموده‌بود. بادو او ین شعر أ کتب رجال‌وتاریخ‌وادب و لغت‌بسیار مانوس بود . و در کتاب شناسی معلوماتش به‌تعداد نسخه ها و تاریخ کتابت وقطع و شکل کتابها منحصر نه میشد .

وسعت مطالعه، دقت نظر و توانایی تحلیل بحث در جغرافیه تاریخی و حل معضلات‌این رشته علمی‌رااسان ساخته‌بود آثارش درزمان‌حیات مرجع بزرگترین دانشمندان شد. چنانچه مینورسکی درنظرمجدد به‌حواشی و تعلیقات حدودالعالم ازیاد داشت های وی استفاده برد و ازآن به قدردانی یاد کرد. بحث استاد فقید حبیبی را درجغرافیای تاریخی به دو ترتیب میتوان یافت : (۱)مقالات مستقلی که ازحدود نیم قرن‌به این طرف درجراید و مجلات معتبردر داخل وخارج کشور نوشت . (۲)حواشی و تعلیقات‌عالمانه‌ای که‌بر کتب مهم‌دری و پشتو چون طبقات ناصری ، طبقات صوفیه، زین الاخبار، فضایل بلخ پته خزانه‌و امثال آن انشأ نمود .

استاد در جدی سال ۱۳۱۹ هجری شمسی کتاب الحدود العالم را درمقاله تحت عنوان «یك نفر جغرافیه نگارجوزجانی»معرفی نمود و آن شاید نخستین بحثی بودکه توسط یکی ازدانشمندان کشورما در باره این کتاب بعمل امد. دراین مقاله استاد توضیحی درباره آل فریغون، که این کتاب برای یکی ازاسرای خانواده نوشته شده‌بود و رابطه ایشان را باآل سبکتگین روشن ساخت .

بحث مهم دیگر استاد درجغرافیای تاریخی مقاله‌ای است که درباره «روه» درادب‌وتاریخ نوشته است ودرآن حدود جغرافیای روه وساکنان آن را روشن نموده. این‌مقاله نکته‌دلچسپی را جع به‌قدامت کلمه افغان‌داردبه‌دین توضیح :

.... نام ایران بشکل ابگان Abgan در یک کتیبه زبان پهلوی اشکانی (پارتی)

و یونانی در نقش رستم شیراز مربوط حدود ۲۷۰ م مذکور است، و هم

منجم و شاعر هند و ورا هه میهیر ا درحدود ۵۰۰ میلادی در کتاب خود

بهرته سمهیته حدود ۵۰۰م نام افغان را بشکل اوه گانه آورده است » و نیز

بحث قابل توجهی درباره نام این راضی در دوره های متوسط اسلامی:

«این سرزمین را که بنام روه نامیده میشد در دوره متوسطا سلامی افغانستان

هم گفتند. زیرا مسکن افغان بود. نام افغانستان در کتب هندوستان ۶۰۰ سال قبل

مذکور است ضیاء برنی مورخ هند می نویسد: که درعصر سلطان محمد تغلق

یکی از افغانان بنام ملک شاهو لودی در سنه ۷۳۵-۱۳۳۴م ملک بهزاد حکمران

ملتان را کشت و بعد از آن شاهو از بلغاک دست بد اشت توجه کرد وملتان

نرا ترک داد با افغانان خود درافغانستان رفت در همین اوقاتی که در هند

و ملتان کلمه افغانستان شهرت یافته بود در اراضی عربی مملکت نیز آنرا

میشناختند و استعمال میکردند مثلاً سیفی هروی درحدود ۷۲۰ ق بارها

این کلمه را برای سرزمین بین تیراه و قند ها رتامجاری دریای سند آورده

است.»

درمقالهٔ «خراسان از نظر ادب و تاریخ » استاد حدود خراسان را درمتون

دری ازقدیمترین وقتها تا قرن پنج وشش هجری روشن ساخته است ودرآن

میبینیم که: « درنظر تازیان فاتح که درعصر حضرت عمر بهقیادت احنف

بن قیس درسنه ۱۸ ه به کشودن دیارخراسان آغاز کرده بودند این زمین

اهمیت خاص داشت چنانچه شاعر عربی زبان دنیارا عبارت ازخراسان خواند:

والناس فارس والاقلیم بابل وال

اسلام مکه والدنیا خراسان

اما د را زمنه مابعد یعنی قرن پنجم و ششم هجری اراضی ماوراً آمو را درحساب خراسان نمی شمردند که علت آن هم شاید انفصال سیاسی باشد .

مثلاً عثمان مختاری غزنوی (حدود ۵۳۰ ﻫ)درمدح و زیرنظام الملک علی- خطیبی سمرقندی گوید :

همیشه ملک خراسان برآن مقوم بود

چنانچه ملک سمرقند ازین گرفت قوام

همه جلال خراسان وماوراءالنهر

زبو علی بنظام آمد وعلی نظام

و این مطلع اوحدالدین محمد انوری شاعر خراسانی حدود (۵۸۰ ﻫ)نیز دلیلیست براینکه درعصرش اراضی خوارزم را درخراسان داخل نشمرده‌اند.

آخر ای خاک خراسان داد یزدانت نجات

از بلای غیرت گسرگانج و کسات

همچنان:

دل وجان برنعیم خوارزمند وای برتن که‌درخراسانست

بحث راجع به شهرزرنج نتیجه مطالعه دقیق استاد د ر تاریخ سیستان (تالیف درحدود ۴۴۵-۷۲۵) میباشد .

دراین مقاله پس‌ازبررسی دقیق دراین اثر باارزش تاریخی ومراجعه به‌امهات کتب جغرافی وتاریخ عربی ودری وضع سیاسی وجغرافیای آن شهر ازروزگاران قدیم تاویرانی آن روشن شده است . راجع به زرنج دانشمندان دیگر ، چون لسترنج دراراضی خلافت شرقی بحث نموده بودند . امااستاد به جزئیات بیشتری اشاره نموده وقصور ومحلات شهر مزبور را بامساجد وسرای ها و بند های آب وریگ آن توضیح داده است واساسی بعضی ازاعلام را تصحیح نموده است . درشرح یکی از دیه ها بنام خلفا باد می

نویسد: «خلفا باد نیز یکی از دیه هایی است که درنزد یکی های شهر زرنج واقع و مرکز لشکری بود درو قایع جنگی شهر ازاین قلعه نام برده میشود، شاید، صحیح آن خلف آباد باشد منسوب به همان خلف‌حکمران معروف سیستان» ودر توضیح پیش زره گوید: «و همچنان پیش زره موقعی بود درشرق دریاچه زره که اکنون آنرا پیش آب گویند ذکر مشاهیر زرنج ازمباحث دیگر دلچسپ این بحث است.

استاد درسال ۱۳۴۹ش در مجلس بزرگداشت ابوالفضل بیهقی مورخ نامور وطن، که‌درشهر مشهد (ایران) دایر شده بود مقاله‌ای به‌عنوان تحقیق برخی «اماکن بیهقی» ایراد ودرآن مطالب جالبی در توضیح بعضی از اعلام جغرافیایی کشور بیان نمود. ودر اهمیت آن کتاب گفت: «اهمیتی که‌این کتاب عزیزدارد منحصر به‌ادب و تاریخ نیست بلکه ازنگاه جغرافی نیز ارزشی بسزا دارد. ونامهای بسا ازاماکن و محل وقوع آنرا روشن میسازد که مادرجغرافیای تاریخی افغانستان آنرا سند قوی و ارزنده دانیم و تنها همین شرح اماکن تاریخ بیهقی موضوع کتابی‌شده میتواند که‌به همت ارباب کاوش و جستجو نگاشته اید، ودر آشنایی مردمان افغانستان به مصطلحات تاریخ بیهقی فرمود: «مثلاً ازنظر ادب و زبان بسا کلمات و مصطلحات ادبی درتاریخ بیهقی موجود است که مردم خارج افغانستان آنرا نشنیده‌اند، ولی نزد هموطنان بیهقی‌این کلمات آشنا و عادی‌است مانند کلمات غزنیچی و خیریت که در طبع هایی بیهقی مورد حاشیه نویسی وحدس آرایی استادان قرار گرفته درحالیکه مردم افغانستان هرغزنوی را بصورت عادی غزنیچی گویند واگر دونفر با هم روبرو میشوند در احوال پرسی و تعارف عادی می‌پر «سند، خیریت است» و پاسخ میشنوند «الحمد الله خیریت کامل دارم» ودر بارهٔ اسمای اماکن اظهار داشت: «درباره

اسمای اما کن باید گفت که : اکثر نامهای قدیم و یا به اندک تحریفی اکنون هم باقی مانده است و تنها جستجو و کاوش میخواهد و اینک جستجو و کاوش استاد درباره‌ٔ چند جای :

«خرواروخار: در ۴۲۲ ه امیر مسعود برای شکار به سوی خرواروخارمرغ رفت (ص۲۷۳) درمقابل هردو کلمه در هردوطبع علامت استفهام موجوداست ولی از سیاق کلام بیهقی بر می آید که این هرد وشکارگاه در نزد یکی های غزنه بود زیرا امیر مسعود ۱۳ رمضان از غزنه رفت وروز ۲۳ و اپس آمدو ده روز را به شکار گذارند و پدیدار است که شکارگاه نزدیکی بوده این خروار اکنون به همین نام درلوگرجنوب کابل موجوداست وبندآبی هم دارد که بنام بندخروار مشهور است و از غزنه تاخروار مسافه دوروزه مسافرت بر اسپ است اما خار اکنون در ۱۶ کیلومتری جنوب غرب لوگر طول البلد شرقی ۶۸ درجه ۴۳ دقیقه ۴۳ ثانیه و عرض البلد شمالی ۳۳ درجه ۵۴ دقیقه ۳۲ ثانیه واقعست و مرغ آخیر کلمه بمعنی سبزه زار است که درافغانستان اماکن زیادی بنام مرغه و مرغ داریم و اصل کلمه دراوستا مریغه به معنی چمن بوده و این خروارو خار اکنون در یک ناحیه جغرافی و درجوار هم افتاده اند. »

در (ص ۳۲۰) بیهقی ذکر رباط کندی آمده که بوسعید مشرف در آن جا بود. البیرونی ازاین منزل ذکری درحدود شرقی افغانستان دارد که «رباط کندی المعروف برباط امیر» استاد این کلمه را درادابالحرب والشجاعة فخرمدبر جستجو نموده :« فخرمدبر گوید امیر عادل ناصرالدین سبکتگین شاه جیپال را نبرد درصحرای کندی و آن جا رباطی کرد . و آنرا امیر کندی خواند و هم درآن ناحیت سلطان محمود رباطی کرد و« فتح آباد » نام نهاد ومحل آنرا چنین تعیین فرمود : « این ناحیه تاکنون برحدود سی کیلومتری غرب جلال آباد بر راه قدیم کابل بنام کندی و کندی باغ

شهرت وارد که فتح آباد هم درآن جابهمین نام باقیمانده است ودنپور بیهقی و آدینه پور بابر هم درآن نواحی بود ».

در ایـــن مقاله بحث جالبی راجع بـه پیروز و تعین محل آن می‌یابیم :

«این نام‌دو باردر بیهقی آمده وجایی بود بین خلم وبدخشان وبغلان که درولایت تخارستان واقع بود. درهر دوطبع نفیسی وفیاض پیروز و پنجچیر چاپ شده ولی هردو دانشمند درتشخیص آن بجایی‌نرسیده اند. مرحوم نفیسی می نویسد که‌درحاشیه نسخه طبع کلکته بخط سیدمحمد علی نوشته که پیروز اسم قلعه ایست دروسط جبال غور بین هرات وغزنه درحالیکه پیروز پنجچیر بیهقی درناحیت تاخارستان ودرشمال هندوکش بوده نه دروسط افغانستان وغور.

استاد فیاض مینویسد. این‌دو نام درجغرافیای قدیم دیده نمیشود ، با حتمال قوی عبارت غلط وصحیح آن پروان پنجهر است واین رای استاد نیز باذکر بیهقی منطبق نیست. زیرا پروان و پنجهر هردو درجنوب هندوکش‌واقع اند و بیهقی درهر دومورد ازشمال آن کوه ودرناحیت های بین خلم‌و ـــ و بدخشان‌و بغلان‌و ولوالج ازپیروز و نخچیر ذکرمی نماید«پس ازذکرحاشیه این دواستاد ، دانشمند فقید عبدالحی حبیبی محل آن جای را باین ترتیب تعین می‌نماید :

«پیروزونخچیر نام‌یك‌جای‌است که به موجب جغرافیای خورقی درکوست خراسان درتخارستان واقع بود وتاکنون هم به همین نام مسمی است» یادم است دانشمندگر آنقد رمینورسکی یك وقتی درجستجوی کلمه ـــ شجکا و باضبط‌های مختلف آن‌روبروبود. ودرتوضیح آن ازدوستان یاری می جست آن سرددانشوردرگذشته بود که استادگرانمایه حبیبی درتوضیح آن‌نوشت:

«درووقایع ۴۲۲ ه که سلطان مسعود بعد ازگرفتن امیریوسف و فرستادنش

به قلعه مگاوند بسوی حضرة غزنی حرکت میکند از بلق میگذرد و به شجگا میرسد از اینجا به‌شهر غزنه می‌آید . » و در تعین محل آن بیان داشت :

« کلمه دیگر شجگاو است که اکنون هم بنام شش‌گاو خوانده میشود و در شمال شرقی غزنی بر راه کابل منزل دوم بود و در تاریخ بیهقی‌دو بار دیگرهم مذکور است.

و اما درباره کلمه بلق استاد فرمود : « کلمه بلق که مرحوم نفیسی بلف پنداشته شکل قدیمی است‌از برک که‌اکنون هم در لوگر جنوب کابل به راه غزنه افتاده است سمعانی و یاقوت هردوآنرا از توابع غزنه شمرده‌اند و در تاریخ بیهقی دو بار دیگر هم در همین مورد ذکر شده است ».

استاد در مقاله بست و لشکرگاه و رواق بست مطالب بسیار ارزنده‌در بارهٔ‌سجستان شهر ها و روستاهای آن دارد . در تعریف شهر بست قول محمد بن احمد بشاری مقدسی را نسبت‌به جغرافیه‌نویسان دیگر عرب ترجیح میدهد :

«و اما در بین جغرافیون عربی شرح قابل توجه و مفیدیکه محمدبن احمد بشاری المقدسی سال ۳۷۰ میدهد خیلی مغتنم است‌ودرباره‌بست‌ولشکرگاه آن‌مطالب تازه‌دارد»

درین‌جا‌استاد‌جاهای که‌در کتب‌جغرافیه‌عربی‌وددری‌آمده و در کتاب‌های‌دانشمندان غرب بدرستی‌توضیح نشده بود توضیح و محل آنرا بدقت تعین‌می‌نماید در بارد جهالکان می‌نویسد :

« ضبط های دیگر این کلمه جالقان ، صالقان ، زالقان است که‌اکنون به‌جنوب غرب قندهارو درحدود ده میلی بنام زالخان یازله خان موجود است» ودربارهٔ بوزاد نوشت :«دراصل (مقدسی) بوزاد طبع شده ولی نوزاد کنونی زمین داور است» و بکر اوازرا این طور توضیح داد :

«ضبط های دیگر آن بکیرا ، تکزاواذ» میباشد . و در تعین محل آن فرمود: «شاید تکین آباد یازنگاواد کنونی پنجوایی و بست باشد . تعین محل سفنجاری

درین مقاله بسیار دلچسب است: سفنجاری غالباً مصحف سنجاری به سفنجاری میباشد و سنجاری را باسنجری که اکنون در کنار ارغنداب واقع است، تطبیق نمود.

البشاری المقدسی کش را از شهر های بست داند. حدود العالم راجع به آن می نویسد: «شهریست و او را ناحیتی است آباذان و بانعمت و آبهای روان و هوایی خوش بر کران رود هیرمند نهاده» استاد مینورسکی در حاشیه حدود بذکر ضبط های دیگران در اصطخری کس و مقدسی کش اکتفانموده اما استاد حبیبی محل آنرابه این صورت تعیین می نماید: «غالباً کشکي نخود سه میلی غربی قندهار» و آن با تعریف و تعین جای آن به کنار رود هلمند درحدود العالم مطابق است.

اما جغرافیای تاریخی در تعلیق اسناد بر بعضی از کتب:

استاد بزرگ عبد الحی حبیبی درسال ۱۳۲۳ هجری شمسی پته خزانه را باحواشی وتعلیق بسیار مفید وارزنده نشر نمود. دراین حواشی و تعلیقات علاوه بر حل نکات مهم ادبی و تاریخی به توضیح بعضی از اماکن نیز پرداخت و محل آنرا تعین کرد. دربیان برکوشک، ازقصور معروف دور سلاطین غوری مثلاً درشرح کلمه کوشک و برد رجستجوی قصر برکوشک به طبقات ناصری رجوع نمود جائیکه می نویسد:

وآن قصر برکوشک عبارتی است که درهیچ ملك وحضرت مثل آن به ارتفاع وتدویر ارکان و منظرها و رواقات وشرفات هیچ مهندسی نشان نداده است وبر بالای قصر پنج کنگره زرین موضع نهاده اند، هریک در ارتفاع سه گز وچیزی ودر عرض دوگز ودو همای زرین هریک به مقدار شتر بزرگ نهاده وآن شرفات زرین وهما سلطان غازی معزالدین ازفتح اجمیر بوجه خدمتی وتحفه بحضرت سلطان غیاث الدین محمد سام فرستاده بود»

و در تعیین محل آن مرقوم فرمود:

«از شرحیکه درموارد دیگر، همین مورخ وطن ما میدهد برمی آید که قصر برکوشک در شهر فیروزکوه برکوهی واقع بود چنانکه گوید: «تا دربرکوشک که درمیان فیروزکوه بود جشنی و مجلس و بزمی مهیا کردند. ودرجای دیگر می نویسد: «درمیان شهر و کوه حصار برکوشک را در بند آهنین نهادند و باره کشیدند.»

پس بر کوشک به شرح فوق از کاخ های مشهور شهر فیروزکوه بود که برفعت بلندی نظیری نداشت. در تعلیق طبقات ناصری (جلد دوم) استاد علاوه برتوضیح نکات تاریخی و ادبی شرح دربارهٔ اماکن تاریخی دراد.

درباره گزیو و تمران می نویسد: «راجع به موقعیت جغرافیایی تمران همین قدر گفته میتوانیم که ازعبارات منهاج سراج (ازتمران بطرف غور باز آمده شد) چنین برمی آید که تمران خطه‌ای بود ماسوای غور یعنی ازغور در آن وقت بیرون بود و درجای دیگر گوید: که این کاتب در شهر سته ثمان عشر وستمائه خدمت او (ملك ناصر الدین ابوبکر) را بولایت گزیو و تمران دریافت و از این عبارت هم میتوان فهمید که گزیو و تمران بهم نزدیک و اقلاً به یك سوی غور بودند.

گزیو را اکنون گزو به کسره اول و فتحه دوم تلفظ میکنند و گزاب مینویسند و در تشکیلات موجوده به حکومتی «ولایت» روزگان شمالی قندهار سربوط و بغرب اجرستان (وجیرستان تاریخی) واقع است بنا بر آن گفته میتوانیم که تمران هم طرف جنوب شرق غور و درجنوب غرب غزنه واقع بود ومساکن کنونی قبایل تیموری را که بطرف و اطراف غربی افغانستان است نمی توان بطورقطع و تعیین عبارت از تمران تاریخی شمرد چه تصریحات مورخین آنرا بطرف شرق غور اشارت میکنند.

. گزیو در جنوب شرقی غور بین جبال شاسخ . بر دو کنار دریای هیرمند افتاده وشهر کهنه آن تا کنون پدیدار است . »

پروفیسر مینورسکی به مشاهدات عینی در تطبیق و تعین محل اعلام جغرافیایی ارج فراوان میگذاشت توضیحات استاد در این تعلیق علاوه بر استقصاً کافی در کتب نتیجه مشاهده عینی وی میباشد . چنانکه گوید: «در بهار ۱۳۲۶ ه ش نویسندهٔ این سطور را سفری به صفحات جنوبی غور افتاد وگزیو و تمران وتمزان و کجوران را دیدم در این مناطق کوهستانی و دره های صعب المرور آثار و علایم ابنیه کهن تا کنون نمایان است . » پروفیسر مینورسکی در نظر مجدد بر تعلیق حدود العالم از این یاد داشت استاد استفاده نمود و آن را در چاپ دوم حواشی و تعلیق خویش بر آن کتاب ذکر کرد .

در حواشی زین الاخبار نیز مطالب تازه در شرح اماکن می یابم گردیزی در ذکر گرفتاری ابو محمد بن یمین الدوله بدست مسعود می نویسد :

«و چون امیر محمد رحمة الله دید: که همه لشکر بکشتند ، دانست که این را جبر نتوان کردن ،و جز اجابت علاج نیست در وقت بدانچه خواستند اجابت کرد و اورا بر قلعهٔ رخج آوردند . و بنشاندند. و پس امیر یوسف و علی حاجب وآن بزرگان وسالاران خزینه ها وزرادخانه برداشتند و لشکر براندند ، و روی سوی امیر مسعود نهادند و بر جانب هرات برفتند .

در تصحیح کلمه رخج که در اصل نسخه ولخ آمده بود ، ودرتوضیح آن استاد می نویسد : «ممکن است رخج باشد که نام تاریخی همین سرزمین است ومرکز آن پنجوایی بود . در تاریخ بیهقی بارها نام این قلعه کوهتیز ضبط شده وآن را واقع در شهرستان رتبیل گوید (ص۳) و حتماً در حدود قندهار وپنجوایی کنونی بود ، در غرب قندهار بفاصله ده میل بر کنار غربی ارغنداب قریه وکوه کوهك واقع است که غالباً شهرستان رتبیل بود . و بر بالای آن کوه بچه

آثار مخرو به هم موجود است و بدین دلیل کوهتیز را نامی از کوهک توان دانست زیرا کوهک را جغرافیون قدیم دوره اسلامی نیز درهمین جا ضبط کرده اند و تعبیرقلعه رخج هم بر آن صادق می‌آید » این است صورت حل کلمه کوهتیز و تطبق آن با کوهک در نزدیکی های قندهار کنونی بقلم استاد.

کلمهٔ تکین (تگین) آباد در تاریخ بیهقی و زین الاخبار مکرر آمده است. در زین الاخبار در بیان احوال یعقوب لیث تحت عنوان فتنه یعقوب بن اللیث میخوانیم که پس از روی گری به عیاری شد و ازآنجا به‌دزدی افتاد و برادری و پس سرهنگی یافت و خیل یافت و همچنین بتدریج به امیری رسید و نخستین سرهنگی بست یافت ازنصر بن صالح. و امیری سیستان یافت و چون سیستان او را شد نیز بر جای قرار نگرفت وگفت : «اگر من بیاراسم سر ادست بازندارند ـ پس ازسیستان به بست آمد و بست را بگرفت و ازآنجا به پنجوایی وتگین آباد آمد و بار تبیل حرب کرد و حیله ساخت و رتبیل را بکشت ...»

تکین آباد را بارتولد ازقول اندرسیون درجغرافیای تاریخی ایران با قندهارقدیم (شهر کهنه قندهار) یکی داند. استاد در حاشیهٔ زین الاخبارآنرا به پیروی ازبارتولد با قندهارقدیم مزبور یکی دانست و نوشت : «شهر کهنه درغرب قندهار کنونی که خرابه های آن هنوزباقی است همین‌تگین آباد ۲۰۰ هـ تا ۶۰۰ هـ باشد و یا شهر دیگر بین قندهار و مجرای دریای هلمند» آمادر مقاله‌ای بقلم استادبه عنوان « تگین آباد کجا بود ؟ » قسمت دوم یاد داشت فوق را شرح داد و درآن نوشت : « ...و هم ازاین روست که‌من درسطور آینده کوشش خواهم کرد تاموقعیت‌این شهرتاریخی راازخلال اقوال مورخان وجغرافیه نگاران پیدا کردانم به دلیلیکه درسطور بالاگفتیم‌قول اندرسون باطل است و تگین آباد جز قلعت قندهار حصینی جداگانه‌ومستقل بود».

درسال ۱۳۲۵ ش استاد را سفری اتفاق افتاد و بامشاهدات شخصی و فحص درآثار به تعین تگین آباد پرداخت:

«در زمستان ۱۳۲۵ که سراگذ زی برشوا طی چپ هیرمند افتاد دیدم که بر تپه های سواحل هیرمند اندر مقابل زمین داور درطول تقریباً ۵ کروه تابه ناحیتی که اکنون آنرا دهراوت گوئیم بسی آثار آبادانی کهن پدیدار است و درطول این مسافت اطلال بسی از بلاد وشهر ها نمایان است که باید موقعیت شهر های باستانی: تل، کشک، سروان، وتگین آباد وغیره را اندرین ناحیت تاریخی سراغ کرد.»

درنتیجه محل تگین آباد را این طور تعین نمود:

«ازجائیکه اکنون سنگین گویم و سربند نهرقدیم بغرا ست، (کنون نهر سراج) وشهر معروف تاریخی بست هم برین آب آباد بود بطرف شمال بر ساحل هیرمند بالای تپه ایکه حاکم بر تمام اکناف و مجاری دریاست آثار باقیه شهر های تاریخی سروان افتاده کهاکنون هم آن ناحیت را ساروان کلا گویند بفاصله تقریباً پنج کروه دورتر برساحل جایی است که اکنون آنرا گرماب گویند وجوش آب گرم تاریخی عبارت ازاین جای خواهد بود و اندرآن چشمه آب گرم است که تاکنون هم مریضان برای غسل و تعریق بدانجا روند. چون درنزدیکی این آب گرم آثار و علایم آبادی کهن اشکار است و آثارقلاع مستحکمی برروی تپه ها بنظرمی آید بنابرآن گفته میتوانیم تگین آباد محمودی همین جا بوده باشد و نزدیکترین راهی که از میوند و پنجوایی تاریخی بزمین داور واصل میشد همین راه است که از یک طرف آن ازبین کوهسار نیشن و قلعه غورک (که محبس سلاطین محمودی بود) نیز راهی بدینجا میرسد و از این جاست که برساحل دیگر هیرمند آثار باقیه

اطلال شهر کهنه زمین داور بنظر می‌آید و در مقابل آن ناحیت سعر و فا بر این طرف هیرمند افتاده است.»

توضیح استاد از قلعه های نای و سرنج از مطالب دلچسپ دیگری است در جغرافیای تاریخی کشور. گردیزی در زین الاخبار در احوال مسعود غزنوی پس از شکست از دندانقان می نویسد: «و چون امیر به هیبان رسید آنجا بتمام کرد و امیر مجدود را (رحمة الله) با دهزار سوار سوی ملتان فرستاد و امیر ایزدیار را سوی کوه پایه غزنین فرستاد که آن جا افغانان و عاصیان بودند و گفت آن ولایت نگاهدار! تا خللی نباشد و پس فرمود: تا همه خزینها و گنج ها را که امیر محمود رحمة الله نهاده بود اند رقلعها و جایها. وهمه بغزنین آوردند و چون قلعه دیدی رو؟ وسند یش و نای لامان و سرنج و ساسد کوت»

در حاشیه قلعه نای میخوانیم: اما نای قلعه معروف و استوار دوره غزنویان محبس شاعر بزرگ مسعود سعد سلمان بود که اکنون هم بنام نی قلعه دراجیرستان شمال غربی غزنه موجود است که از قره باغ ۱۸ میل فاصله دارد. ودر این قلعه نای لامان زابلستان بود که یعقوب لیث پسر رتبیل را در حصار گرفته بود مسعود سعد گوید:

هفت سالم بکوفت سو و دهک — پس از آنم سه سال قلعه نای

واما سرنج: سرنج هم از قلاع محکم دوره غزنویانست که مسعود سعد سه سال در آن زندانی بود و گوید:

در سرنج کنون سه سال بود — که ببندم درین چو دوزخ جای

موقعیت سرنج تا کنون معلوم نیست ولی هم درشرق متصل کابل تپه سرنجان وهم در شمال قندهار قریه سرنجان موجود است.

استاد در حاشیه فضایل بلخ نیز نکات نغز درجغرافیای تاریخی آورد. در آنجا علاوه به بحث مستوفی که در ذکر شهر بلخ نوشت، نظیر آنچه که مثلاً

لسترنج در کتاب بغداد در زمان خلافت عباسیان، و فلسطین در زمان فرمانروایی مسلمین نوشته بود. درحاشش بعضی ازاعلام را توضیح نمود.

در متن فضایل بلخ کلمهٔ جبا خان به این صورت آمده است: «و نو بهار بنا کرده برامکه است و برامک جبا خان بوده است» و استاد در توضیح آن نوشت: «صحیح آن جباخان باشد که در قرن دهم هجری هم در بلخ بوده و سلطان محمد بن درویش بن محمد مفتی بلخی درحدود ۹۷۰ هجری در کتاب مجمع الغرایب خطی می نویسد: «درجبا خان بلخ آل برمک خانه ای ساخته بوده که صد گز درصد گز بوده است دو یست گز بلندی آن و از اطراف عالم سلاطین و مردم دیگربطواف آن خانه می آمدند و درزمان خلافت امیر المومنین عثمان آن خانه را ویران ساختندوجای جبا خان درقبله بلخ واقع است و از مواضع مشهور ولایت بلخ است» کلمه جه = جبا تا این آواخر در اصطلاحات نظامی زنده بود و جبه خانه درشهر جایی بود، که در آن اسلحه را میگذاشتند.

شاید جباخان = جبه خانه باشد سمعانی گوید: که جباخان قریه ای بود بر دروازه بلخ که ازآنجا گروهی از علماً برآمده اند و منسوب با آن جباخانی است»

کوی چک نویسان یکی ازمحلات بلخ بوده است و در فضایل بلخ ذکر آن چنین آمده: «...و مسجد جامع و بنای او بمشورت و صوابدید متوکل بن حمران و مقاتل حیان و مقاتل سلیمان بوده درسنه اربع وعشرین مائه دروازه نوبهار را به سه موضوع دروازه ها نصب کردند از بعد یکدیگرهمه از آهن و کاتب درآن روزگار سهلب بن راشد بود در کوی چک نویسان و اسد بن عبدالله در بلخ وفات یافت. در گنبدی که درجوار مقاتل مقبری است.»

و دروجه تسمیه آن کوی تصریح نمود: «کلمه چک بمعنی برات و حواله

خط و قباله در فارسی بوده و فردوسی میگوید: «ازین پس نوشته فرستم و چک» این کلمه درعربی به صک (جمع صکوک + صکاک) معرب گشت و همین کلمه است که درانگلیسی هم به شکل چک مستعمل است. که به فرانسوی ودیگر زبانها فرنگی هم رفته. پیداست که در بلخ چك نویسان کوی جداگانه داشته اندو من گمان دارم که این چك نویسان معاملات تجارتی، بانکداری را داشته اند که حواله و برات های تجارتی رابطور بانک های امروزی اجرا میکردند و این کوی باید مرکز معاملات تجارتی و پولی باشد.

دروازه بختی یکی ازدروازه های بلخ بود ذکرآن در فضایل بلخ چنین است: «شیخ چهل و پنجم ابوبکر بن سعید العالم الفقیه بلخی است و نام او محمد است اما او به کنیت مشهور است و در سنه ثمان و عشرین و ثلثمائه وفات یافت ودرآن روز پنجاه وسه ساله بود و او استاد فقیه جلیل ابو جعفر الهندوانی است رحمت الله و مرقد او به دروازه بختی است درجوار بونصر سلام» استاد وجه تسمیه دروازه را چنین نوشت: ملك الشعرا بهار گوید که بختی منسوب است به پختون نام اصلی افاغنه (حاشیه تاریخ سیستان ٦٦)

کاروان های عظیم کوچیان افغانی. تاکنون (بختی ها) هم درای شتر های مهیب قوی هیکل است گمان میرود که در بلخ دروازه ای باین قوم منسوب بوده وآنرا دروازه بختی میگفتند ودر ریشه قدیم این نام اثر کلمه بخدی اوستایی موجود است که نام بلخ بود.

استاد بزرگ گرانقدر رفقید درجغرافیای تاریخی افغانستان و اراضی مجاور مقالات و یاد داشت های زیاد نوشت که بحث در همه آنها مجال بیشتری میخواهد. نوشته هایش در همه جا مطالب تازه آورد و مبهمات را توضیح نمود. او بدون شبهه در روشن شدن جغرافیای تاریخی وطن سهم ارزنده و مخلد دارد.

مأخذ:

(۱) سارتون ، جیورج ، تاریخ علم ، (ترجمه احمد آرام) ، انتشارات فرانکلن ، تهران ۱۳۴۶.

2— Hayes, Carlton J.H. and Moon, parker lhomas, Ancient and Medieval History, the Macmullan company, New York 1957.

(۳) نجیب الله ، ستر ابون و آریانا، مطبعه عمومی ، کابل، ۱۳۲۴.

(۴) لوبون ، دکتر گوستاو ، تمدن اسلام وعرب ، ترجمه سید محمد تقی فخر داعی گیلانی ، تهران ۱۳۱۸ .

(۵) صفا ، دکتر ذبیح الله ، تاریخ ادبیات در ایران ازآغاز عهد اسلامی تا دورهٔ سلجوقی ، جلد اول تهران ، ۱۳۴۷ .

(۶) بلاذری احمد بن یحیی، فتوح البلدان ، ترجمه دکتر آذرتاش آذرنوش انتشارات بنیاد فرهنگ ، تهران ۱۳۴۶

7— Nafis Ahmad, Mus- lim contribution to Geography. Lahore, 1947.

(۸) لسترنج : جغرافیای تاریخی سرزمین خلافت شرقی . (ترجمه محمد عرفان) تهران ۱۳۳۷

9— Barthold, Turkestan Dow to the Mongal Invesions, Third Edition, London, 1958.

(۱۰) حبیبی ، پوهاند عبدالحی ، پنجاه مقاله ، اکادمی علوم جمهوری دموکراتیک افغانستان ، کابل ۱۳۶۲ .

(۱۱) حدود العالم ترجمه و تفسیر و مینورسکی ، با مقدمه بارتولد و یادداشتهای اضافی دیگر بقلم ماسوف علیه مینورسکی ، به سعی بوسورت چاپ دوم ، لندن ۱۹۷۰

(۱۲) یاد نامه ابو الفضل بیهقی ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی ، دانشگاه مشهد ، ۱۳۵۰ .

(۱۳) حدود العالم من المشرق الی المغرب (تالیف ۳۷۲) ، بکوشش دکتر منوچهر ستوده ، تهران ۱۳۴۰ .

(۱۴) ابن حوقل ، صورة الارض ، ترجمه دکتر جعفر شعار ، ۱۳۴۵ .

(۱۵) محمد هوتک ، پټه خزانه - تحشیه و تعلیق پوهاند عبدالحی حبیبی چاپ سوم ، کابل ۱۳۴۵ .

16— Hudud-al-Alam, Translated and Explained by V. Minorsky, Second Edition with the preface by V. V. Barthold and with the Editioul Material by the late professor Minorsky, Edited by C. E. Boswarth, London, 1970.

۱۷- منهاج سراج ، طبقات ناصری ، تصحیح و مقابله و تحشیه و تعلیق عبدالحی حبیبی ، نشر کرده انجمن تاریخ افغانستان ، کابل ۱۳۴۳ .

(۱۸) واعظ بلخی، ابوبکر عبدالله ،فضایل بلخ ،ترجمهٔ فارسی عبدالله محمد بن حسین حسینی بلخی، به تصحیح و تحشیهٔ عبدالحی حبیبی انتشارات بنیاد فرهنگ ،تهران ۱۳۵۰.

سر محقق رو هی

دپوهاند حبیبی د ادب پیژندنی

میتود ته یوه کتنه

په کندهار کی داحمدشاه بابا له زمانی را هیسی دکاکړو یـــو ی مشهوری کورنی افغانی تولنی ته ډیر درانده پوهان او ستررونبنان فکران وړاندی کړی دی چی دهغوله جملی نه یو هم عبد الحی حبیبی و. حبیبی دتاریخ او ادبیاتو په ساحه کی دخپل علمی تبحر او ارزښتمنو خدمتونو له کبله په علمی اوادبی ټولنو کی د(لوی استاذ) په لقــب مشهور شو . دایرانی په څینـــو درندو مجلو کی هم دده له نامه سره د(علامه) کلمه لیکل کیده . د دی مقالی لیکوال په خپله ددی واقعیت شاهد دی چی زموږ په هیواد کی دیو شمیر نړیوالو سیمینارونو او سمپوزیمونو په غونډو کی ،دپرابلماتیک موضوعاتو دحل دپاره به داستاد حبیبی رایه غوښتل کیده. په څینو وختو کی می دا هم لیدلی دی چی میلمنو پوهانو به دځینو پوښتنو په ځواب کی دعجـــزد څرگندولو په ترڅ کی لوی استاذ ته بلنه ورکوله چی هغی ته کلـــی پوښتنی ته ځواب ورکړ ی . ښه می په یاد دی چی دامیرخسرو په نړی ـ وال سیمینار کی داوضع څو واره تکرار شوه او ټولو به داستاذ لـــه محضر نه استفاده کو له .

پوهاند حبیبی سخاوتمن ښوونکی و. څیړونکو او محصلانو ته به یی ماخذونه ور ښودل اوله علمی کدرونو سره به یی مرستی کو لی. دده په لیکنو اودده په صحبت کی به نوی خبری وی او هیڅوك دده لــــه فیضه محروم نه پاتی کیدل . پــــه شخصی صحبت کی به استاذ لـــه

مطايبو او ظرا فت شخه هم كـــاراخيست خو دده مطا يبى به هم د علمي مو ضو عاتو پرمحورڅرخيدى.استاذ له ټول علمي تبحر سره‌سره يو متواضع انسان و. يوه ورځ‌چي‌له‌كوم علمي مجلس څخه راوو تو ماته‌يې وويل:« زه نه‌پو هيږ م چي‌داځينى كسا ن په انتقاد و لــــى دو مره خپه‌كيږي . ماخو له خپل‌ځان سره فيصله كړى ده چي له انتقاد څخه خپه نشم ځكه چي ز ه‌خو په ټولو شيانو نه‌پوهيږ م).

هماغسى چي استاذ درو ند عالم‌وپه خپلو كړو وړو او معاشر ت‌كى هم درو ند انسان‌و . دده په نظـــر به‌چي كو مه خبره له ملى ښيگړ و سره برابره نه وه نو داجرأت يـــى‌كولى شو چي له هغى سره خپـــل مخالفت څرگندكړى. دده دې ير وښو صفتونو په جمله كي يو مهـم صفت داو چي پر خپلو افكارو ، اونظر يو يې نوى كتنه‌كو لى شوه او دعقل او استدلال تابعيت يې كاوه.ده به په خپله ځينى پخوا نيو علمي تيرو تنو ته چي دده په ليكنو كي راغلي وى، اشاره كوله او پرځا ن به‌يې انتقاد كاوه. دهمد غي روحيي‌په اساس ، مو نږ دپو ها نـــــد حبيبى په ليكنو اوخيړ نو كـــــى يو ارتقا يې سير ليد لـــــــــى شو.

پوها ند حبيبى د درى ادبيا تو‌په‌سا حه كي ډېر ى درندى او مهمى خيړ نى سر ته رسولى دى خو د ا بايد په‌زغر ده ووايو چي دپښتوژبى او ادبياتو په‌بر خه كي تر او سه پورى هيڅا دده په اندازه اسا سى او ارز ښتمنى خيړ نى نه دى كړى.دابه ډېره مشكله وى چي څوك دى دپښتو ادبياتو په باره كي خيړ نه كوى اود لوى استاذ له‌آثارو څخه‌دى په مستقيمه يانا مستقيمه تو گـــه‌استفا ده و نه كړ ى .

دپو ها ند حبيبى له ورو ستيو ادبى تحقيقاتو څخه څرگند يږ ى چي ده دپښتو ادبياتو پړاوو نه‌تش‌په‌يوه كرو نو لوجيك اساس نه دى خيړلى بلكى دعلمي تحليل اوتركيب‌اصول يې په‌نظر كي نيو لى دى . ده‌په خپلو ليكنو كي پر علمـــــى‌ميتود تكيه‌كړى ده‌اوله‌همدى امله يې په‌خيړ نو كي فور ما ليستي اوسكتا ريا نيستي تمايلات نه ليد ل كيږى . وا قعيت خو ښو نه او پر ثقه او معتبرو منابعو باندى‌استنا د اود امكا ن په صور ت كي داصلي (اوريژنيال) ما خذو نو نه استفا ده داستاذ حبيبى خيړ نو ته خا صـ‌ارزښت ور بخښى .دهمد غواوريژـ نيال منابعو پلټنى پوها ند حبيبـــى‌ته ددى امكانا ت برابر كړل چـــى

پښتو ژبه او ادبيا ت اوافغا نـي تاريخ دنويوموادو او معلوما تـــو په راغونډو ولو سره شتمن کړی.داهم بايد ووايو چې يو شميرڅيړونکو داستاذ لاره تعقيب نه کړ ه يعنـــیددی په ځا ی چې نوی منابع ولټو ی هماغه داستاذڅيړ نې يې په مســـخشوی شکل بيرته تکرار کړ ی اود څيړ نې نوم يې ور باندی کيښود.

پوها ند حبيبی کهځه هم لـــهابجکټيف ميتود څخه کار اخيستاو څيړ نې تهيې عندی تمايلا ت نه و رګډو ل خو په عين و خت کې يې‌له (ابجکټيو يزم) څخه ډډه کو له. دهبهپه هغه سا حه کې ريسرچ کاوه چې خلکو تهيې ګټه رسو له .دد هليکنی دوصل دپاره وی نه دفصـــل دپاره. له همدی امله استاذ پهټولوملیتونو کې دپیو ستو ن او اتحا د راو ستلو لهلا ر ی عام مقبو ليت مو ندلیو . استاذ په دی هم پوهيده چې دپښتو ژ بې او ادبياتو زيا تمنابع نه دی څيړل شو یٍنو پـــه همدی علت يې خپل و خت او خپلهانرژی پښتو ادبياتو او پښتو ژ بې تهو قف کړه. کيدای شی چې ځينوکسانو بهعلا قه در لوده چې استاذ خپل ريسرچ او خپله پو هه د هغوله ذوق سره عياره کړی خودهفکری خپلوا کې در لوده اود خپلــــــوپر نسيپو نو مرا عات بهيې کاوه .
پهتيرو نظا مو نو کې چې دطبقا تیتضادو نو په اثر استقطا ب منځته راغلی و ، داستاذ مو قعيت هروختله مرکز نه کينې خواته و. طبعــا په داسې شرايطو کې هيڅوك نشیکولی چې دټولو دو ستو ی . خو که مو ضوع تهپهپرا خ نظرو کتلشی استاذ دزيار ايستو نکو خلکو او قشرو نو په څنګـ کې ولا ړواوپهتاريخ ليکنه او ادب پيژ ند نهکې به هرو خت دده لوړ مقام محفو ظوی.

داستاذ دليکنی سبك لکه څنګه چې توقع کيږ ی اکاډ ميك دی.مګر دی شا عر هم و، کله کله يې دحالاو مقام له اقتضا سره سم لههنر ی او بديعی نثر څخه هم کار اخيستیدی. کله چې استاذ يوادبی اثـــــر تفسيرو ی نودی هغه په ښکلی ا وزړه وړو نکی سبك سره افادهکوی. لاندی بهيوڅو نمو نې وړ اند ی کړو.

لوم‍ړی نمو نه: دشيخ متی پــه باره کې :

«دلته دکلات پر لوړه غو نـډ یشيخ متی خليل ښخ دی چېدپيښور له درنو او پياوړ و خليلو څخهدلتهراغلیو اود ترنك پر غاړ ه به يې‌له لاهو تی ارغنو نه خواږ ه او پهزړهپوری سرو دو نه پښتنو ته اورول اودخدای دمينې سندری به يیدخپل جاو يدا ن اوسوځند عشق په کيف و حال کې ږغولی .

«شیخ متی دپښتنو هغه خدا یی شاعر دی چی دجمال‌اوښکلا اسرا ر دشعر په‌ژ به څرګندوی . دی‌نړ ی‌ته په داسی نظر ګور ی چی دپخو عار فانو اولا هو تی ر جالو په څیرهرڅه ښکلا یوینی او کوم و خت‌چی دترنك پر غاړ ه ناست‌و ی شاوخوالوړی ژور ی ، کښته پور تـــه ، غرو نه ، رودو نه ، دښتونه‌او میری‌ټول دیوه ابدی او ځلا ند جما ل په‌وړا نګو کی غرق بو لی ، د ی ښکلا و ینی ، ښکلا اور ی ، ښکـلا حس کوی ، دښکلا تجلیا ت پـــر کایناتو طار ی او ساری بو لی .او کله چی شپو ن دیوی شنی‌اوزر غو نی غونډ ی په‌لمن کی خپلـــه شپیلی ږ غوی یایو مین خلمی په زهیر ږغ د مینی سندر ی لو لی ، نو شیخ متی په دی ټو لو کی‌دحسن‌هغه مبدا ته انتقال کوی ، چی‌دجمال سر چینه ده او هر آرت او بد یع‌صنعت ه م‌له دغی ښکلاځخه ر ڼـــا اخلی اوتحقق‌مومی» .

(آسمانی نغمی اولا هو تـــــــی‌سرو دو نه).

ددی اوږ ده مضمون هره جمله‌دانتخاب وړ ده. کله چی ته یوه‌جمله انتخابوی هغه بله در ته ناری وهی‌چی زه دی‌ولی پریښوم او دغـــــه (ولی؟) کوم ځواب هم نه لری. په(آسمانی نغمی اولا هو تـــــــی سرو دو نه) کی استاذ په یـــــو ه‌شاعرانه سبك کی دشعر او ښکـلا پر مسایلو باندی رڼا اچولی ده اوپیچلی فلسفی مسالی یی په روا نه او خوږه پښتو څیرلی دی. په دی‌کی شك نشته چی ځا ی په ځای‌یی عربی کلمی یکی راوړ ی دی خودغه‌کلمی دتصو ف اصطلا حا ت دی او په خپل ځای کی په مناسبه تو ګه‌کښینولی شوی دی اود مضمو ن رنګینی یی زیاته کړ ی ده. دشیـــخ‌متی له ښکلی شعر سره همد غسی شاعرانه تفسیر ښه اړ خ‌لګوی.

پو ها ند حبیبی په خپل مضمون(خوشحال خا ن دایډیالیز م او ریاـ لیزم پر پیچومی)کی دشعر په باب‌یو تیو ریکی بحث کړ ی دی .دد غه بحث غټه ښیګړ ه داده چی استا ذ‌دمخا لفانو دلایل په‌پوره اما نتداری ایماندار ی سره را اخیستی دی اودځینو کره کتونکو چم یی ندی‌کړ ی چی د لو ستو نکی دتحمیل دپـــاره‌یوی خوا نظریه لومړی تحر یـــف کړ ی او بیایی ملنډ و ته بـــرابره‌کړ ی.پو ها ند حبیبی دآر ټ‌اوژوند دمسالی په طرح کولو کی دسنتیزپرخوادی :یعنی په شعر کی با ید ښکلا او حیا تی مقاصد دواړ ه په‌نظر کی ونیول شی خو له‌حیا تـــی

مقاصدو څخه دده مراد یواز ی‌مادی‌او انتفا عی مقاصد نه دی . هغــو کسانو چی هنر دهنر دپاره غوښت‌مقصد یی داو چی آرټ باید د یــو ټیلیټار یانیزم یعنی انتفا عـــــی اوتجار تی معاملا تو دپاره استخدا م نه‌شی اود هنر یت جنبه یی‌وساتله‌شی. او س به داخبری په خپلـــه دإستاذ له خو لی واورو:« حقیقت‌خودادی ، چی دآرټ مبدا جمال دی او په کایناتو کی هر ځای په هـــرشی‌کی دجمال ننداری ښکار ی ، شعر دکلماتو او الفاظو او تخیل جمال‌دی‌موزیك دږغو نو او آ هنگو نو جمال دی، رقص دبدنی حرکاتو جمال‌دی، نقاشی داشکالو او خطو طو جمال دی. خو فرق دادی چی دغه ښکلا دجمال دکوم مقصد له پاره‌استعمالیږی که یو اډیا لیست فن کـــار انسا نی ښکـــلا په تخیلـــــی ا و تصوری ډول ستایله ، او سنی‌ترقی‌پسند هنر مند هم دغه جمال‌ستایی، اودده د هنر سر چینه او مبداء،هم هغه عمو می ښکلا ده، خو دا چ له یی دانسانانو دحیاتی مقا صدو له‌استعما لو ی که نه و ی ، ما شین او سپار ه او جوغ اود کار تور ی‌خیرنی آلی خو دی هم نه‌ستا یی او نه دمیکانیزم په‌ز لفو او جمال پوری‌بدلی‌وایی . خو موږ به دی ډلی ته حق ور کوو چی دآرټ جما لـــــی‌مقاصد دژو ند دتنظیم اود انسا ن دارتقاء او ښیگړ ی له‌پاره‌استخدام‌کاندی او آرټ یو حیا تی شـــــی وگرزوی . اما کله‌کله دانسان فطری‌میلان یوه مجرد جمال او آر ټ ته هم وی چی دکوم غر ض له پاره نه‌مو زیك اور ی ، او نه‌کوم شعر ، بلکی دروحانی تسکین او وجدا نی آرام له پاره ترنم کوی، یایو با غ او گلزار گور ی یاشعر وایی ، یـــاناځی ، چی دا هم دانسان‌یو روحی ضرورت دی او هم گومان کوم چی‌تر قی پسند به هم د غه رو حی اړتیا لری .»(آسما نی نغمی ا و لاهو تی‌سرودونه).

فکرکوم استاذ په دی لنډ بیا ن‌کی ټول اساسی ټکی شرح کړ ی‌دی اود ابهام ټکی پکی نه دی پاتی‌شوی‌خو دلته به ددی ټکی یادو نـــــه ضرور وی چی ځینی اد بی کر ه کتونکی ریالیز م او ایډ یالیز م‌یود بل ضدنه بولی.

دغلط فهمی دلیری کولو د پار ه‌بایدوویل شی چی (ریالیزم)دفلسفی اصطلا حاتو له‌پلوه په خپله یو ه ایډ یالیستی فلسفه ده امارياليزم په ادبیاتو کی جلا مفهوم لری.ریا لیزم دیوه فلسفی مکتب په‌توگه د منځنیو پیړ یو په سکولا ستیسیزم‌کی یو جریا ن و چی جها نی‌مفهو مو نه یا (Universal concepts) یی له‌منفردو شیانو څخه مقدم بلل

او عقیده یی در لوده چی جها نی مفهو مو نه وا قعی مو جودیت لری.
دوی پدی برخه کی داپلا تون د(مثل) یاصور تونو نظر یه تعقیبو لـــه.
ریالیز م دکاتولیك مذ هب فلسفی بنسټ تشکیل کړی دی او یـــوه
ایډ یالیستی فلسفه بلله کیږ ی .د(نا مینالیزم) پلویانو چی ماتړ یا-
لیستی افکاریی در لود ل له ریالیزم سره مخالفت کاوه . اماریا لیزم په
ادبیاتو کی دوا قعیت گرو هنـــی مکتب دی چی هڅه کوی وا قعیت
په ایستیتیکی شکل په ادبیاتو ا وهنرکی منعکس کړی. نو کله چی پر
ادبیاتو خبری کوو دا امکا ن نه شو نفی کولی چی یو ایدیا لیست دی په
ادب او هنر کی دریالیز م پیرو ی وکړی اودداسی ایډ یا لیستا نـو،
شمیر لږ نه دی.

له بلی خوا ځینی ادبی کره کتو نکی دریالیزم په مقابل کـــــی د
(انتی ریالیزم) اصطلاح استعمالوی

زما په پو هه ، هنری آثار پـه ریالیستی او ریا لیستی ضدو یشل
یوڅه تا مل غواړ ی .(دکتر میترا) د«ریالیسم وضد ریا لیسم درادبیات»
په نامه یو په زړه پوری کتاب لیکلی دی چی دادبی تیوری په سا حه کی
په تیره دادبی میتودو نو په برخه کی یو ممتع اثر گڼل کیږی ز مـونږ
اکثر ادب پیژندو نکی له دی کتاب څخه دیوه معتبر ماخذ په تو گــه
استفاده کوی خو زما عقیده داده چی په ادبی تخلیقاتو کی دریا لیزم
او ریا لیزم ضد کر ښه را ایستل او ټول ادبی جریانونه په هغه یادغه
ویشل یو بیړ گندی قضاو ت دی .ځینی ادبی میتودو نه چی د(ضـد
ریالیسم) ترعنوا ن لا ندی را غلی دی کیدای شوه چی د «غیرریالیسم»
په نامه یاد شوی وای .

هماغسی چی مو نږ انقلا بی او انقلابی ضد آثار پیژ نونو باید نـا
انقلابی «غیرانقلا بی» آثار په د غه یا هغه کټگور ی کی داخل نه کړو .
زمو ږ دادبیاتو تاریخ له دا ســـی شعرو نو څخه ډك دی چی په هغه
کی دطبیعت یا معشو قی ښکــلا ستایل شوی ده او استاذ حبیبـی
دغــــی هنـر ته چی د ا نسان ایستیتیکی اړ تیاو ی رفع کو ی ،
مجرد آرټ وایی:«... اما کله کله د انسان فطر ی میلان یوه مجرد جمال
او آرټ ته هم وی چـــی د کـوم غرض له پاره نه مو زیك اوری، او
نه کوم شعر بلکی درو حا نـــی تسکین او و جدانی آرام له پاره
ترنم کوی ، یا یو باغ او گلـــزار گوری یاشعروایی ، یاناځی ، چی دا
هم دانسان یو روحی ضرور ت دی او هم گوما ن کوم چی تر قی پسند

به هم دغه روحی اړ تیالـــــری». (آسمانی نغمی اولا هو تـــــــی سرودو نه).

داهم بایدوو یل شی چی لـــــه‌مجرد آرټ څخه دیوه هنری‌جریا ن او میتود په‌توگه دفاع کول او هنرله خلکو څخه تجریدو ل یوه معنا لری او دمجرد آرت له یوی تنا بلو، سمفونی او یاپار چی څخه درو حی تسکین دپاره خونداخیستل بله‌معنا لری. ترکوم ځایه چی له قر ینـــی څخه ښرگندیږی له مجرد آرټ څخه‌داستاذ مراد هغه هنر دی چی‌مادی او انتفاعی اړ خ یی دپیژ ندو و ړنه‌وی لکه دمو سیقی یوه خو ږ ه نغمه ، دگلزار ننداره ، دپیغلـــــواتې آبشار ز مزمه، د بلبل ترانه، دکو هستا ن شفق اوداسی نو رچی دآرکسترا ، دنقاشی دتابلو،سینما توگرا فی ، او شعر په وا سطـــــه تمثیلیږی. گټور تو ب او هنر ی۔ توب یو تربله لازم او ملزوم نه دی بلکی د هغو تر مینځ پیو ستو ن‌یوه توصیو ی او تجو یز ی جنبه پیدا کوی. که داسی نه‌وای نو ټـــــول هنری آثار به گټور وو اود«ریا لیزم ضد» او «ښره هنر» اودا سی نور اصطلا حا ت به منځته نه‌راتلل. استاذ هغی ډلی ته حق ور کوی‌چی غواړ ی «دآرټ جمالی مقاصد دژوند دتنظیم اودانسا ن دارتقاءاوښیگړ ی له‌پاره استخدام کاندی او آر ټیو حیاتی شی وگرزوی» .

دو همه نمو نه: دحمزه غزل

«حمزه پرژو ندانه باندی د غایرنظر خاو ند دی، په اجتما عی‌مسایلو کی خا ص او پاخه فکرو نه لری .ماضی له او س او آینده سره ښه نښلولای شی . شعر یی لکه نثراونثر یی لکه شعر خو ږ ، روا ن ، اغیز من اود سهلوړ دی.

«... زه دحمزه د هنر ښکلی او جا مع مظهر هم دده غزل بو لم ، نور چی هر څه هنری آثارو لر ی، ټول دده دغز لی دبدا عت تـــــــر سیور ی لا ندی راځی اود حمز ه‌غزل داو سنی پښتو ادب‌پرآسما ن لکه روڼ ستوری داسی بریښی.

«دحمزه غزل لکه روا ن سیندپه‌نویو زمز مو ورو ورو بهیږ ی . ظا هرا خا مو شی او سکو ن ا و متانت لری، خو په‌باطن کی یی د طو فا ن غو ندی مو جو نه پراته‌دی.الفاظ یی نر م اوملایم اومتوازن‌دی. خو معانی او مطالب یی خو ځوو نکی دی اود پښتنو دفکر او تخیل غونډ او کرم مواد پکی راټولوی .نوځکه دحمزه هنر دپښتنی فکـــــر مظهر دی او په‌عاشقانه مضا مینوکی هم دغسی جو له ښکـــــا ره کوی.»(آسمانی نغمی او لا هو تی‌سرودو نه).

په دغه پور تنی تحلیل کـــی استاذ دیوه شاعر د اسکلیټ پـر ځای دهغه روح څیړی، دهغه دشعر پر جوهر او ما هیت باندی بحث کوی، دالفاظو او معناوو تر مینځ ارتبا طاود مضمو ن او شکل تر مینـــځ تناسب اوپه شعر کی د ما حـول اغیز ی ، قشر ی او باطنی اړخو نه اوداسی نور ی مر موز ی جنبی ر اسپړی . په دی اساس داستنا ذ د ادب پیژ ند نی میتود دقشر یو نوله څیړ نی سر ه توپیر لری. دپښتو یو شمیر ادب پیژ ندو نکی چی د یوه شاعر پر شعر او یادیوه لیکوال پرادبی اثر باندی بحث کوی نوزیاتره دژبنی میتود کره کتنه ور باند ی تطبیقوی اود سبك پیژ ندنی ، د عنعنوی میتود له پو لی نه هاخوا نه اوړی . استاذ په خپلو ورو ستیو څیړ نو کی داثابته کړ ی ده چی ده دهنر او ادب په ساحه کی نـــوی انکشافا ت او جریانا ت له نږ د ی نه تعقیب کړ ی اوپه پراخ نـظری سره مطالعه کړ ی دی .

پوها ند حبیبی (په او سنـــی پښتو شعر کی دژو ند څپی) پـــه نا مه یوه رساله لیکلی ده چی دپښتو ادبیاتو په تیره دپښتو دمعا صــر ادب په باره کی له ځانه سره ډیر ی مهمی تحلیلی او انتقاد ی کتنی لری. د(نوی شعر) په باب یو شمیر اد ب پوها نو بحثو نه کړ ی دی چی د هغو په نتیجه کی ځینی غلط فهمی هم را مینځته شوی دی.د مثال په تو گه ،ځینو داسی نگیر لی ده چی گویا نوی شعر هغه دی چی وز ن او قافیه نه لری. داډول قضاوت ســم نه دی ځکه چی اکثر نوی شعرو نه وزن او قافیه لری. استاذ حبیبـی پوښتنه کوی چی: نوی یعنی څه ؟ اوبیا دی پو ښتنی ته دا سی ځواب ورکوی:« کله چی دنوی صفـــت پرشعر باندی تطبیق کیږی نو ز ما په خیال تر دوو مقو لو لا نـــدی راتلای شی .

اول ــ دشعر معنوی اړ خ او د تخیل چاپیر او هغه څه چی شا عر یی دخپل شعر شمزی بو لی اودده دهنر اصل او مو ضوع دی چی په فرانسوی یی فو ند بو لی.

دو هم ــ دشعر لفظی اړ خ ا و ظا هری چوکاټ چی قد ماوو به د بلاغت اصول گڼل او په بـدیـع، عروض او قافیه کی به یی بیانو ل اود غه برخه په نو ی اصطلاح فورم بو لی.

دپښتو شعر دشلمـــی پیړ ی ، دوره چی شروع کیده، د محتو ی او مو ضوع له پلوه یی ډیر نو ی عنا صر اود عصر او زما ن سره

برابر معانی او مطالب په ځان کی ومنله اود پښتو شاعرانو په ډله کی موږ تر نیمی زیاته برخه داسی شاعران لرو چی ددوی دفکر مدار نوی دی، دوی دکلاسیکو شاعرانو په ډول ځانونه دزلفو په کمند کی پیچلی او دتورو څنهو په پیچ و خم کی نښتی ، اود گل او بلبل سره همنوا اود میو او جام په دورا و تسلسل کی گرفتار نه کړل بلکی ددغو مکررو او ډیرو استعمالسوو اوپوده سوو مضامینو پرځای یی ملی دردونه ، اجتماعی او سیاسی خبری بیان کړی.

خو ددوی دشعر او وینا قالب هغه‌وو چی قدماوو ټاکلی وو ... که ددوی فون نوی و فورم خو یی زوړ و نو ځکه ددی ډلی په هنر کی کوم ابداعی او تخلیقی رنگ نه ښکاری ... زه دغه ډله نه غندم، او ددوی فکری خدمتونه پر سر او سترگو منم مگر کله چی دتاریخ ادب په تحلیلی او انتقادی مرحلو کی هنری آثار پلټل کیږی ، او پرفنی معاییرو باندی دهر هنری اثر قیمت ټاکل کیږی ، نو د غسی اشعار له نوی هنری ښکلا څخه تش گاڼه سی اودزاړه سبک په ډله کی شمیرل کیږی »(په اوسنی پښتو شعر کی دڅو ند څپی)

له دی پورته لیکنی څخه څرگندیږی چی یوازی د محتوااو موضوع نوښت دشعر نوی توب نه‌تثبیتوی بلکی شعر هغه وخت نوی بلل کیږی چی هنری اوبدیعی فورم هم ولری. داستاذ دغه‌نظر یه ډیر پیاوړی پلویان هم لری . د مثال په‌توگه ،نامتو ادب‌پیژندونکی(رضا براهنی) په خپل اثر «طلا در مس» کی لیکی چی:

«گمان نرود که‌به نظر حقیر که ناچیز ترین حقیران است ، هر شعاری شعر است . هرگز ! به نظر حقیر ، نه «توانابود هر که‌دانا بود»شعر است، نه «بنی‌آدم اعضای یکدیگرند»ونه این انسان بازی های لخت‌و عور ، بی زمینه و بی قرینه ، مجرد و کلی بافانه‌معاصر. هرشعاری اگر بخواهد شعربشود باید تاسطح حیثیت و برداشت ارزش شاعرانه بالا رود و گرنه شعار عور ، نه ارزش شعری دارد ونه حتی ارزش فرهنگی ، گرچه ممکن است ارزش اجتماعی داشته باشد».

د(احسان طبری) په عقیده،شعردری ټوکه لری : مفکوره(محتوی) بدیعی مختصات او فنی مختصات.دغو دروتوکونو له بیانو لو وروسته پو ښتنه کوی :« دریك اثرهنری ازاین اجزای سه گانه (مختصات فکری ، بدیعی ، فنی)کدام مهمتر است ؟بلا فاصله باید

گفت اگریك اثر هنری فا قـــــدمختصا ت بدیعی باشد همه چیز ـ هست به جز اثر هنری زیرا آ ن ویژ گی که اثر هنری رابمثا بـه مظهر خا صی از خلا قیت شعـــورانسانی از انواع دیگر خلا قیـــت ها جدا میکند همانا «بدیع»یا هنری بود ن آنست ، نه اینکه مشتمل بر فکر و اندیشه ایست ،یاحاکی ازدانستن قوا عد فنی معین .بهمین جهت حق است اگر کسی را کـهموافق قوا عدفنی و مراعا ت علوم عرو ض و قافیه وصنایع لفظیـــهومعنویه ابیا تی سروده است ولی شعرش از قریحه خلاق شا عرا نهاز سوز ها و شور ها ، ازیافت ها ونکته دانی ها، از احساسا ت وتخیلات ، از تعابیرو تصا و یـــر بدیعو غیره تهی است ، شا عـــر ندانیم ...»(مسایلی از فر هنگ هنرو زبا ن).

استاذ د(نوی شعر) په انتخاب کی له سختگیر ی څخه کار اخلی اودابالکل پرځای او معقو لهسخت گیری ده. مونږ یواز ی دسختگیری اوادبی کره کتنی لهلار ی کو لـــی شو چیدمبتذل،یکنوا خته ،کلیشه‌یی اوشعار ډوله شعر مخهو نیسو . آخر ، شعر خو یو لطیف هنر د ی همدا بس ده چی زموږ دادبیا تو په تاریخ کی ددی لا ند ی بیـــت ویو نکی هم شاعر بلل شویدی :

چی تربیت دیتیم کړ ینه
ډیر ثوا ب گوره لرینه

البته داستاذ سختیگر ی ، د (رضا برا هنی) دهغی ترسر حد ه نهرسیږ ی هغه چی حتی «بنی آد م اعضای یکدیگرند» هم شعر نهبولی. او سنی کر ه کتو نکی دغسی و چ لهحکمت نه ډ ك نظمو نه چیپیرایه او سینگار نه لری اود بدیعی تخیل په خم کی رنگید لی اود تصو یرپه تال کی زنگید لی نهو ی ، شعرنه بولی.

هنر نه فلسفه ده، نه ساینس بلکی هنر هنر دی. ادبیا ت دڅه ویلو دپاره یو مشروع قلمروا ود څرنگه ویلو دپاره ځا نته خپلوا که لاره لری.

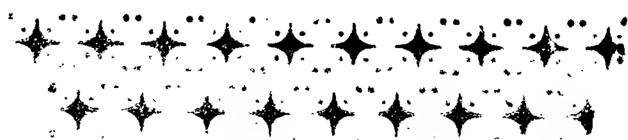
دنثر په باره‌کی

پوهاند حبیبی د(پښتو نثر ته‌کره‌کتنی) په‌نا مه یوه رسا له لیکلی‌ده چی‌په هغه کی یی دپښتو نثر بیلا بیلی دوری معرفی‌کړی دی.دادبیاتو په تاریخ کی ددورو بیـــلول یـــو پیچلی او له ستو نزو نه ډك کار دی.ځینی اد بپوها ن د دورو پـه‌ویش کی ټولنیز، اقتصاد ی ، او

سیاسی عوا مل دمعیار په تو گـه‌ټاکی او ادبی دور ی ورسره‌عیاروی
دوی دادب او هنر نسبی خپلوا کی‌او بدملی اد بیاتو عنعنی ته پاملرنه
نه‌کوی او زیار باسی چی اد بـــی‌دور ی باید هرو مرو له مخکی نه
جوړ شوی قالب کی ځای‌کړ ی . ځینی نور ادبپو ها ن ،ددو ی په
خلاف ،ټولنیز ، اقتصادی ، ا و سیاسی عوا مل له‌نظره غور ځو ی
او ټو لی دور ی دسبکو نواو لغوی‌تحول په اساس سره بیلوی . یاپه
بله‌ژبه ،دغه ډله دادبی دورو په‌ویش کی دمحتوا بدلو ن ته‌چندا نی
ارزښت نه‌ور کوی اود فکرد‌انکشاف‌قوا نین په‌پام کی نه‌نیسی .

پو ها ند حبیبی دپښتود هنری‌اثر په‌خیړ نه کی سمه لا ره غو ره
کړی ده .دده په خیړ نه کی‌دو خت‌ټولنیز او فر هنگی شرا یط ا و د
هنری نثر دبدلو ن عوا مل پـــــه‌مستند له تو گه ښود ل شوی دی‌او
دهری دوری مشخصا ت اوممیزات‌یی بیان کړ ی دی . البته داداد عا به
او مه او پخوا له‌و خته‌و ی‌که‌ووایوچی ددی بحث درواز ه تړ ل شو ی
ده. حتی دابه کو مه دخوشحا لـی‌خبره هم نه‌و ی چی مو نږ داستا ـ
ذانو دخیړ نو په‌پو له تو قــــــف‌وکړ و.

استاد حبیبی به‌و یل چی دا به‌لویه بد مر غی وی که زمو نــــږ
شاگردا ن و نه‌شی کولی زمو نـږ اشتباه گانی‌درك او تصحیـــــح
کړ ی.

د سر محقق مرستیال نصرالله سوبمن لیکنه

علامه حبیبی او تاریخ لیکنه

په دې مقاله کې د استاد پوهاند عبدالحی حبیبي د غوره اثار و د جملې څخه د افغانستان لنډ تاریخ، افغانستان بعد از اسلام او تاریخ افغانستان در عصر گورگانیان هند په اثارو کې د تاریخ لیکنې اسلوب ته یوه لنډه کتنه شوې ده .

لوی او قدرمن استاد پوهاند حبیبي د هیواد یو نومیالی مورخ وچې د تاریخ لیکنې په برخه کې یې خپلې ټولنی ته د قدروړ خدمت سرته ورساوه د افغانستان تاریخ په ددغه سترپوه خدای ببنلی استاد هڅه او هاند د تاریخ ادب ژبپوهنی لرغون پیژندنی او نورو علمی خواوو کې د تل له پاره په زرینو کر ښو په خپله غیږ کې وساتی لوی استاد د افغانستان په تاریخ لیکنه (هستوری گرافی) کې د نوي علمی میتود و نو څخه کار اخستی دي او زموږ د گران هیواد د تاریخ تیاري برخې یې په خپلو ژورو علمی څیړنو سره رنا کړې . استاد یو وتلی محقق او څیړونکی ؤ ده له پښتو څخه پرته په عربی دري انگریزي اردؤ سانسکریت او احتمالاً لرغونی یونانی ژبو تسلط درلود . پیاوړي استاد د دغو بیلا بیلو ژبو د بی شمیره منابعو په لوستلو سره د افغانستان د تاریخ هغه خلاوې ډکی کړې چې د نورو پوهانو څخه پاتی وې .زه په دغه مقاله کی غواړم چی د استاد د بی شمیره تاریخی مضامینو او اثارو څخه د نمونی په توگه دده په څو تاریخی اثارو لکه د افغانستان لنډ تاریخ، افغانستان بعد از اسلام او تاریخ افغانستان در عصر گورگانی هند نظر واچوم او دهغو د تاریخ لیکنی اسلوب په لنډه توگه وڅیړم .

په لومړي سرکی به د افغانستان له لنډ تاریخ څخه پیل وکړو. د افغانستان یو جامع او لنډ تاریخ لیکل خوشه اسانه کار نه دي د هیواد د تاریخ په هره دوره او هره سلیزه په پام کی نیولو سره بی شمیره

کتنا بونه لیکل شوی دی. ددغوټولو کتابونو لوستل اوموندل دهیواد دتاریخ مینه وا لوته لــږممکــن بریښیدل . په تیره بیاد دغوټولو تاریخــی اثارو څخــه دهیواد پولنداومستند تاریخ راایستل یو بیساری زیارته اړتیادرلو ده .

لوي اوقدرمن استاد پوهاندحبیبیدهیــواد دتاریخ پــه دي مقطع کــی دغه اړتیا په خپل ژوردرك اوفلسفیپوهــی ســره احساس کړه اوخپلــو هیواد والوته داغیزمــن خدمت پــه ترڅ کی یــی دافغانستان لنډ تاریخ دلیکلو ارزښتمن اونه هیریدونکــیکار هم سرته ور ساوه .

متبحــر استاد دافغانستان دلنــډتاریخ په مقدمه کی لیکی :

((زموږ گران هیــواد افغانستانهغه خاورهدهچیترتاریخ دمخه نه اړــ غونو دورو څخه بیاتر اوسه دمدنیتونوچینه دفرهنگونــو دتیرید ولارهاو دانسانــی فکر اوتهذیب زانگــووهاودتاریخ په لمنه کیله دی فرهنگزیږ-- وونکی خاوري څخــه ښــه غښتلــیدولتونه را پاځیدلــی دي اوهمددي خاوري خلکوپه تاریخی کشمکشوکیتلخپله ازادي اوملي ښه ساتلــی ده. له ډیرهوخته زموږ په محیطکیديته خورازیاتهٔ اړتیااحساس کیدله چی دافغانستان دتاریخ لنډیز پــه یــودوه ټــو کونــو کــی پــه دأسی توگــه ولیکل شی چــی هم بشپړوي!وهم لنډ ... (۱)

دپیاوړي استاد دغه لنډ خو بشپړ تاریخ دتاریخ لیکنی(هستوریوگرافی) په تاریخی سیرکی یو بی ساری اثــرگڼل کیږي .دافغانستان په بابړیات تاریخونه دنویو علمی څیړ نواوپــرمختیاوو څخه داستقادي په برخیکی نیمگــړي دي خولــوي استاد دغـــه خلاډ که کړیده په تیره بیاترتاریخی دوريدمخه افغانستان ییپــه دغــه لنډ تاریخ کــی پــه بشپړه توگــه څیړلی دي. دافغانستان دقبلالتاریخ بیان یــی دگاونډیــو سیمولــه قبل التاریخ سره پرتله کړي دي .دغــه رازپه هیوادکی ترتاریخ دمخه دوري په باب داروپایی پــوهانو پلټنوتــه ییژوره پاملرنه کړي چی له ۱۹۳۶ میلادي کال څخه پیل شوي دي.لوياستاد له دغو څیړنو څخه دانتیجــه اخستی ده . ((افغانستان او دافغا نستان دگاونډیو هیوادوپه خاوروکی (۶۰۰۰) کالو په شاوخواکی دمخه انسانانو مدنیت درلــود څکــه چــی همهغه وخت (مرو)ته نږدي د(انو)په سیمــه کــی دمس داستعمال اثار کشف شوي دي .)) (۲)

پــه پنجاب کــی د هاراپـــی دښاراوپه سندکی دموهنجودارو دمدنیت اثار دافغانستان اوبین النهرین لــه اثار وسرهپرتله شويدي اوداښکاره شوي چی ددغو سیمو دتمدنونوپــه منځ کیژور تعلقات موجود اوحتــی

دمیلاد څخه (۲۰۰۰ کاله وړاندې په ده. دغه رازدنهم مخ اتمه ګنه انځورونه محله موجوده وه.
دمنديګك دغو نديي څخه لاس ته راغلي آثار د ها را پې د آثارویوه توپیرنه لري دمثال په ډول دغلی ګداموته په دواړو ځايوکی سره ورته بریښي .

ددغه اثر دتاریخ لیکنی یوه نوي بنه داده چې دهري يوي تاريخي برخي ځینو بر خوکی دتاریخي اثارو انځورونه کښلي دي . ددايګرامونو په ترڅ کی یوپه زړه پوري دایګرام په اتم مخ کی اتمه ګڼه دایګرام دي چې دمنځنی اسیاد کلتوری دوروم‌قایسه له افغانستان سره پکی څرګند یږي .دغه دایګرام دمسکو دعلوموا کادمی له خپرونی څخه اخستل شوي دي‌او لوي استاد په علمی اسلوب سره‌دافغانستان برخه پري علاوه کړي ده.دغه رازدنهم مخ اتمه ګڼه انځو رونه دافغانستان او ترکمنستان دډبري اوپه ژړنیو پوري‌مربوط اثاربنکاره کوي .
وروستی مطلب چې زه غواړم‌قدرمنو پوهانوته ددغه اثر په باب ذکر کړم هغه دادي چې استاد دافغانستان‌تاریخ په هره مقطع کی هڅه کړې چې نوي اوله پامه لویدلی تاریخي‌مطالب په لازمو ځايوکی راوړي.دمثال په ډول لکه چې وړاندې مي‌هم وویل استاد هغه امارتونه اوحکمرانی ذکرکوی چې په نورو اثار وکی‌ندي‌راغلي . دغزنو یانو او سامانیانو په دوران کی‌دفریغونیانو (۲۵۰ـ۴۱۰هـ)په نامه یوواکمن کهول‌په ګوزګان دملتان لودیان (۳۷۰ـ۴۰۱هـ) په ملتان ال باینجور (۲۳۲ـ۳۷۲هـ) په تخارستان بلخ اوخلم اندراب اوپنجهیر ، شاران (۲۸۹ـ۵۵۰) په غرجستان، داندراب‌امیران په اندراب کی او نور دنسبی خپلواکی‌لرونکی امارتونه ګنل کیږی . لوي استادد(توخیانو) په نامه هم یونوي عنوان په خپل وزین اثرکی شامل کړي دي.دتوخیانو تبر له (۹۲۰ هـ څخه تر ۱۲۰۰هـ) پوري دایران دصفوي‌دربار اودهلی‌دتیمور یانو تر مینځ خپلواك ساتلی‌ؤاستاددغه واکمن‌کهول‌یوشمیر نومیالی لکه سطان ملخی توخی او نور ذکر کړي دي .

بالاخره دابايد ووایم چې‌داروانښاداستاد علامه پوهاند حبیبی دغه اثر دبی شمیره چارتونو،دایګرامونو ایګرامونو شجروي جدولونو ، نقشو اوپریمانه منابعوله امله یوبی ساري تاریخی اثرګنل کیږي . استاد دنقشو په برابرولو کی له حده زيات زيار ایستلی او په دقیقه توګه يې‌تاریخي‌حقایق پکی ځاي کړي دي . دهریوه

فصل‌مطالب په معتبر وتاریخی ماخذومستند شوي دي او ټول ماخذپه عمومی توګه له ۲۵۰ کتابونو څخه اوړي .

په لندډول ویلی شم چی دغه‌لنډ تاریخ خوجامع او بشپړاثر به نه یوازي دنن ورځی دمینه والواوطالب‌علمانوله پاره په زړه پوري علمی پانګه وي بلکی را تلونکی نسلونه به یی هم په زیات درنښت سره یاد کړي .

دلوي استاد دغوره تاریخی اثاروپه ترځ کی (افغانستان بعدازاسلام) یوجامع او مفصل تاریخی کتاب دي‌چی‌خداي ببښلی استاد ددغه نوي ډول عمومی تاریخ صرف دوي‌پیړي‌له اسلام څخه وروسته په (۱۱۰۰) مخونو کی پکی بیان کړي دي . په دي اثر کی استاد ددري سوو څخه زیاتو کتابونو څخه استفاده کړي‌ده. دغسی یو مفصل تاریخ پخپله دافغانستان د تاریخ لیکنی په تکاملی مسیر کی یونوي اسلوب‌دي چی تردغه وخته پوري ساري نه‌لري . ددغه اثر په پیل کی لوي استاد یوه توضیح کښلی ده چی‌په هغی کی ددغه اثر حدود ټاکل شوي دي یعنی دافغانستان ددوه‌لومړنیو هجري پیړیو تاریخ دهغو سیمو په ګډون چی‌داوسنی افغانستان‌له حدود څخه بهر دهغه وخت په خراسان پوري تړلی وي .

استاد زیاراېستلی چی داسلام‌له راتګ څخه لړوړاندي په افغانستان کی دینونه اوژبی په یوڅه تفصیل‌سره وڅیړي او په دغه څېړنه کی یی دیوه مشهورکتاب سی‌یو‌کی څخه هم زیاته استفاده کړي ده . داسلامی عصرپه پیل کی په افغانستان کی بیلابیلو دینونو اومذاهبو رواج در لود چی‌په دغسی یوه حالت کی داسلام دراتګ له پاره یوه مناسبه لاره‌پرانستل شوه . دمذهبی او دینی اختلافونو ترڅنګ سیاسی اختلافونه هم‌موجود وُ‌په دي معنی چی په هیواد کی ملوك الطوایفی جاري وه په دي اساس استاد له دي څخه دانتیجه اخستی چی عربی فاتحینو ته دافغانستان دهغه وخت دخلکو دغسی فرسوده روحی وضعی دبري یوه‌لاره‌پرانستله .

په افغانستان کی داسلامی‌فتوحاتو په پیل کی په کابل یوسترمعبد اودشاه بهار په نامه چی دهغه په باب پیاوړي استاد یوپه زړه پوري تفصیل ورکړي دي . استادوایی(چی‌دانوم دشاه او بهار له کلمو څخه جوړدي چی معنی یی دپاچامعبدیاپرستش ځاي) ده . بهاریاویهاره په سانسکریت کی‌هم دمعبد معنی‌لري‌او دویهار بهار او هار په بڼه راغلی دي . نن ورځ هم دزیاتو نومونو په پاي کی داترکیب شته لکه کندهار

ننگرهار ننندهار پوتوهار (له تاکسیلا) سره **چپرهار، گلبهار ، بنیهار(بونیر)** اونوروکی . په ځینواریا یی ژبوکی دا(هار) په (هور) اوښتی دي او بیا په (بور) او (پور) (ولهاور) بدل شوي دي لکه لاهور پرشاور (پښور) ادینه پور (دبابرجلال اباد) اونور)(٥)

په تاریخ لیکنه کـــی داستاد یوغوره اسلوب دادي چی استاد زیاتره تاریخی نوموونه دفلا لـوژی دعلم په رڼاکـی څیړلی دي . دمثال په ډول یفتلی هونان استادله (ابدالی خانانو سره معادل کوي ، پـه بلـه وینا یفتلی ، هفتلـی لـه (اودل) یا (ابدال) سره یوګڼـی او دغه نـوم اوس دیوي غوره پښتنی قبیلی دي . له بلی خوا داسلامی دوران په پیل کـی دلویکانو په نامه یوواکمن کهول وچی ددغی کلمی (لویك) پـه باب قدرمن استاد ډیـر منطقی فلالوژیك بیان وړاندي کړي دي . استاد دغـه کلمه دپښتو له (لوي) سره یوشان شمیرلی ده دغزنی دلویکانـو پـه باب لوي استاد یـوه جلارساله لږیچی ډیره په زړه پوري ده.

استاد دهمدغـه اثر دافغانستان بعداز اسلام) په یوه برخه دعربی لیکوا لو په استناد یو جالب مطلب ذکرکوي اوهغه داچی وایی دیعقوب لیث دترك دترکونا متوپښتنی قبیله)اوالدراري (اندړ) دقبیلو پاچا(رتبیل تـه ماتی ور کړه. له دغـه مطلب څخه ماته دابنکاره شوه چی دپښتنو پاچاهـی داسلام پـه او ایلوکـی دافغانستان په لویـه بـرخه باندي خـوره وه او همدغـه رتبیـل شاهان یا کابـل شاهان دپښتنـو دقبایلـو پاچاهان وو .

دتاریخ لیکنی یومهم اصل داسناد او مدارکو مقابله او بیاله هغوڅخه نتیجه اخستل دي . ددغـه پرنسیپ پـه اساس زه ویلی شم چـی متبحر استاد دتاریخ لیکنـی پـه علم کـی لوي لاس در لوداو په دي سبب یـی زیات شمیر مدارك دیوي موضـوع پـه باب کتلی دي او بیایی له هغو څخـه یوه نتیجه اخستی ده . دمثال پـه ډول استاد (رتبیلانو) او دکابل د(شاهانو دوا کمنو کهولو نوپه باب زیات (معاصر اثار لوستلی او بیایی له هغو څخه داسی مفکوره اخستـی ده . زیات شمیر مؤرخینو درتبیلانو کورنی دکوشان یفتلی پایڅوړ بللی او هغه یی له کابل شاهانو سره ګډه کړی ده خو داسی دلیلو نه شتـه چـی دزا بلستان اورخج (ګنـدهار) اوسیستان رتبیلان له کابل شاهانو څخـه بیل وګڼو . لمړي دلیل دادي چـی زیات شمیـر عربـی مورخینـو رتبیلان دسیستان پاچاهان تر غزنی پوري شمیري . خودروایاتـو څخـه څرګند یږي چی ددي دواړ وتـرمنځ دخپلـوي اړیکـی شتـه . ددواړو دبیلولو لـه پاره بـل غـوره دلیل

دالیعقوبی په نامه دمشهور تاریخ یوه لیکنه ده چې در تبیل شاهانوا و کابل شاهانو په وخت کې یې ژوندکاوه(۲۸۰ه) دي په خپل تاریخ کې دکابل پاچا (خنچل) دبامیانو ملك(شیر) دسجستان ملك (رتبیل) جلاجلا پاچاهان شمیرلی دي او سره گډ کړي یې نه دي . دغه راز عبیدالله بن عبدالله چې په خردادنامتوؤ هم په ښکاره توگه دادواړه کهولونه جلاکړي (٦) .

ماته دخداي ښښلی علامه استاددرتبیلانو او کابل شاهانو په باب له اوږده بحث څخه دانتیجه لاس ته راځي .چې رتبیلانو او کابلشاهانو داسلامی دوران له پیل څخه تر دوودر یوپیړیو پورې په افغانستان کې دنن ورځې ترسند پورې حکومت چلاوه . (په خاصه توگه رتبیلانو تر ۲۵۸ ه پورې او کابل شاهانو تر ۳۸۱ ه پورې حکومت کړي دي). دما خذونو په اساس رتبیلان په سیستان رخذ (کندهار) کې تر غزنی پورې مسلط وو . او ددوي دقدرت حیطه تر سند خوره شوي وه کابلشاهانو په ختیځ افغانستان او گندهارا کې تر تاکسیلا پورې وا کمنی کوله داسې بریښي چې ددوه نیمو پیړیو په اوږدو کې به ترنهور تبیلانو پاچاهي کړي وي عربي مورخینو ددغو رتبیلانو جگړې او مبارزي له عربي فاتحانو سره په تفصیل راوړی دی.

درتبیل نوم په بیلابیلو املاگانو ثبت شوي دي لکه رتبل رتبیل اتبال زنبیل زنیل او حتی تلپل د اورتلیدا نوم هندي الاصله گڼلی او هغه یې (رتن پال) کښلی دي . عربي مورخینو لکه بلاذري یعقوبی ، طبري اومسعودي په یوه اتفاق رتبیل ثبت کړي دي . داحدس وهل کیداي شي چې ددغه نوم وروستی برخه به بیل وي . لکه چې را ور تې په (پال) ختموي او دغه پال دپښتواو هندي نومونو په پاي کې راځي . په پښتوکې د (پاللو) کلمه شته او له پال سره نږدي ده . دغه رازددغه نامه لومړي برخه (رتو) په اوسنا کې راتو (Ratu) ده چې دلوی اوستر روحاني معنی لري .

له دي امله در تبیل معنی (لوي پالونکی) کیدلی شی . دشاه کلمه هم دښار شیر او شهر په څیر دویدي کلمی کشتریې سره نږدي والی لري چې معنی یې واکمن ده. په سانسکریت کې کشایتی د(غلبی او زواك لرلو) مفهوم لري .

په پورته مقایسه کې استاددتاریخ دپرتله کولو له اسلوب څخه استفاده کړي او یوه نتیجه یې تري کښلی ده . استاد دکشاتریې

په کلمه کی دپښتود تورکښ مفهوم دمقایسی په ترڅ کی موندلی دي چی زه یی مطابقت سم بولم .

دا باید ووایم چی داستاد افغانستان بعد از اسلام ددوو لومړیو هجري پیړیو مفصل تاریخ دي چی اصلاً یو ټوك دي ، خو په دوو لو یو برخو کی چی هره یوه برخه په علیحده توګه دیوه مستقل کتاب په حیث چاپ شوي ده . لومړي برخه څلورفصلونه لري چی لومړي فصل یی داسلام در اتګ په وخت کی دافغانستان حالت ته وقف شوي او دوهم فصل بیاد عربی فاتحانو لښکر کشیو ته ټاکل شوي ده . دغه فصل دزیاتو منابعو په تیره بیا عربی منابعو باندي ولاړ دي او زیاتره دعربی فاتحانو فتوحات بیانوي دریم فصل دابومسلم خراسانی دازادي غوښتنی غورځنګ ته تخصیص شوي دي . تر ټولو وروستی فصل یعنی څلورم فصل ډیرزیات دارزښت وړدي چی پکی دخراسان اقتصادي او ټولنیز حالت بیان شوي دي .

اوي استادپه لومړي دویم اودریم فصل کی نهایت زیات زیار ایستلی دي او دافغانستان تاریخ داسی برخی یی پکی شرحه کړي چی دافغانستان په نورو تاریخی اثاروکی نشته .دیوه مورخ نوښت هم دادي چی دتیرو مورخینو اقوال او روایات ولولی اوله هغو څخه یو علمی اومستند اثررا وباسی لوي استاد دپریمانه عربی ماخذ وپه اساس دافغانستان تاریخی پیښی څیړلی دي په تیر بیادافغانستان اقتصادی اوټو نیزحالت څیړل دهجرت په لو مړ نیودوو پیړیو کی یوارزښمند کاردي چی تاریخ یی له وچ حالت څخه ایستلی اوپه زړه پوری بڼه یی ورکړی ده . که تاریخ یوازي دقهر مانانو کیسی اردشاهانو حوادث او درهبرانو وقایع ضبط کړي نوداسی یو تاریخ د تاریخ اصلی مفهوم نه لري که داسی تاریخ له یوي خواوچ او لوستل یی خسته کوونکي دبلی خواد تاریخ اصلی علمی هدف هم ترسره کولی نه شی.متبحر استاد دتاریخ په علمی اړخ باندی زورا چولی اوهغه یی په خوره ژبه کښلی دي . استاد نه یوازي قهرمانان او ددوي پیښی څیړي بلکی دافغانستان د تاریخ دد وولو مړنیو هجري پیړیو په باب یی عامه اولس اوخلك هم ددغه دوران دتاریخ په بهیر کی له پامه غور ځولی نه دی.دخلکو ژوند ، لباس، دودونه اداره اقتصاد تجارت او صنعت یی په مستنداو مفصله توګه بیان کړي دي.

اوس غواړم دخداي ښبلی علامه استاد په (تاریخ افغانستان درعصر ګورګانی هندباندی څوکر ښی یادونه وکړم .

دغه اثر قدرمن استاد نـﺴﮋدی۴۳ کاله وړاندی لیکلی دی اودهغه په تالیف کی یی له (۱۱۱) کتابونوڅخه استفاده کړي ده استاد هڅـه کړي چی په هند کی دنادرشاه تـر برید پوري دګور ګانی کورنی تاریخ ولیکی او په دغه لیکنه کی استادزیاتره دافغانستان پـه ارتباطپیښنی ذکر کړي دي . دکتاب له متن څخه موږ تـه داجوتیږي چی محترم استاذ په دغه اثر کی بیاهم دتاریخ لیکنی لـه علمی اسلوب څخه کار اخستی دي . دمثال پـه ډول استاد دبابـر پیښنی او دواکمنی حالات په کرونو لوژیك ډول راوړي او بیایی ددغـو تولو پیښنو څخه پـه پاي کـی یـوه نتیجه را ایستلی ده زه به پـه یوڅه تغییر سره هغه دلته راوړم (دبابر عصر په افغانستان کی د ګډوډی، وینی تویلو او نارامی وخت دی په تیـره بیا بابر ددي سره سـره چی شخصاً عالم اوادیب وپښتون اوافغان آزادی خوښو نکی خلك یی سخت وځکول اوپه بی رحمی یی ورسره رفتاروکړ .بابر په ماورا ء النهر کی دخپلو پرلپسی ماتو دجبران له پاره په افغانستان کی زیات شمیر بی ګناه خلك تباه اولـوټ کـړل او دهغـوی دشتـو پـه راغونډ ولـو سـره یـی دهند پـه پراخ ملك باندی دبـرید انرژي واخستله په دي ډول له ملی نظره بابر ښه پاچانه ؤاو دده دوره پـه افغانستان کی یوتیاره دوره ده.

دافغانستان ملی تاریخ به هغه یوغاصب پاچا وشمیري چـی په هند یـی دپښتنو (لودیانو) شاهنشاهـی غصب کړه او دده او لادي له افغانی ازادي غوښتو نکو سره بی رحمانـه چلندته ادامه ورکړه (۷) ....

استاد دبابردځاي نیونکو اواولادي سلوك په افغانستان کـی دپښتنـو پـه خلاف دبابر په خیر شمیرلی دي اوزه به په دغه باب هغه نتیجـه دلته راوړم چی علامه استاد دهغوي د۲۴۰ کلوزمامداری (۹۱۰هـ-۱۱۵۱ه) پـه باب کښلـی ده

((پـه هندکـی دګـور ګانیانو غـور ځنـګ او دخپلـی خپلواکی اوحاکمیت دحاصلـو لوخـر ګنـدوي ده ځکه هغوي له ډیري زمانی راهیسی پـه خپلو غروکی په ازاده توګه په خپل ویاړمن ژوند بوخت وواوددوي پـه ملی چاروکـی چاماداخله ونه کړ خو کله چی بابر په هند کی کور ګانـی سلطنت تاسیس کـړد افغان پـه ازادي مینو خلکویی برید وکـړ اوغوښتل یی چی ددوی خپلو اکـی له منځه یوسی .

له دي امله څوځله له دغه غربـی اولس سره وجنګید اوله دغه وخته دمغولـو سـره دافغانـی ملـی جهاد غورځنګ په ټوپـو راغی اوتر ۲۵۰ کلوپوري لـه مغلو سـره رزم دوام وموند .مغلواو صفو یانوخپل ټـول

قوت په دغوغر نیو سیموکی تمام کړ.دابايد ووايو چی افغان ملت په دغه وخت کی صرف په خپلو غروقناعت‌دراود او دپر دیو لاس یی هلته لندکړي و. څرنگه چی صفوي اومغولی یر غلگرو هغه ځای ته هم سترکی نیو لی وي نوځکه افغان‌زړوراولس ورسره دوه نیمی پیړی وجنگید دزمریو افغانانو آزادي بښونکی غورځنگ په دغه اثر کی په جلاتو گه بیان شو.

دمغولو په باب دافغان ملت کرکه دهغوي دملی شاعرانوله شعرونو څخه په ښه توگه څرگند یږي‌اوهغوي تل ورڅخه گیلی کړی‌دي.

حتی‌د(پښتنوالی) دانسانی‌اوملی‌نورډودپه مقابل کی‌د (مغولیت)دظالمانه دود اصطلاح معمول شوه ....

((کله چی مورد مغولو په باب‌ددغو ملی شاعرانو اشعار وپلټونو دغسی مثالونو یکی موندلی شوچی‌دهغود ظلم قساوت او دهغوي په خلاف دکرکی‌نمایندگی کوي .دپښتنواوافغان ملت ستر شاعر فیلسوف اوحکیم خوشحال‌خان‌ختک دخپل‌عمر به وروستی شیبه کی داوصیت وکړ: ماهلته ښخ کړي چی دمغلولوسیوري یی په قبرونه لویږي!او دمغولود پښو گردیی په خاورو توي‌نه شی .

((ملی شاعر حمید ماشو خیل په‌دغسی غمجنه توگه له مغولو څخه یادونه کوي :

پر تمام جهان قراره قراري ده

پر حمید دغم مغول راو خاته په بل‌ځاي کی مغلواله داسی بیانوي یو به نسم مغلو اله در قیب ستاپه رښتیا که زین ولی پښتنی‌وم

له مغلواو څخه داشان کرکه زیاتره دهغوله خواپه افغان ملت باندی دزیاتوظلمو نو دکیدلولوتونووژلو او نوروبد مرغیو څخه حکایت کوی .لکه دتیمورهم عصر اکبرزمینداوري چی وایی :

دمغولو تمر هسی‌په اورو سوم چه به هیر په دي ماتم زمینداور کړم

((په پښتو نخواکی دبابر اوددهداولادي بی رحمی دافغان ملت‌کرکه دمغواو په خلاف را وپاروله اوهمایون دازادي غوښتنی روحیه اودغرونو دساتلو فکر لاپسی ټینګ‌کړي او مغولو تر پایه پوري ونه شول کولی چی په دغوازاد وغرنیوسیمو حکومت وچلوي .))

((دهنـد گورگانـی پاچا هانو بـه رښتیا هم‌په هند کی دعلم صنعت، اوهنر له پلوه خدمت تر سره کړاودود انیو پـه جوړولو او دادب او صنعت دشهکار و نوپه رامنځ تـه کوکوکی‌یی زیاتی پیسی و لګولی‌خو دوي (دغی مدنیت پالنـی او هنـري‌ذوق څخه زموږ په هیوادکی کومـه ښښه نښانه نه لیدل کیږي اوپه دي‌سمسوره خاوره کی دمغولو له دوري څخه یوازي وینی‌تویول قهر اوجګړه‌پـه یاد پاتی دي .

((په دي سبب زموږ ملی تاریـخ‌پوهاند حق لري چی ددغو پیښوپـه رڼاکی دهند گور گانی شاهان دظلم‌اوتـورتم کابوس وبولی او دهغوي دوره له ملی پلوه یـوه تیاره اوبدمرغه دوران وشمیري (۸)

پـه هـر صورت استاد دهند دګورګانـی شاهانـو پـه دوران کـی‌د افغانستان تاریخ پـه علمی اسلوب‌لیکلـی دي . داځکه چی‌پـه لومړي سرکی کتاب پـه زیاتو معتبرو ماخذوبنا شـوي دي .استاد دغـه منابع تحلیل کړي اوبیایی په خپلو خوږه‌ژبه ترتیب کـړي دي . پـه لازمـو ځایوکـی یـی دایګرامونه او پورتریتونه پري علاوه کـړي دي . نـه یـوازي یی دتاریخ مواد ترتیب‌کړي‌بلکی په ژور علمی نظر سره‌یی په هغو قضاوت کـړي او نتیجی‌یی تري‌ایستلی دي .

دااثر د (٤٣) کلو مخ کی وختـیـوکتاب دی چی استاد په پوره علمی قوت‌سره دهغه په لیکلو بریالی شوی‌دی. که داستاد اوسنـی تاریخـی اثار لکه دافغانستان بعد از اسلام‌اونور ورسره په تله کړو ، دابـه څرګنده شـی چـه فاضل اوعلامـه‌استاد دوخت په تیریدو هـریونوی اثر دنویو علمی څیړنو او موادو په‌رڼاکی پـه نوی فکر او نوی بنـه وړاندی کړیدی .

مأخذ ونـه :

۱ـپوهاند عبدالحی حبیبی، دافغانستان لنـډ تاریخ ، کابـل ۱۳۵٦ لومړی ټوك سریزه .

۲ـپـوهاند عبدالحـی حبیبـی‌دافغانستان لنډ تاریخ کابل ۱۳۵٦ لومړی ټوك لومړی مخ .

۳ـپـوهاند عبدالحـی حبیبـی،دافغانستان لنډتاریخ .کابل ۱۳۵٦ لومړی ټوك ۱۱۸ مخ

٤ـپـوهاند عبدالحـی حبیبـی،دافغانستان لنډ تاریخ کابل،۱۳۵٦ لومړی ټوك ۱۲۱ مخ

٥ـپـــوهاند عبدالحــی حبیبـــی افغانستان بعد از اسلام کابل لومړی
ټوك لومړی برخه ١٦ مخ
٦ـپـــوهاند عبدالحــی حبیبـــی افغانستان بعداز اسلام کابل ١٣٥٧
لومړی برخه ٦٧ او ٦٨ مخونه
٧ـپـــوهاند عبدالحــی حبیبـــی تاریخ افغانستان در عصر گورگانی
هند کابل ١٣٤١ـ٣٢ مخ
٨ـپـــوهاند عبدالحـــی حبیبی، تاریخ افغانستان در عصر گورگانی
هنـــد ، کابـــل ١٣٤١ ـ١٣١ـ١٣٤.مخونه .

یادونه : ددي مقالی قضاوتونه په لیکوال پوري اړه لري .

میر احمد گوربز

پوهاند حبیبی او علمی سیمینارونه

پوهاند عبدالحی حبیبی دافغانستان ملی علمی شخصیت وده په هیواد کی دننه اوله هیواد نه بهر په ډیرو ملی او بین المللی سیمینار ونو ، کنفرانسونو اوسیمپوزیمونو کی گډون کړی ، په هرسیمینار کی یی علمی مقالی لوستی د دغو علمی مجالسو په علمی مباحثو کی یی برخه اخستی ، اوپه هیواد کی دننه دزیاترو علمی او تدارك د کمیسونو نو غړی ،او په ځینو سیمینار نو کی د علمی غونډو ددایمی رئیس په توگه هم پاتی شوی دی په کومو سیمینار ونو کی چی استاد حبیبی گډون کړ ی په لاندی ډول ښودل کیږی .

۱ــ د تاشکند پوهنتون د پنځه ویشتم کال ۱۳۲۵ هـ ، ش جمرا ــ سمو په نمانځنه کی برخه اخستنه. د ژوندون مجله ــ دریمه گنه ۱۳۶۱

۲ــ په ۱۳۲۶ هـ ش کال په دهلی کی د افغانی کلتوری هیئت غړی مخکنی مجله .

۳ــ په ۱۳۲۶ هـ ش کال د لاهوراو رینتیل کنفرانس کی گډون مخکنی مجله .

٤ــ د خواجه عبدالله انصاری دمړینی دنه سوم تلین په سیمینار

کی چی په ۱۳٤۰ هش په کابل کی جوړشوی ودسیرت و ابتکارآثارشیخ الاسلام خواجه عبدالله انصاری ،په نوم گڼوره مقاله لـوستـی وه.
(عبدالله انصاری هروی) ملی دفاع مطبعه میزان ســـال ۱۳٤۱ ـ ص ۵۹ .

۵ـ د عبدا لرحمن جامـــــی دیا دو نی په غونډه کی چی په۱۳٤۱ ه ش کال د تاجکستان په دوشنبه کی جوړ شوی و گډون مخکنـــــی مجله .

٦ـ دنور الدین عبدا لر حمـــن جامی دزیږ یدنی پنځــه سو مـــی کالیزی سیمینار چی ۱۳٤٤هـ ـش په کابل کی جوړ شـــوی او د (طریقت جامی)ترعنوان لاندی مقالی لوستنه دتجلیل پنجصدوپنجا همین سال تولد نورالدین عبدا لرحمـــن جامی کابل مطبعه دولتی ســـــال ۱۳٤٤ ـ ص ـ ۱٤

۷ـد ایرا نپیژندنی کنفرا نس چی په ۱۳٤۵
ه ـ ش کال په تهران کی جـــوړشوی و برخه اخستنه د مخکنـــی مجله .

۸ـ د سیمینار ترجمه ، د جوزاد.۳ نیټی نه دسر طان تر څلو رمی نیټی پوری په کابل کی جوړ شویو ، د دی کنفرانس ریاست په غاړه در لود په دی کنفرانس کـــی دوسایل و شرایط تر جمه وتاریخچه آن په نوم مقاله لوستی وه‌سیمینار ترجمه کابل ۳۰ جوزا ـ٤ سر طان ۱۳٤۵ .

۹ـ د خطی نسخو کنفرانس چی په ۱۳٤۵ کال په کابل کی جـــوړ شوی ، ددایمی ر ئیس په‌توگه.

۱۰ـ د خطی نسخو بین المللـــی کنفرانس د رئیس په‌توگه ، چی د اسد په اتمه نیټه کال۱۳٤٦د کابل پوهنتون په تالار کی دایر شوی و د آریانا مجله ـ اسد و سنبــــــله۱۳٤٦ ـ ص ۱۰۹ .

۱۱ـد کوشا نیانو د ۱۳٤۷هـ ش کال په کنفرانس کی چی دتاـ جکستان په دو شنبه کی جــــوړشوی و گډون د مخکنی مجله .

۱۲ـ ۱۳٤۸ ه ـ ش کال داوزـبکستان پایتخت سمر قنـــد کی د تیمور یانو د هنر په سیمپوزیم کی فعاله برخه اخستنه دمخکنـــــــــی مجله .

۱۳ـ د خواجه رشیدالدیـــــن فضل الله دیاد ونی غونډه مشهد، تهران ۱۳٤۸ هـ،ش .

۱٤ـ په ۱۳٤۹ هـ،ش کال په کابل کی دکو شانیانو دسیمینار رئیس.

۱۵ـ دشیخ طوسی په زرمه کالیزه کی گډون ۱۳٤۹ هـ،ش مشهد.

۱۷ـ دفتح پورسیکری په سیمینار کی گډون اگره ۱۳۵۱ هـ،ش

۱۸ـ دبیرونی دزرمی کا لیــزی رئیس کابل ۱۳۵۲ هـ،ش کابل.

۱۹ـ په دهلی کی دامیر خسرو دمجلس غړی ۱۹۷۵ ع کال.

۲۰ـ دمولوی بلخی د سیمیـنار غړی کابل ۱۳۵۵ هـ،ش .

۲۱ـ دبیهقی په سیمینار کـی گډون ایران .

۲۲ـ د روښان د نــــړی وال سیمینار په مناسبت ۱۳۵۳ جـدی ۱۳ په کابل کی جوړ شوی ودرو ښان اود د ه‌غور ځنګ په نوم مقاله لوستی وه دروښان یا دپه زیـاراو اهتمام پښتو ټولنه ۱۳۵۵ـمخ ۲٦۵.

۲۳ دابو نصر فـارابـی د نمـا نځنی ۱۳۵٤ هـ ـ ش کال په غونده کی چی په کابل کی جـوړه شوی وه برخه اخستنه مخکـــنی مجله .

۲٤ـ د منځنی آسیا د ژبی اوادبیاتو بین‌المللی غونډه ۱۳۵٤ هـ ش کال په تهران کی جوړه شو ی‌وه غړیتوب در لودل دمخکنی مجله.

۲۵ـ د دقیقی بلخی دمړینی په زرم تلین کی ۱۳۵٤ هـ ـ ش کال لیندی له لومړی نیټی نه تر اتمـی مخکنی مجله .

۲٦ـ دامیر خسرو د یا دونی نړ بـــو ا ل سیمینا ر چـی د رادیو د کنفرا نسونو په تالار کی جوړ شوی و، د خلجیان معا صر امیر خسرو وهویت تاریخی شا ن تر عنوان لاندی مقاله لوستی وه . د آریانا مجله جدی ـ حـــوت ۱۳۵۳ .

۲۷ـ د پښتو خیړنو د نړیـوال سیمینار چی دپښتو ټولنی په زیار په ۱۳۵٤ هـ،ش کال جوړ شوی‌و. په‌دی سیمینار کی ده د پښتو ژبی موقف د مرکزی ایشیا د خلکو پـه تمدنونو کی موضوع باندی رڼــا اچولی وه دکابل مجله ۹ گنـــــه ۱۳۵٤ هـ ـ ش کابل م مخ ٤ .

۲۸ـ د خــــو شحـــا لـــ لـــومړی سیمینار د خو شـــحا ل دمړینی ۲۸٦ کابل دتلین په مناسبت ۱۳۵٤ هـ ـ ش کال په نړیواله سویه په کابل کی جوړ شوی و ،دخو شحال خان خټك د جها نــــدا ری

نظریه‌د ستار نامه ته‌یوه‌مقایســـو ی‌او تحلیلی کتنه و داسلافوله‌آثارو سره یې پرتله د موضوع په‌باره‌کې‌مقاله لوستی وه . ننګیالی پښتو ن پښتو ټولنه کال ۱۳۵٤ .

۲۹ـ روا بـطه افغا ن وهند پـه‌سیمینار کی «دیوان‌بیدل بخطا و » د عنوان په‌نوم مقالی لوستنـــه ادب‌مجله دریمه ګڼه ۱۳۵۵ .

۳۰ ـ د خواجه عبدالله انصاری‌دزیږ یدنی د زرمی کالیزی په‌غو ـ نډه کی چې په ۱۳۵۵ هـ ـ ش‌کال‌په کابل جوړ شـوه وه . منـاز ل السا یرین یاصد میدان در دایـرةالو جود عرفـان مقا لی لوستنه،د آریانا مجله حمل ـجوزا ۱۳۵۵ ص۷۸.

۳۱ـ د پښتو په دوه ورو ستیوپیړیو کی سیمینار چی په ۱۳۵٦ هـ ـ ش کال په کابل کې‌جوړشوی‌او پوهاند حبیبی د دی کنفرانس رئیس او دپښتو نثرله‌نونسمی‌پیړی‌راهیسی موضوع ښه روښانه‌کړ ی ده زیری‌جریدی ۲۱ ګڼه ۱۳۵٦ .

۳۲ـ د سنا یی د نه سوم تلین‌دنمانځنی په ویاړسیمینار کی‌سنایی دوفات کال اود ده مرثیه تر عنوان‌مقالی لوستنه‌زیری ۳۰ ګڼه ۱۳۵٦.

۳۳ـ د کوشا نیانو د بین‌المللی‌سیمینار ۱۳۵۷ هـ ـ ش کال پـه کابل کی جوړ شوی و . برخــــه‌اخستنه مخکنی مجله .

۳٤ـ د ابن سینا دبین المللـی‌غونډی په نما نځنه کـی ۱۳۵۹هـ ش په کابل کی جوړه شــــوی وه‌برخی اخستنه .

۳۵ـ د خوشحال در یم سیمینارچـی ۱۳۵۸ هـ ـ ش کال په کابل کی جوړ شوی و ، د خوشحال‌خان‌په شعر کی انتقاد ی پانګـه په‌نوم مقاله لوستی وه عرفان مجله ۳ـ۵ ګڼه ۱۳٦۰ مخ ٦٤.

۳٦ـ د میافقیرالله جلال آبادی‌دمړینی دوه سوم تلیـــــن سیمینار ۱۳۵۹ کال په کابل کی جوړ شوی‌و(آیا شرح‌مثنوی از میا فقیر الله است ؟)

لوستی وه مقالات‌سیمینار دوصد مین سال وفات میافقیر الله جلال‌ـ آبادی با هتما م ع حسین فر منـد اکادمی علوم افغانستان‌ګستنر دلو ۱۳۵۹ .

۳۷ـ دسعدی د بوستان دپښتوترجمی پنځه سو مه‌کالیزی ۹۰۳هـ ق په ویاړ د زر غونی یاد سیمینارچی په ۱۳٦۲ کال کی جوړ شو ی

ود زرغونی د عصر سیاســـــی اواجتماعی جوله تر عنوان لانـــد ی مقاله لوستی ده زر غو نی یا ددولتی‌مطبعه ۱۳۶۲.

۳۸ـ د کوشانیانو دریم‌سیمینار۱۳۶۱ کال کی جوړ شوی وګډون باستا نشناسی شماره اول سا لچهارم سنبله ســـال ۱۳۶۱ هـ ـ ش .

۳۹ـ انقلابی ادبیاتو په نـــوم‌سیمینار چی د علوم اکاد یمـــی او لیکوالو اتحاد یی له خواپه ۱۳۶۲ـ کال کی جوړ شوی و ، دتاریخی غور ځنګونو سیمه دافغا نستان تراستقلال ۱۹۱۹ م تر عنوان لاند ی مقالی لوستنه .

اروا ښاد لوی استاد عبدالحی حبیبی په هغو سیمینار و نـــــو کنفرا نسو نو او سمپو زیومو نـــو برخه اخستی ده ، هغه شوی ده چی د ټولو یادو نه وشی ، که‌کوم‌سیمینار او کنفرانس پاتی شـــوی وی ،د هغی په یادو نه نه وی‌شوی‌او یابه زه‌د هغو په پیدا کیدو نه وم بریالی شوی هیله ده چی زمـــاعذر به ومنی .

لوی استاد پوهاند علامه حبیبی

په افغانستان کی د پښتو تحقیقی متونو د تهیې چاپ او نشر

بنسټ ایښودونکی

که څه هم د پښتو انتقادی او تحقیقی متونو نشر له افغانستانه د باندی او خصوصاً په اروپا کی اوږده سابقه لری، خو زموږ په هیواد کی دغه کار ډیر پخوانه دی پیل شوی. برنهار ډورن (۱۸۰۵ـ ۱۸۸۱ع) په خریستو ماتی (طبع ۱۸٤۷ع پترز بورگ) او هانری جارج راورتی (۱۸۲۵ـ ۱۹۰٦ع) په گلشن روه (طبع ۱۸٦۰ع هر تفرد) کی چی درحمان بابا (۱۰٤۲ـ ۱۱۲۸هـ ،ق) د دیوان کوم انتخابات خپاره کړی دی تحقیقی بڼه لری (۱).

خو کله چی لوی استاد علامه پوهاند حبیبی (۱۳۲۸ـ۱٤۰٤ هـ،ق) د پښتو متونو تهیې ، چاپ او نشر ته لاس ور وغځاوه نو په افغانستان کی د تحقیقی متونو خپرول بیخی نوی او زموږ د متن خپرونی په بهیر کی یو اوښتون و. کله چی لوی استاد پوهاند حبیبی د متونو په برابرولو پیل کاوه، نو زموږ په هیواد کی زما د معلوماتو له مخی صرف دوه پښتو متنه خپاره شوی وو.

د عبدالقادرخان ختـک (۱۰٦۳ـ ۱۱۲۵ هـ ، ق) یوسف زلیخا د (۱۱۱۲ هـ،ق نظم) متن په یو زرو ـ دری سوه پنځلس هـ،ق کال(۲) او د میر محسن قندهاری (یو زرو دری سوه یو څلو یښت هـ،ق مړ) د مزاـ راتو درسالی متن په یوزرو دری سوه دوه ویشت هـ،ق کال په کابل کـی چاپ شوی وو (۳) . دغو متونـو تحقیقی او انتقادی بڼه نه در لـوده بلکی محض دواحدو نسخو له مخی تهیه شوی او چاپ شوی وو.

اما لوی استاد مرحوم علامه حبیبی چی په متن څیړنه پیل وکړ، نو یی

دمتنونو دنشر هغه زاړه روشونـه(چې صرف دیوی نسخی له مـخې به بې‌له مقدمی او شروحو خپریدل)پرینبودل اود معاصری متن ځیړنی له دودونو سره سم یې دغه‌چارته‌توجه وکړه ، زه به‌په‌دی ځیړنه‌کې دلوی استاد دغه ډول کارونه یوځه‌مفصل وڅیړم، البته داهم بایدیاده کړم چې زموږ استاد مرحوم‌پوازې‌پښتنو متون نه‌دی تهیه کړی،بلکې دپارسی زړو متونو په تهیه‌اوچاپ‌کې‌یې هم‌دقدر وړ خدمتونه‌کړی‌دی.

زه لومړی داستاد دپښتو متونودخپرولو په هکله وغیږم، اوبیا یې د پارسی متو نودچاپ په‌باب خبری‌کوم .

۱ــ پښتو متون :

لوی‌استاد دپښتو متونو دخپرولواو چاپ‌ته‌دبرابرولوپه‌لړ کې‌لومړی‌دپښتو دلوی او عظیم شاعر خو شحال‌خان‌خټک (یو زرو دوه ویشتـ‌یوز رو سل هـ،ق)دکلیات دانتقادی‌اوتحقیقی‌متن برابرولو ته مخه وکړه. استاد دکلیات دغه متن دځلو رو خـطـی‌نسخو اویوی چاپی نسخی له مخې تهیه کړی دی .

دکلیات په‌دی چاپ کې غز لیات،قصاید ، ربا عیات،قطعات اومتفرـ قات راغلی‌دی‌چې دمتن ټول مخونه‌یې‌یوزرو سل دی. استاد تو ضیـح طلب موارد په حاشیو کې شـرح‌کړی دی ، په‌پیل کې یې په‌مقدماتی ډول دمتن په‌تر تیب کې دخپل کار په سیستم خبری کړی دی،اوبیایې ۸۲ مخه علمی مقدمه پر کښـلی ده‌په‌دی مقدمه کې استاد دخـو شحال په ژوند او آثارو مفصلی خبـر ی‌کړی دی. دخو شحال په‌باب‌داستاد دغه ځیړنه دخو شحال پـو هـنی‌لپاره عمده او اساسی مواد جوړوی ډیری برخې یې اوس هم دمننې اومراجعی وړ دی دکلیات په‌پای کې یې ۲۸ مخه دکلیات نادر کلمات‌اولغات مردف راوړی دی.

استاد دخو شحال دکلیات پـه‌ترتیب یو کال کار کړی دی،په‌دی باب داستاد خپلی خبری دادی: «ماچې په‌کلوکلو دغه ارمان پـه زړه کې درلود، ژر می ددغه کتا ب‌ډیری قلمی اوچاپی نسخی له‌هری خوا سره را ټولی کړی، او تقریباً یوکال می دشپی‌اوورځې زیاروکینبر چې ټوله نسخې می‌سره مقابله‌کړی‌او یوجامع او بشپړ اثر می پښتنو ته وړاندی کړی» (٤) دلوی استادپوهاند عبدالحی حبیبی له خوادخان خوشحال خان دکلیات دغه چا پد «خوشحال مرغلری»په نامه‌دکندهار دطلوع افغان داداری له خوا پـه‌یو زرو دری سوه‌اوه لس هـ،ش‌کال

تر سره شوی دی . البته دلته بایددا یادونه وشی ،چی دخان کلیات دلوی استاد ترچاپ دمخه دری ځله نور هم چاپ شوی و، خوهغه چاپونه تحقیقی او انتقادی نه وو،اود خا ن دکلیات انتقادی متن لومړی ځل لوی استاد پوهاند حبیبی تهیه، چاپ اوخپور کړ .

دوهم پښتو متن چی استادتهیه او چاپ کړی دی، هغه دلوی خان دزوی عبدالقادر خان ختک د یوان دی ، دغه دیوان داستاد تـر چاپ دمخه مستقل نه و چـــاپ شوی ،اواستاد لو مړ ی ځل په تحقیقی ډول فرهنگی حلقوته وړاندی کړ. استاددغه متن ددو خطی نسخو له مخی تهیه کړی دی (٥)٣٧ مخیزه علمی مقدمه اوپه پیل کی یی ضـروری یادونی پر کښلی دی ،دیوان ٢٢٨ مخه دی، اوپه پای کی یی ٦ مخه نادر لغات مردف راوړل شوی دی دعبدالقادرخان دیوان په یوزر و دری سوه اوه‌ـ لس ه،ش کال دقندهار دطلوع افغان په مطبعه کی چاپ شوی دی.

لوی استاد علامه حبیبی په یوزردری سوه نولس ه،ش کال له پښتو ټولنی دلوی احمدشاه بابا(یوزریوـسل شپیته ـ یو زرو یو سل شپږ اتیا ه،ق) دیوان خپور کړ. دغـه دیوان هم دمخه نه و چاپ شوی ـ لوی استاد داحمدشاه بابا ددیوان متن ددریو خطی نسخو له مخی برابـر کړی دی (٦) دغه دیوان دلوی احمد شاه بابا په نامه ٤٠٤ مخه خـپور شوی دی ،په پیل کی یی له ضروری یادونو سر بیره (١٦٢) مخه علمی او جامع مقدمه هم پری لیکلی اوپه نورو مخو نو کی یی دبابا وینا راغلی تر وینا وروسته داعلامو فهر ست راوړل شوی دی .

داحمد شاه بابا ددیوان چـاپ پخپله یوه لویه کامیابی اوافتخارو، چی الله تعالی دلوی استاد نصیب کړ ، ددغسی بریو اوافتخار گټلو په لړ کی استاد ددی متن تر چاپ وررو سته دیوه بل قدیم اثر په چاپولو ابدی افتخار وگاټه ، اودغـه ویـاړ استاد ته دمحمد هوتک دپټی خزانی دچاپ او نشر له لیاری ورپه برخه شو .

لوی استا دعلامه حبیبی دیوزرودری سوه دوه ویشت ه،ش کال په اوایلو کی کوټی ته تشریف یووړ، اود علامه عبدالعلی کاکړ (یوزرو دوه سوه نه اتیا ـ یوزرو دری سوه څلور شپیته ه،ق) له کتابخا نـــی یی دپټی خزانی متن کابل ته راووړ په کابل کی یی حواشی او تعلیقات پر وکښل ، سریزه یی پر وکښله، او همدارنگه ددغه کتاب دنثراو نظم په باب یی دوی هر اړخـیزی او ممتع مقا لی وکښلی، (٧)اودکتاب متن یی په پار سی ترجمه کړ،چی ددوی له ترجمی، خر گندونو،لمنو

نبشلونو ، نو مليكونو اوګنهو اضافوسره دغه مهم متن (لومړی ځل ۱۳۸۵ مخونه)په‌یوزر و دری‌سوه‌درویشت هـ.ش کال دپښتو ټولنې له خوا خپورشو .

خنګه چې دپټې خزانې هماغه یوازینی مخطوطه (اوس په ملی آرشیف‌کې)په‌لاس کی‌وه، نوځکه‌دغه‌متن دیوی متا خری نسخې له‌مخې تهیه شوی دی.

متن پوهان دیوی او متاخری نسخې له مخې دیوه زاړه متن‌په په تصحیح او تدوین کې دمتن‌پوه‌او مصحح ستو نزو ته ډیر متو جه دی ځکه دغه کار خه آسانه خبره نه‌ده‌مګر زموږ لوی استاد دمتن پوهنې له ټولو اساساتو سره سم‌ددغه‌متن له تصحیح او تدوین اوترتیب څخه په بریالیتوب سره‌وتلی دی،دمحمدهوتك (یوزروپنځلوراتیا هـ،ق‌زوګړی) پټه خزانه (تذکرة الشعراء)دخپل اهمیت ، مقبولیت او ضرورت له امله تر لومړی چاپ وروسته دوهم‌ځل په یو زرو دری سوه نه‌دیرش هـ.ش کال دپوهنې وزارت دتالیف‌او ترجمې له‌خوا دریم‌ځل په یوزرو دری سوه څلور پنځوس هـ،ش کال داطلاعاتو او کلتور وزارت له خوا چاپ شوه. چې دا دریم چاپ یې‌څو مزیتونه لری، یو داچې په‌دې چاپ کې اصلی نسخه په عکسي‌توګه ورسره چاپ شوی‌ده، دوهم داچې لوی استاد پوهاند حبیبی‌پری‌یوه نوی علمي‌او تحقیقي‌مفصله‌مقدمه کښلی‌ده ، چې دتیرو دوو چاپو نـوله اضافو او څر ګندونو بر سیره نوری زیاتې څیړ نې او خبری لری،پټه خزانه څلورم‌ځل په یوزرودری سوه‌اوه‌پنځوس‌هـ،ش کال کی‌دکابل پو هنتون دژبو اوادبیاتو دپوهنځی له‌خوا خپره شوه له‌دی چا پ سره‌ددریم چاپ دپارسی مقلمی پښتو ترجمه هم مله‌ده. اما دتیروچاپو نوڅرګند ونی او پارسی ترجمه‌ورسره نه‌دی راغلې.

پټه‌خزانه‌د استاد حبیبی دچاپونو له مخې په روسی ، انګریزی ،آلمانی ژبو بشپړه ترجمه شوی، او بات‌یې‌عربی،اردو ،آلمانی ،فرانسوی انګریزی او روسی ژبو ته‌هـمور انتقال شوی دی .(۸).

دغه ډول لوی استاد پو هاندحبیبی د لوی خان خوشحال خان ختك د سو اتنامې متن هم‌په تحقیقی ډو ل چاپ ته آماده کړی‌دی.

که څه هم سوا تنامه لومړی ځل سیدرسول رسا په ارمغان‌خوشحال ۱۹۶۵ ع کال چاپ کړی ده ،او بیا مر حوم استاد دوست محمدخان ـ کامل مومند(۱۳۵۹هـ.ش مړ)په‌تاریخ مرصع(۱۹۷۴ع) کال‌کی‌چاپ‌کړه.

خو دخوشحال خان ددری‌سوم تلین‌دبین الملل‌سیمینار ددرنا و ی له‌پاره ددغه اثر د مستقل چاپ غو ښتنه هم‌وشوه څکه دخا ن د غه اثرتر هغه و خته مستقل نه‌و چا پ شوی.

لوی استاد دغه متن په معاصره تحقیقی شیوه له مفیدو څرگندو نو او شرو حو سره چاپ ته آماده کړاو یوه مفصله علمی مقد مه هم لوی استاد پر کښلی ده (۹)

دغه متن په ۱۳۵۸ هـ. ش کال‌د افغا نستان دعلو مو اکادمی دژبواو ادبیاتو مرکز چاپ کړی دی.

بل‌پښتو متن‌چی‌لوی استاد پوهاند حبیبی چا پ‌ته آماده کړ ی . هغه د سلیمان ماکو د تذکره‌الاولیا ـــ (۶۱۲هق حدود تالیف) څو پا ڼی دی دغه متن لوی استاد لو مړی ځل‌ددیار لس سوه نو لسم هـ. ش کال په کابل کالنی (۱۰) کی او بیا دپښتانه شعرا په‌لو مړ ی ټو ك کی (۱۱) چاپ‌کړی. دغه دوه چاپو نه ددغه متن ضمنی چاپونه وو .

خو کله چی په دیار لس سوه یو شپیتم هش کال کی دافغا نستان دعلو مو اکاډ می دژبو او ادبیا تو دمرکز له خوا دامیر کروړ سوری (یوسلو څلور پنځو سم هـ.ق مړ) دمړینی دوو لس سوه پنځوسم‌تلین دنمانځل کیدو ترتیبات نیول کیدل نو پوها نو داتجو یز وکړ چی د تذکرة الاولیاء ددغو څو پاڼـو، نقل او اصله خطی نسخه اوورسره دی‌ددغه اثر په‌با ب دلوی استا د "تحقیقا ت‌دسر یز ی او تعلیقا تو په دود ورسره مله چاپ شی اودغه څو پاڼی دی دیوه ځا نگړ ی اثرپه تو گه چاپ او خپری شی .

لوی استاد حبیبی دی یوه نو ی سریزه هم پروکاږ ی . لوی استاد مرحوم دغه کاروکړ او یوه نو ی سریزه (۱۲) یی هم پرو کښله.

دغه متن په همدی تو گه پـه دیار لس سوه یو شپیتم هش کال دافغانستا ن دعلو مو اکاډ می دژبو او ادبیاتو دمرکز له خوا خپـور شو .

۲ ـ پارسی متون:

هسی چی لوی استاد پو ها نـد حبیبی د پښتو ژبی او اد بیا تـو متون په تحقیقی ډول چاپ‌ته آماده کړی دی. دغه راز ددوی په زیار دډیرو کار آمد او نایابو پارسـی‌متو نو تحقیقی او انتقادی بڼی لـه مفصلو شرو حو او له حوا شیـ و سره چاپ ته آماد ه او چـا پ شوي دي ،استاد په دی برخه کی‌هم تر هر چازیات حقداراو ددرناوی

او قدروړ دی.

کوم پارسی متون چی ددو ی په زیارچاپ شوی دی، هغه بەزه لا ند ی گرانو لوستنو نکو ته معر فی کړم.

الف ــ طبقا ت ناصر ی :

طبقات نا صر ی دهیواددنومیالی مورخ قاضی منهاج السراج جوز ــ جانی تالیف دی ، چی په شپږ سوه اته پنځو سم ه.ق کال یی تا لیف کړی دی . دغه کتا ب دغـــــور دشنسبانی شاهانو پەباب له ډیرو معتبرو آثارو څخه گڼه شی هم‌د غوری افغانی شا هانواو خصو صا دغوری پښتنو تاریخ ډ یر ښـــــه روښانوی.

لوی استاد علا مه حبیبی لــــه دیار لس سوه شلم هش کال نەتر دیار لس سوه پنځه ویشتم ه ش پوری ددغه متن په تصحیح ،تحشیه اوتعلیق بوخت و (۱۳) اودد غەمهم تاریخی اثر لومړ ی ټو ك پەنو لس سوه نهه شلویښتم عیسو ی کا ل پەکوټه اودو هم ټوك په نو لس‌سوه شلور پنځو سم ع کال په لا هورکی دډیرین چاپ لەلیاری چا پ اوخپاره شوی دی .

طبقات نا صر ی دو هم ځــــل له څه زوایدو سره پەکابل کی‌خپور شو .ددغه چا پ لومړی ټو ك پنځه سوه یو مخه دکابل دپو هنی پـــه مطبعه کی دتاریخ ټو لنی له خوا په دیار لس سوه دوه شلویښتم هش کال چاپ شوی دی.ددغه ټو ك په لومړیو پنځو مخو نو کی دلومړ ی چاپ مقد مه اود لوی استادیادونی چاپ شوی لەشپږم مخ څخه دکتاب متن پیل شو ی‌دی.

دوهم ټوك یی چی په دیار لس سوه دری شلو یښتم هش کا ل د تاریخ‌ټو لنی له خوا په دو لتـــــی مطبعه کی پەپنځه سوه شپږ مخونو کی چاپ شوی دی. په دوه سو ه یوویشتو مخو نو کی یی دکتا ب متن له دوه سوه در ویشت څخەتر شلور سوه دری شلویښتو مخو نو یی د لوی ا ستاد له خـــوا کښل شو ی تعلیقا ت او پەشلور سوه ــ شلور شلو یښتو ــ پنځه ســـــوه شپږو مخو نو کی‌یی فهر ستو نه راغلی دی.لوی‌استاد علا مه حبیبی ددغه متن په تحشیه او تعلیق کـــی له دوه سوه دیر شو مرا جعو څخه استفا ده کړی ده . استا د دطبقات نا صر ی دمتن پەترتیب کی لەیوی بشپړی نسخی ، دراور ټی‌له چاپی نسخی او همدا رنگه دد غه کتا ب له څمنو چا پی منتخبا تـــو څخه استفا ده کړي ده.

ب- طبقات الصو فيه :

دغه کتا ب دشیخ الاسلام خواجه عبد الله انصار ی هروی (دری‌سوه شپږنوی‌یم نه‌تر څلور سوه یواتیایم هق) اما لی دی چی له څلورسوه یواتیایم‌هق ورو سته تا لیـــف شوی دی. دطبقا ت الصو فیه متـن لوی استاد پو هاند عبد الحـــی حبیبی دکلکتی او استا نبو ل د دریو خطی نسخو له مخی تهیـــه کړی دی او له‌یوی جا مع مقد می‌او تعلیقاتو سره په دیار لس سو ه‌یو څلویښتم هش کال دتاریخ‌تو لنی له خوا په‌کابل کی چاپ شو ی **دی.**

پر طبقات الصو فیه لوی استاد دری څلو یښت مخیزه مقد مه‌کښلی ده. دکتا ب متن په پنځه سوه اویامخونو کی را غلی دی له پنځـــه سوه یو اویا نه تر اووه سوه‌در ی دیرشو مخو نو کی یی تعلیقات راغلی دی چی پدی تعلیقا تـــوکی دفهر ستو نو په‌شمول‌دستوری نکات تشریح شوی دی .

لوی استاد ددغه متن تحشیـــه تعلیق اود مقد می په‌کښلو کی له یوسلوپنځه اویا ماخذو نو څخـــه ګټه اخیستی ده (١٤)

ج- صد میدا ن :

دغه کتا ب هم دخوا جه عبدالله انصار ی هر وی له امالیو څخه دی چی دڅلورسوه اته څلو یښتم هق کال په محرم کی یی په‌لیکلو پیـل شوی دی .ددغه کتا ب په باب ویل شوی دی:«صد میدا ن از کتابهای تصو ف تشر یعی پیر هرا ت‌است که مرا حل سیرو سلو ك رااز توبه شروع‌و به‌بقا ختم میکند و در هر میدا ن استدلال از آیا ت قرآ نی میاورد» او لوی استاد علامه‌حبیبی دلیکلو دکال په با ب په مقد مه‌کی کښلی دی : « این کتاب از نفیس ترین ووجیزه ترین آثار تصو ف اسلا می در فارسی که شاګر دی‌از تلا میذ حضر ت شیخ الا ســلا م خوا جه عبد الله انصار ی آ نرااز ګفتار هاو اما لی وتقا ریر استـاد انشاء فرموده وبه‌تاریخ اول شهر مـــحر م سنـــه ٤٤٨ هـــجری نو شتن آنرا آغاز کـــر د ه است (١٥) .

لوی استاد دصد میدا ن متن ،د استاد بور کوی دچاپی نسخـــی (نو لس سوه څلور پنځو سم ع کال چاپ) له مخی په‌نو ی ډول له نویو شر حو اوځیږ نو سره چا پ ته‌تیار کړ ی دی ، البته دبور کوی چاپ د دوو خطی نسخو له مخـــی چاپ ته آماده شوی‌و. دغه کتـا ب

په‌وړه کچه دوه سوه شپاړ س مخه په‌دیار لس سوه یو خلو یښتم ،
ه.ش کال دملی دفاع په مطبعه کی‌دوخت دمطبوعاتو د مستقل‌ریاست
له خوا چاپ شوی دی او په پیل کی‌یی دلوی استاد پو ها ند حبیبی
یوه‌ځوار لس مخیزه علمی‌سر یزه راغلی ده.

د ـ نوای معارك :

دغه تاریخی کتا ب منشی عطا محمد شکار پوری په دو لس‌سوه
یواویایم ه.ق کال کښلی دی. لوی استاد پوها ند حبیبی دد غه کتا ب
په‌باب کښلی دی :«این کتا ب که تاریخ نز دیك و قایع اوا سط قرن
نوزدهم سند ه و افغانستا ن‌است ومو لف اکثر مشا هدا ت خود را
درآن نو شته ، نمو دار خو ب ، اوضاع سیاسی و اجتما عی‌و فکری
این دیار است و اعمال و کر دا ر کسانی راکه در آنو قت بر یـــــن
سرزمین مسلط بودند ، به خو بی نمایندگی میکند»(١٦).

ددغه کتا ب متـ ن‌استاددځلو رو خطی نسخو له مخی له مفصلــــو
حواشیو ، شرو حو او تعلیقا تـو او مقد می سره چاپ ته آماده کړی
او په‌نولس سوه نهه پنځو ســــم عیسوی کال دسند هی ادبی بور ډ
له خوا په‌کرا چی کی چاپ شو ی دی. په‌پیل کی استاد نو لس مخیزه
مقدمه کښلی ده په اووه‌سوه شپږ ځلویښت مخونو کی‌یی متن چـا پ
شوی دی له اوه سوه نه‌ځلو یښتو نه‌تر نهه سوه نه‌نوی مخو نوپوری
دلوی استاد علمی تعلیقا ت را غلی له‌یوزرو یو نه تر یو زرو یو سلو
پنځلس‌مخونوپوری‌یی‌نو ملیکو نـــه چاپ شوی دی.

ه ـ سر رشته طر یقـــــه خواجگان :

دادحضرت جامی(رح) (اته سوه‌اوړه لسم نه تر اته‌سوه اته‌نوی یم هق)
یوه کوچنی تصو فی رسا له ده چی لوی استاد علا مه حبیبی دجا می د
زوکړی دپنځه سو می کالیز ی په‌ویاړ ددوو نسخو له مخی پـــــه
تحقیقی ډول له مفصلو حوا شیـو سره تهیه کړی (١٧)او یوه یوولس
مخیزه علمی مقد مه یی هم پر کښلی ده . دغه‌رساله په دیار لس سو ه
دری ځلویښتم ه.ش کال دجا می‌دانجمن د خپرو نو له لیاری په‌کابل
کی‌چاپ او خپره شوی ده.

و ـ زین الاخبار:

زین الاخبار دابو سعید عبـــــد الحی بن الضحا ك ابن محمود ـ
گردیز ی تالیف دی . دغه کتا ب دځلور سوه دوه ځلو یښتم نه تر
ځلور سوه دری ځلویښتم ه.ق په‌شاوخوا کی لیکل شوی‌دی او لوی

استاد دغه قدیم متن په دنیا کی ددغه متن دمو جودو دوو خطی نسخـــو (بریتانیا) له مخی تهیه کړی دی . مفصل حوا شی ،یوه مقد مه ، ا و تعلیقا ت یی پر کښلی دی فهار س یی ور تهیه کړی دی . په پیل کی د استاد شپږ مخیزه مقد مه را غلی ده. متن یی دوه سوه نهه نو ی مخه دی.

تعلیقا ت او فهارس یی دو ه پنځوس مخه دی په پای کی داستاد سعید نفیسی مر حوم او عـــلامـه قزو ینی څه یادو نی هم را غلی دی. دغه کتا ب په دیار لس سوه اووه څلویښتم ه،ش کال د آفیسټ لـه لیار ی په تهرا ن کی چاپ اوخپو ر شوی دی. لوی استاد د خپلـــی مقد می په یو ځای کی کښلی دی : «این کتا ب که دارای مبا حث و نکا ت بسیار کار آمد و مغتنـــم تاریخی و انشا ی روا ن و لطیـف دری است ، تاکنو ن جز یك فصل آن به طور یك متن کا مل نشر نشده بود و اربا ب ذوق و دانش همواره خواها ن بودند که تمام متن کتا ب زین الاخبار را در دستر س داشته باشند... راقم این سطو ر عبد ـ الحی حبیبی چند سا ل قبل عکسهای هردو نسخه مذ کور را در فلـــم بدست آورد . وحیف دانست که چنین کتاب سود مند طبع و نشر نشود و نسخه نخستین را که اصیل تر بود اساس کار خود قرارداد و اختلاف نسخه دوم را در پاور قی آن به علا مت (ب) ضبط کرد بـــر لغا ت و کلما ت و مطا لب آن شر ح و تعلیق را از روی آثار دیگر وکتب مولفا ن متقد م و متا خر نو شت)

ز ـ السواد الاعظم :

دغه کتا ب په عر بی ژ به ابو القاسم اسحاق بن محمد بـــــن اسماعیل بن ا برا هیم بن زید حکیم سمر قندی کښلی دی . دغه عر بی متن بیا د دری سوه اویایم هق کال په شاو خوا کی دامیر نو حساما نی په غوښتنه فارسی شوی دی . د غه قدیم فارسی متن زمو ږ مر حو م لوی استاد د دوو خطی نسخو له مخی په انتقاد ی او تحقیقی تو گه له مفیدو حوا شیو سره چاپ ته آماده کړی دی.

دالسواد الاعظم متن دوه سو ه پنځوس مخه په دیار لس سوه اته څلو یښتم ه.ش دبنیاد فر هنگ ایرا ن له خوا په تهران کی چا پ شوی دی . پردی متن لوی استا د مر حوم حبیبی یوه څوار لس مخیزه علمی مقد مه کښلی او په پای کی څلیرو یشت مخیز تعلیقا ت اوفهر ـ ستونه ور سره مله شوی دی .

دد غه کتا ب په با ب لوی استاد په خپله مقد مه کی یو ځـــــا ی کښلی دی:

«اهمیت این کتا ب به دو چیز است، نخست ارزش ادبی آن که یکی از کهن ترین نثر ها ی در ی است... دو دیگر ارز ش فکـری و تاریخی کتاب است که محققا ن و پژو هند گان رابه کار آید .وکسانی که تاریخ فکرو عقا ید و او ضـــا ع عقلی و روحی را درین سر زمیـــن کنجکاوی وپژو هش کنند می توا نند ازآن سود برند » (۱۹).

ح- فضایل بلخ :

دغه کتا ب په شپږ سوه لسم هق کال شیخ الا سلا م صفی المـــلة والدین ابوبکر عبد الله بن عمر بن محمد بن داود وا عظی بلخی پـــه عربی ژبه کښلی دی او پارسی ، ترجمه یې په شپږ سوه شپږ اویا یم ه.ق کال عبدالله محمد بن محمـــد بن حسین حسینی بلخ ی ترسر ه کړ ی ده. ددغه کتا ب تحقیقی او انتقادی متن لوی استاد پو ها نـــد عبد الحی حبیبی د دریو خطـــــی نسخوله مخی له مفصلو شرو حـــو مفیدو تعلیقاتو ،فهارسو اومقد می سره چاپ ته آماده کړ ی اوپه دیار لس سوه اته خلو یښتم هش کا ل په تهران کی چاپ شوی دی .

ددغه کتا ب دترتیب په باب استاد کښلی دی : «کتاب فضایل بلخ که اینك بار او ل به طور متن کا مـل تقدیم خوانندگا ن گرا می میشود، هنگا می شنا خته شد که شفر در جلد او ل منتخبا ت فارسی درسنه هجده صدو هشتادو سه میلا د ی اقتباسا تی از آ ن در پار یســـــس چاپ کرد.

نسخه کتابخا نه ملی پاریس که بنیاد کار شفر بود ، در حدو دچهل صفحه در آخر نا قص استو مـــن میکروفلم آنرا درسنه سیـــــز ده چهل وپنج ش بدست آورد م وبرای ترتیب این متن مبنا ی کار خو د قرار دادم ،ولی از یك متن نا قص مغلوط تکمیل آ ن دشوار مینمو د، تاکه سرا غ دو نسخه خطی آ ن در کتابخانه لنین گراد اتحاد جما هیر شو روی دریافتم و ما یکرو فلمهای آن بدست آمد . و از روی هر سه نسخه این متن تکمیل شد»(۲۰) ددغه اثر په پیل کی دلوی استاد مقد مه بیا متن او ور پسی تعلیقات اوفهر ستو نه چاپ شوی دی دغه کتا ب خلور سوه اتیا مخه پـــــه مناسبه قطع چاپ شوی دی.

ط ـ شرح بیتین مثنوی :

دغه متن دمولا نا جلال الد یـن بلخی(شپږ سوه څلور م نه تر شپږسوه دوه اویایم هق) دمثنو ی دبیتینو شرح ده چی مهر دل خا ن مشرقی (دولس سوه دو لسم نـه تر دولس س سوه یو اویایم هق) په خوږه مثنوی و یلی ده . دغه مثنوی لوی استاد پو ها ند حبیبی د یوی نسخی له مخی چاپ ته برابره کړی ده(۲۱) او پر متن دده له حاشیواو له یوی لنډ ی مقد می سره یواز ی متن څلویښت مخه په دیار لس سوه یو پنځو سم هش کال دتاریخ ټو لنی له خوا چاپ شوی دی .

ی ـ حد یقة الحقیقه :

دحضرت حکیم سنا یی له مهمـو تصو فی آثارو څخه یوه حدیقه ده چی فخری نا مه او الهی نا مه یی هم بولی. ددغه کتا ب متنونه خو له پخوا تهیه شوی وو مکردیوه انتقادی متن دبرابرولو کاریی دحکیم دزو کړ ی دنه سومی کالیز ی په و یا ډ پـــه دیار لس سوه شپږ پنځو ســـم هش کال لوی استاد پو ها ند عبد الحی حبیبی ته وسپارل شو.

استاد دد غه متن برا برو لو ته ملا وتړ له اود دوو معتبرو چا پی ا و یوی معتبری خطی نسخی له مخی یی دغه کار پیل کا (۲۲) اوله ډیرو مفصلو شرو حو سره یی دد غه اثر یوزرو یو سلو اویا بیته چـــا پ ته آماده کړی وو ، چی دسیمینا ر دمشورتی کمیسیون په غو ښتنه یی دغه برخه چاپ ته وسپار له او په هما غه کال دبیهقی دکتا ب خپرولو موسسی له خوا دلوی استا د له یوی مقد می سره یو سلو څلورمخه چاپ شوه.

ك ـ روضة الفر یقین :

دغه متن دشیخ صالح ابو الرجا المو مل بن مسرور بن ابی سهل بن مامو ن الشاشی الخمر کی ثم .. المروی (پنځه سوه شپاړسم یـــا پنځه سوه اوه لسم هق مړ) له امالیو څخه دی.

ددغه متن په باب لوی استـــادکنبلی دی : «.. روضـــة الفـــریقین همانطوری که جا مع اقوا ل و آرا ی اهل باطن و ظاهر است ، فقه وعرفان را با هم خلط و مزج کرده و از آن معجون مر کبی که نافع حال هردو فرقه خواهد بود به وجود آور د ه است. ودر انشای کتا ب از نظر سبك شنا سی و شیوه نگار شـــ واسلوب ادای معانی همخصا یصی دیده میشود کی آ نرا حـــدفاصل و پلی بین سبك نثر نو یسی عصـــر سا ما نیا ن وغز نو یا ن و بعداز مغل توا ن شمرد »(۲۳).

دغه متن لوی استاد پو هاند عبد الحی حبیبی دیوی وا حـــدی

نسخې له مخې تهیه کړی دی . مفصل شروح ، تعلیقا ت او یوه علمي مقد مه یې پر کښلې ده. دغه کتاب دمقد مې پهشمو ل دری سوه پنځهپنځوس مخه په دیار لس سو ه نهه پنځو سم هش کال دتهرا ن پو هنتون له خوا چاپ شوی دی.

ل ـ مختصر وا فی بقوا عد علم قوا فی:

دغه رسا له لکه څنګه چې یې له نا مه ښکار ی دقافیې په بـــا ب بحثو نه لري او حضرت جا مـــیرحمة الله علیه تا لیف کړی ده. لوی استاد مر حوم حبیبي دد غـــی رسا لې متن لومړی دملیآرشیف دیوې وا حدې نسخې له مخې تهیه کړ او مقد مه یې پرو کښلهوروسته بیاد قاآنی له نسخې اود حیدرآباد دکن له نسخو سره هم مقابله شو (۲٤) مفصل اومفید حواشي یـــې پرمتن و لیکل یادو نې او یوه علمي مقد مه دقافیې په تاریخ کې استاد پروکښله چې دچاپې نسخې دیرش مخو نه یې نیولې دی. اودرسا لې متن په دوه ویشتو مخو نو کـــې چاپ شوی دی . داستاد د غــــه تصحیح کړی متن دکتا بمجلې د ددیارلس سوه دری شپیتم کا لد لومړی شمارې دضمیمې په ډ و ل چاپ شوی دی .

برسیره پردې لوی استادپوهاند عبد الحی حبیبي په خپله کښلیدی چې دوی : دنثاری بخاری د «مذکر احباب» متن هم تصحیح او مقا بله کړی ،حوا شي او تعلیقات یې پـــر کښلې چې نه دی چاپ شوی .دغه رنګه ددوی ددې لړی بهکارونو کې دحمیدکشمیری داکبر نا مې دمتن تصحیح مقابله ،تحشیه او تعلیـــق او مقابله هم یاد شوی دی ، چې دغه کار استاد په دیار لس سوه نهم هش کال سر تهرسو لیو. مګر دغه دوه وروستي کتابونه چا پ شوی نه دی او مایې خطي نسخې هم نه دی لیدلې ، ښایي داستادد ناچاپوآثارو پهلړ کې ددو ی پـــه کتابخانه کې مو جود وي اویوو خت خدای مو قع برابرهکړ ی چیداستاد دغه دوه تهیه کړی متون هم چا پ شي.

۳ ـ دمتنپو هنې داصولو لهمخې داستاددغه ډول کارونه :

دمتن ترتیب ، تدوین، تصحیـــح مقابله ، تحشیه ، تعلیق او چا پ‌ته برابرول هم لکه دپو هنو اوعلو مو نورو څا نګې څا نته خا صموازین اوضوابط لري چې دمتن مر تـــب او مصحح باید پر دغو ضوا بطـو

څه‌ناڅه پوه وی او که چیری څا ن پوه نه‌کا او په خپل سر ګه و ی ضروربه‌یی کارونه تیرو تنی او سهوی و لری.

البته پدی کی شك نشته ، چی څوك کار کوی سهوه هم کوی خو داصولو پابند او په ضوا بطـــــو پوه به لږی تیرو تنی و کړ ی او هغه‌بل به ډیری.

که‌چیری موږ دخپل مر حوم لوی استاد د متن دترتیب، تدو یــــن، اوتصحیح کارونه ترڅیړ نی لاند ی ونیسو ددوی ټول دغه ډول کارونه دمتن‌پو هنی او متن څیړ نی لـــــه معا صرو روشونو سره برابر دی‌او ددوی دغه ډول کارونه اود متونوپه ترتیب‌کی ددوی روش اود تحشیی تعلیق او مقد مو په کښلود تحقیق‌ډول موږ ته درون مشال حیثـیت لری. مو ږ او آیندګا ن کولا ی شو داستاد دکارونو په اساس کلو نه کلونه دمتنپو هنی او متن څیړ نــی کارونوته دوام ورکړو.

دمتونو دتحقیق او تدو ین‌په‌با ب چی‌کوم آثار مالید لی (۲٦) اودهغو ضوابط او لار ښوو نی می مطا لعه کړی اوبیامی داستاد دمتن‌څیړ نی له‌کارونو سره پرتله کړ ی زمو ږ داستاد مر حوم روش اودکارشیو ه په‌دغه سا حه کی نها یت علمی او دمعا صر ی متن څیړ نی له‌موازینو سره برابره ده.

داستاد په زیار چی کوم متو ن خپاره شوی دی ټول یی مقد می ، شروح ، حاشیی او تعلیقا ت لری فهرستونه او دماخذو لړو نه هم‌پکی راغلی دی.

استاد څینی متو ن دوا حــــدو نسخوله مخی تهیه کړی دی چی‌دا په خپله ډیر دروند کار دی اوزموږ استاددغسی واحدونسخو له مخی هم دمتونو په تصحیح کی‌بریا لی شوی دی ، او هغه متون چی یی د شو نسخو له مخی چاپ ته برا بر کړی د هغو په ترتیب کی یی هم ډیر دمواز ینو خیال سا تلی اود متن‌څیړ نی داو سنیو روشو نوسره سم نسخه بدلونه یی په حاشیوکی ښوولی . دمتونو غلط مواردیی د نورو نسخو له مخی په متن کی تصحیح کړی، دهر کتاب اودکتاب دخاو ند اود کتاب د محتو یا تـــو په‌باب یی څیړ نی له هر متن‌سره ملی‌کړی ، دمتونو لغا ت او توضیح طلب موارد یی یاپه حاشیو کی او یا هم په تعلیقاتو کی شر ح اوحل کړی دی . داستاد له خوانشرشوی زیاتره متو ن مفصل نو ملیکو نه‌او دمراجعودماخذو فهرستو نه لر ی،

چې دغه کارونه مو بڼ ته داستـا د خیره دیوه زبر دست او نقاد متن پوه په‌توګه رابنیي . اروادی یــی بناد وی.

ماخذو نه :

١ ــ داسماء الحسنی د متـــن لاربنود د زلمی هیواد مــل تألیف ب،ج مخونه ددیارلس سوه نهــه پنځوسم هـ.ش کال دکابل چاپ.

٢ــ دګلشن روه مقد مه،فاضل استادپوهاند رشاد ، اته اتیا یم مخ ، د دیار لس سوه شپــــږ پنځوسم هش کال دکابل چاپ.

٣ــ دزیر ی دو هم لمبر فو ق العاده مجله دوو لسم مخ ،ددیار ــ لس سوه شپږ پنځو سم هش کال چاپ.

٤ ــ مر غلری اول او دو هم ، مخونه . د دیار لس سوه اوه لسم هش کال دکندهار چاپ.

٥ــ دعبد القا در خان خټک‌دیوان لومړی مخ د دیار لس سوه‌اوه‌لسم هـ.ش کال دکندهار چاپ.

٦ ــ لوی احمد شاه بابا (ف)مخ توضیح ، د دیار لس سوه نو لسم هش کال دکابل چا پ ، پښتـــو ټو لنه.

٧ــ پټه خزانه تعلیقا ت دوه‌سوه نهه‌پنځوسم او دوه سوه دری‌اویایم مخونه ، د دیار لس سوه درویشت هش‌کال چاپ ، کابل‌ــ پښتوټولنه.

٨ ــ د محمد هو تك یاد ، دزلمی هیواد مل په‌زیار ، پټه خزا نـــه نومړ مقاله د دیار لس سوه دو ه شپیتم کال دکابل چا پ.

٩ــ سواتنا مه له اول نه تر اوه اویایم مخه (دغه بر خه د لـــو ی استاد کښلنی دی) د دیار لس سوه اته‌پنځو سم هـ.ش کال دکا بـــل چاپ.

١٠ــ کابل کالنی د دیارل سر. سوه نو لسم هـ،ش کال‌ګڼه،تاریخچه سبکها ی اشعار پښتو.

١١ــ پښتانه شعرا لو مړی ټوك دلوی استاد پو ها ند حبیبــــــی‌د خلور شپیتو نه تر پنځه شپیتـــو مخو نو تر منځ دتذ کری پا ڼـــی عکسی چاپ شوی دی . ددیار لس سوه شلم هش کال دکابل چا پ، پښتوټو لنه.

١٢ــ تذکرة اولا و لیا د سلیمان ماکو دلوی استاد مقد مه اوتعلیقات الف‌ــب مخونه د دیار لس سو ه یو شپیتم هش کال دکا بـــــل چاپ.

۱۳ـ طبقات نا صر ی لو مړ ی ټوك دلو مړی چا پ مقد مه دریم‌مخ ددیارلس سوه دوه څلو یښتم‌هش کال دکابل چاپ ،انجمن تاریخ .

۱٤ـطبقات الصو فیه ، اووه‌سوه پنځلسم او اووه سوه دوه ویشتم مخو نه ، د دیار لس سوه یـــو څلویښتم هش کال دکابل چا پ ، تاریخ‌ټولنه . باید یادو نه‌و شی‌چی طبقات نا صر ی داستاد حبیبـــی چاپونه په اردو ژبه هم تر جمه‌شوی او پـه‌لا هور کی داستادله مقدمو سره چاپ دی . دغه ډول داستاد له خوا دترتیب شوی دطبقا ت ـ الصوفیه متن په دیار لس ســـوه دوه شپیتم هش کال دحسین‌آ هی په اهتمام په‌تهران کی چـــــا پ شوی دی.

۱۵ـ صد میدا ن ، دلوی‌استا د مقد مه الف ـ مخ ، د دیار لس سوه یو څلویښتم هش کال دکابل چاپ.

۱٦ـ نوای معار ك تازه لو مړی مخ، دنو لس سوه نهه پنځو سم ع کال دکرا چی چاپ.

۱۷ـ سر رشته طریقه،خواجگان مقد مه یوو لسم مخ، د دیار لس دری څلویښتم کال دکابل چاپ.

۱۸ـ زین الاخبار گر دیز ی ،د استاد حبیبی مقدمه (الف ـب) ـ مخو نه ، ددیار لس سوه اوو ه ـ څلویښتم هش کال دتهران چاپ.

۱۹ـ السواد الاعظم ، داستا د حبیبی مقد مه اتم مخ،ددیار لس سوه اته څلویښتم هـ. ش کال د تهران چاپ.

۲۰ـ فضا یل بلخ ، دلوی‌استاد پوها ند حبیبی مقد مه ، ددیار لس سوه اته څلو یښتم هش کال ، د تهران چاپ.

۲۱ ـ شرح بیتین مثنوی(مقدمه) الفـب مخو نه د دیار لس سوه‌یو پنځوسم هش کال دکابل چا پ. انجمن تاریخ .

۲۲ـ حدیقة الحقیقه (مقدمه) بـد مخونه ، ددیار لس سوه شپږ پنځوسم هـ.ش کال دکابل چاپ.

۲۳ـ روضة الفر یقین د لوی استاد مقدمه شپاړسم او او لســم مخونه، د دیار لس سوه نهه‌پنځو ـ سم هش کال دتهران چاپ.

۲٤ـ مختصر وافی ، د لـــو ی استاد پو ها ند حبیبی مقد مـــــه الفـ ی مخونه د دیار لس سو ه دری شپیتم هش کا ل چا پ.

۲۵ـ ژو ندون مجله د دیار لس سوه یو شپیتم هش کال در یمه شماره دری نوی یم او څلورنوی‌یم مخونه.

۲٦ـ تحقیق و تدوین د سید محمد هاشم تهو لو نه د نولس‌سوه اته اویایم عیسوی کال دعلیگړه چاپ، تحقیق النصوص و نشر ها دعبدالسلام هارون د نولس سـوه پنځه شپیتم عیسوی کال دقا هری چاپ، اصول تحقیق وترتیب متـن دداکتر تنویرعلوی دنو لس سوه اووه اویایم ع کال دد هلی چاپ، متنی تنقید د نو لس سوه‌اوه‌شپیتم عیسوی کال دد هلی چاپ ، دخلیق انجم تالیف .

روش تصحیح نسخه های خطی ، داکتر صلاح الدین منجد دخد یوجم ترجمه دتهران چاپ ، تدوین متن‌کی مسایل ،دنولس‌سوه دوه اتیایم ع کال دپټنې چاپ.

سـيال کاکړ

چې په مرګ دلوی استاد دخه وخت خبر سوم
بې اختیاره اوښکې زما پر ګریوان رغلې

دعرفان دیوه سوه مړه خو دپه‌ژړایو
موږ دلوی استاد دديد پـه‌تمنا یـو
لوی فرزند د افغانانو راخـه (۱) بیل سـو
اوس زهیر په شخصیـت د پښتونخوایو
د استاد په مړینه هر یـو پریشان دی
دی چې نسته دپښتو کور ګـې ویرانـدی

● ● ●

چې‌به موږ پـه‌نازیدو حبیبي څه‌سو
ښو یارانو لوی «محصل افغاني» څـه سـو
دمرګي‌دې‌زوی په خو له سی‌څه یي وکو

---

(۱) راخه : راځخه

شین آسمانه ! عبد الحــــی حبیبی ـنه سو
بی استاده گذاره سوه خو را گرانه
ستا پرځای کشکی زه مـــړ وای لوی افغانه
* * *

پښتو ژاړی ی فریاد کاند ی استاد څه سو
لوی فاضل دپښتنو د هیوادڅه سو
د استاد ویر جن خبر مو ږپه ژړا کړو
لاتر او سه پهژړا یو استا دڅه سو
چی هر ځای وی د استا د ارواډی ښادوی
پر دنیا دی دپښتو دښمـــن برباد وی
* * *

چی یوځو ور ځی لا پاته لوی انسان وای
کار په سم به د پښتو او دافغان وای
خو ظالم مر گی بیخی چټکی وکړه
د عر فا ن په ډیوه روڼ به دا جها ن وای
داستاد په مرگ یتیم فرهنگستان سو
په بیلتو ن یی موږ کبا ب ټوله دوستا ن سو
* * *

داستاد پهلوی همت پښتـــوژو ندی سوه
په خیر نو داستاد دا گړ ندی سوه
دی خو پلار په حقیقت کـــی دپښتو و
دبابا په کتابو دااراژ و ندی سوه سوه
اوس نو ناسته پر پاتا دلوی بابا ده
سوه یتیمه دا خوابد ی پـــه رښتیا ده
* * *

په ادب کی داستاد لیکنـــی ډیری
زه خو وایم چی تر حد د ی خورا تیر ی
ده پښتو پهلو یه مینـــــه و پالله
پلو شی یی خور ی سوی ، لیری لیری
لوی استاد دادبیاتو دبستانو
دافا ضل استاد دگران افغـا نستانو
* * *

لوی استاد په پښتنو کی یو لوی غرو
را ختلی پر افغا ن باند ی دالمر و

په‌رښا یې ځلید لې پښتـــو نخواوه
لوی پوها ند دزما نې مــو دزړه‌سرو
چې ترڅو پور ی آباد دازموږ جهان‌وی
لوی خواخوږ ی بېږ و ند ی‌ددې زما ن وی

* * *

لوی استاد دپښتنې ژوندون یوباب دی
په ادب کې یې روښا نه هرکتاب دی
«پښتانه شعرا» ورك وو ده‌ژوندی کو
هر اثر یې په ادب کې یــو دریاب دی
لو ی استاد دپښتو ژ بــی‌شاه جها نو
پرو فات یې ژړید لې هــر افغانو

* * *

پریکړ سر لوی استاد یـــو انجمن و
لوی پیکر دشرا فت د خپل وطن‌و
داستاد په خیر پیدا به‌افغان نه سی
په‌و طن کې یې مثا ل درو ح‌او تن‌و
زما سلام دې ستاو لــو ی‌ادبستان ته
سر مې ټیټ ستا دپښتــو وگلستان ته

* * *

چې استاد په کې‌ښخ سو ی‌کابل جان دی
خود به‌وایو چې کابل مو دل‌وجان دی
که‌ژو ند پاته و مزار ته یې‌ورځمه
ښکلوم بې لوی مزار دا مــی‌ارمان دی
لوی استاده! په رښتیا چــی‌لوی انسان وی

* * *

پښتون خه چې نابغه د د ی‌جهان وی
چې رخصت له افغانانو لــوی‌افغان سو
بالا خر یو لوی میلمه د گورستان سو
موږ نار ی وهو« پوها نــدحبیبی»خه سو
دی په‌پټه خو له پا خه کورته‌روان سو
سیال کاکړه ! اوس بې یادموږ په دعاکو
داستاد مینه به ما ته مو ږ په چا کو

۲۲ سپتمبر ۱۹۸٤ ع

کوټه

خیرندوی عبدالله خدمتګار

لوی استاد پوهاند حبیبی

استاد پوهاند عبد الحی حبیبی زموږ دزمانې هغه ستر افغانی لیکوال او مولف دی چې زموږ د هیواد او سیمې دادب او تاریخ دتیاره ګوټو نو په روڼولو کې یې ستر خدمتونه سرته رسولي دي. دده له آثارو، لیکنو، و یناوو او مشورو څخه زموږ دنسل لیکوالو، پوهانو او محققانو زیاته استفاده کړې ده او په دې برخه کې د ده داستادۍ حق ثابت دی.

سربیره پردې، دی یو داسې معلم او استاد هم و چې دښوونې او روزنې په چارو کې یې مستقیمه برخه اخیستې ده. دابتدایي ښوونځي معلمي، دپوهنتون استادي، دپوهنې، ښوونې او روزنې دمقاماتو اداره اولارښوونه اود درسي آثارو تالیف، هغه له شرف او ویاړه ډک خدمتونه دي چې دهغو په نتیجه کې دنوموړي پوهاند داستادۍ مقام رسماً تثبیتیږي.

په دې لنډه لیکنه کې به زه د استاد حبیبي، دپیداګوژۍ درشتې دغو فعالیتونو باندې لږه ډیره رڼا واچوم.

دلومړني ښوونځي ښوونکي: – استاد حبیبي لا پنځلس کلن وچې په رسمي ماموریت یې پیل کړی دی. دده لومړنی کار د کندهار په ښار کې د لومړني ښوونځي معلمي وه. نوموړی له دیارلس سوه څلورم هش نه تر دیارلس سوه شپږم هش کا لــه پورې دکندهار په ښار کې دلومړنیو ښوونځیو ښوونکی و.

دپښتو دتدریس لومړنی هلې ځلې:

استاد حبیبي له دیارلس سوه لسم ه.ش نه تر دیارلس سوه نولسم ه.ش پورې په کندهار کې، د(طلوع افغان) دور ځپاڼې چلوونکی و. په دې دوره کې له یوې خوا په کندهار کې دمامورینو دپښتـــو کورسونو اود هغو دښوونکــو نظارت او اداره رسماً دده پــر غاړه وه. ځکه چې دولایاتو، د ورځپاڼو چلوونکی، دمطبوعاتــو مدیران هم وو اود کورسونو اداره له دوی سره وه. په دې وخت کې دطلوع افغان دادارې له خوا د پښتو دا مهم درسي کتابونه هم

داستاد حبیبی په توجه او ز یا ر چاپ شوی دی :

ـ سپیڅلی پښتو :

دفارسی ، پښتو دلسو ز ر و لغتونو یو قا موس دی چی لعل محمد کاکړ او استاد حبیبی لیکلی اوپه دیار لس سوه اتلسم کال چـــا پ اوخپور شوی دی.

ـ خود آموز پښتو :

په دوو ټو کونو کی چی مولوی صالح محمدلیکلی او لو مړ ی ټوك یی په دیار لس سوه دیارلسم ه ش او دو هم ټوك یی په دیارلس سو ه څوار لسم هش کال په کندهارکی چاپ شوی دی.

دپښتو ټو لنی اداره :

ـ له دیار لس سوه نو لسم هش نه تر دیار لس سوه شلم هش ـ پوری استاد حبیبی دپښتو ټو لنی (اکاد می) دمشر توب وظیفـــــه ترسره کوی. که څه هم دی ټو لنی دپښتو ژ بی او ادبیاتو دپرا ختیا، پر مختگ او څیړ نو وظیفه په غاړه درلود له ، مگر له دی سره په ټول هیواد کی دما مورینو د پښتـــــو کورسو نو اداره او چلونه ، د غو کورسو نو ته د درسی کتابونو (پښتوکلی گانو) او موادو برابرول او چاپول هم ددی ټو لنی په غاړ ه وو اود(زیری) جر یده په هفته کی دوه ځله دپښتو ژبی د درســــــی مرستیال په توگه چاپیدله او وړ یا خپریدله.

ددی ټولو تدریسی فعالیتو نـــو او خپرو نو په سر کی استـــــا حبیبی و چی رسمایی د هغـــــو نظار ت اولار ښوو نه کو له .

دښوونی او روز نی اداره :

ـ استاد حبیبی له دیار لس سوه شلم ه.ش نه تر دیار لس سو ه دوویشتم ه.ش پوری دپو هنــــــی (دښوو نی او روز نی) دو زار ت مشاورو . طبعا په هغه و خت کی دیوداسی فاضل شخصیت لـــــه وجود نه ، د درسی موادو او تا لیفاتو په تیره بیا دپښتو ژ بی په برخه کی زیا ت کار اخیستل کیده. استاد حبیبی په دی بر خه کی فعاله ونډ ه اخیستی ده.

ـ استاد حبیبی له دیار لـــس سوه پنځه ویشتم نه تردیار لـــس سوه شپږ و یشتم ه.ش پور ی د کند هار دولا یت دمعـــــا ر ف (ښـــــوو نی ا و روز نـــــــی) رئیس و چی د هغه و لا یـــــت دټولو ښوو نځیو ادار ی او تدریسی چار ی یې په ښه لا س کی وی.

په دغه موده کی نو مو ړ ی د هغه ځای دلیسو دتاریخ دښوو نکی دنده هم تر سره کوله.

دپو هنتون استاد:

تر دیار لس سو ه درو یشتم ه.ش کاله پوری زمو ږ په هیواد کی یواز ی دطب او حقوقو دو ه پوهنځی وو چی دمعار ف و زار ت پوری مربوطوو.

په دیار لس سوه درویشتمهش کی دادبیاتو پو هنځی هم تاسیس شو. استاد حبیبی ددیپو هنځـــیدلو مړی ر ئیس په توګه د هـغه دتدریسی او اداری چارو دلا ر ښو دنی وظیفه په غاړه در لوده . له دغهو خته تر دیار لس سوه پنځه ویشتم ه.ش پوری، نو مو ړی ددغه پو هنځی رئیس ، دپښتو ژ لنی مشر اود پو هنځی دادبیاتو دتاریخ استادو .یعنی هم یی پـه دواړو مو سسو کی دژ لو تدریسی چارو نظار ت او رهنما یی کو لهاوهم په خپله د پو هنځی استادوچی بیادنورو ما موریتونو پهو جه د ا سلسله قطع شوه . له دیار لســ سوه شلو یښتم ه.ش نه تر دیار لس سوه پنځو سم ه.شپوری استاد ، دادبیاتو دپو هنځیدپښتو او دری څانګو داد بیاتو ا ستادو چی په دی لړ کی یی ډیره مود ه دپښتو د دیپار تمنت مشر تو ب هم په غاړهو . په دیار لس سو ه اووه پنځو سم هش کال دنومو ړی پو هنځی د ماستر ی د دور ید پښتو او در ی ادبیاتو استادشو چی تریوه کالهیی دغه وظیفـــــه اجرا کوله .

درسی کتابونه :

ـلکه چی مخکی وویل شو ل ، استاد حبیبی ، دطلوع افغاندمدیرـ یت دپښتو ټو لنی اود ادبیا تـــو دپو هنځی دریاست اود پو هنــــی دوزار ت د مشاور یت پهو ختو نو کی دټولو تدریسی کتا بو نو ا و موادو: دبرا برو لو او لیکلو لا ر ښودنه کو له . او په لیکنـــــو کی یی هم بر خـــه ا خیستله ، پخپلهیی هم په خپل قلم یو لړدرسی کتا بونه لیکلی دی .داکتا بونـــه وخت پهوخت یاپهدرسیپروګرام کی شا مل شوی دی .او یاد درســـیمرستیال په توګه تریکار اخستل شو یدی ی مو نږ د غـــه آثارپهلندې توګه معرفی کوو :

دپښتو ادبیاتو تاریخ ، لو مړی ټوک :

داکتاب ا ستاد حبیبی په۱۳۲۳هـ ش. کال دادبیا تو د نویجوړ شوی پوهنځیدلمړیټولګی له پـــا ر ه لیکلـــــی د ی او دد غــــه کا ل دسر طا ن په میا شت کی ، ییپهتدریس پیل وشو پـــه د ی باره کی پخپله مولف دکتاب ددریم چاپ پهسریزه کی لیکلی :

(...نوددی کتاب راټولونه او لیکنه فقط په یوه میاشت کی وسوه او دیو ، عاجل مقصد لپاره ژر ژر وکښل شو چی د ادبیاتو د پوهنځی د لومړنی خپرونی په ډول په ۱۳۲۵ ش کال دمرحوم محمد گل نوری په اهتمام چاپ او خپور سو».

دغه کتاب دوهم ځل ،دپیښور پوهنتون له پاره ، دښاغلی محمد تقویم الحق کاکاخیل په ذریعه یو څه لنډ اود پیښور دپښتو په لهجه په نولس سوه یو پنځوس م کال چاپ اود استفادی وړ وگرځید او دریم ځل دپښتو څیړ نو دبین المللی مرکز دپرانیستلو په ویاړ په دیار لس سوه څلور پنځوسم ه.ش کال دادبیاتو او بشری علومو دپوهنځی له خوا چاپ شو.

دپښتو ادبیاتو تاریخ ، دوهم ټوک:

په دی کتاب کی دپښتو پخوانی تاریخ تر(زرم هجری) پوری لیکل شوی او پر پښتو نظم او نثر تحلیلی څیړنه ده. دا کتاب یو ځل په دیار لس سوه اته دیرشم ه.ش کال او بل ځل په دیار لس سوه دوه څلو یښتم ه.ش کال د پښتو ټولنی له خوا چاپ شوی دی .

داکتاب په مستقیمه توگه په درسی پروگرام کی شامل نه دی بلکی یو درسی مرستیال دی چی دپښتو ادبیاتو دتاریخ استادانو او شاگردانو په پراخ ډول تری استفاده کړی ده او کوی یی.

دپښتو ادب تاریخ :

دادبیاتو او بشری علومو ، د پوهنځی د دریم پښتو صنف له پاره لیکل شوی اودنو موړی پوهنځی له خوا دگستتنر په ډول چاپ شوی دی (دیار لس سوه اووه څلویښتم ه.ش) .

دپښتو ادب لنډ تاریخ :

دادبیاتو او انسانی علو مو ، د پوهنځی دپښتو څانگی دڅلورم صنف له پاره داستاد حبیبی تدریسی یاد داشتونه دی چی دنوموړی پوهنځی له خوا په دیار لس سوه اووه څلو یښتم ه.ش کال دگستتنر په ډول چاپ شوی دی .

متون دری:

دادبیاتو او بشری علوموددریم ټولگی له پاره درسی نوټونه دی چی په دیار لس سوه شپږ څلویښتم ه.ش کال دنو موړی پوهنځی له خوا په گستتنر چاپ شوی دی.

تصوف : او دگستتنر له لیاری د کابل دا اثر هم په دری ژبه دی اود

پوهنتو ن له خوا ددرسی‌استفادی له‌پاره په دیار لس سوه شپږ - شلویښتم هـ.ش کال چـــــا پ شوی دی.

اعزاز :

- استاد حبیبی ، دپو هنـــــی ښوونی او روز نی او علمی پر له پسی خد متونو په‌اثر دمـــعار ف دوهمه‌درجه‌نشان اخیستی دی .

- استاد حبیبی ته په دیار لس سوه شلور شلو یښتم هـ.ش کا ل له‌نن نه شل کاله دمخه دکا بـــل پوهنتو ن له‌خوا د(پوهاند)علمی درجه ورکړ شوی ده . زمو ږ په هیواد کی داترټولو لوړه علمـــی درجه ده .گنی داستاد حبیبی پــه شاگردانو کی زیات شمیـــــــــر پوها ندان ،ډاکترا ن ، استادا نـد علمی در جومشاغلواو فعالیتو نو خاو ندا ن اود علمی تحقیقی آثا رو مولفان شا مل دی.

ددو ی دشپیته کلن‌پرله‌پســـی علمی‌کار،تحقیقی فعالیت ، تا لیف او تدریس له مخه بی ځایه‌به‌نه‌وی چی استاد حبیبی یاپو ها نـــــد حبیبی د استادانو استاد یا لـــو ی استادو بولو. روح دی یې ښادوی.

زرین انځور

د استاد حبیبي د ادبي شخصیت یو بل اړخ

لوی استاد اروا ښاد پوهاند عبد الحی حبیبي د ستر ادبي محقق ، مورخ او لیکوال په عنوان د زیات شهرت خاوند دی. د استاد حبیبي علمی ، تاریخی او ادبي لیکنې او څېړنې زموږ دوطن د ادبیاتو د تاریخ هغه ارزښتمن او درانده څپرکي دي چې تل به استفاده تری کیږي او تل به د ډیرو معتبرو ماخذونو په توګه محققین مراجعه ورته کوي.

داد لوی استاد د لوی ادبي شخصیت یوه ډیره عمده او علمي برخه ده چې د دې هیواد د ادبیاتو تاریخ به یې له منو او ستاینو سره یو ځای په خپلو پاڼو کې خوندي ساتي . خو کوم بل ټکي چې د لوی استاد ادبي شخصیت یو بل اړخ جوړوي تر ډیره ځایه د هغه د سترو علمي، تاریخي او تحقیقي آثارو تر سیوري لاندې راغلی او حتی کله کله له نظره لویدلی دی. د استاد حبیبي

دادبي شخصيت دغه اړخ د هغـه هنري او تخليقي ادبيا ت دی چی زموږ دمعا صرو ادبياتو په تاريخی سير کی ځا نته ځا نګړی ځای او دريځ لري. دهغه شعر ، اد بي نثر ادبي طر حی او نوري داستا ني ليکني په هغو مخکښو هنري او ادبي آثارو کی راځی چی دمعا صر ادبي تاريخ لو مړ ني پاڼی جوړوی. که موږ له يوی خوا لـوی ا ستـاد لوی ليکوال، محقق او مو ر خ په نومو نو پيژ نو ، نو نه شو کولی چی د شاعر ، دادبي نثر دليکوا ل اود داستاني آثارو دليکوا ل پـه توګه دهغه پراغيز منه ونډه څـه ونه ړايو.

په دی مقاله کی غوا ړو ، چی داستاد حبيبی دادبي شخصيـت پر همد غه اړ خ څو خبری وکړو اود هغه پر شعر ، ادبي نثراونورو داستانی آثارو څه و ليکو .

استاد حبيبي دشا عر په عنوان:

زه دښکلا په انګازو پسی ځــم په سپين تندی تورو پيکوپسی ځم
دمينتو ب ناری سوری مي خوښی په چاودوزړو نو او سيلوپسی ځم
چاوی چی زړه کړه خپله مينه هيره چا چی هير کړی يم هغوپسی ځم
د آشنايي په ليو نتو ب مي قسم ليو نی نه يم چی پردو پسی ځـم
دبل پيرزو دبل ښها نه څه کړ م *ستا په جفا نازو نخرو پسی ځم
ليو نی مينه سد له سره بيا يي يمه هو ښيار، خو ليونوپسی ځم
مخ مي ګرزيږ ی، له حرمه تا ته هيواده ستا پاکی ورشوپسی ځم
يمه په يادو دی دورځی ژو ند ی چی شپه شی بيادی انديښنوپسی ځم
راځه چی څو دعشق نغری ونګوو زړه زه په بلو انګاروپسی ځم .
سپينو ويښتو راکی ء پيغام دتلنی زه خو زلميو ارمانو پسی ځم(۱)

استاد عبد الحی حبيبي شاعرو او شعری آثار يی هم مو ږ ته د راپاتي شعری ،ادبي ميرا ث پـه توګه زيا ت ارزښت لري .په پښتو

۱- دښکړو شر نګـ (دمعاصرو شاعرانو دشعرمجموعه)دافغانستان دعلو مو اکاډمی ،دزيږ ی جر يد ی له خوا ، ديار لس سوه شپيتـــم شي کال اوو م مخ .

او فارسي يې شعرو نه اونظمو نه‌زيات دي چې ځيني يې دمجمو عو په‌څير هم چاپ او خپاره شو ی‌دي او ځيني نور يې لا ناچا پــه پراته دي. دهغه دشعر او نظـــم‌څو جو نگه دادي:

۱ ــ مدوجذر افغا نستان :

په‌فارسي ژبه يو مسد س د ی چې خپورشوی ند ی.

۲ ــ پيغام شهيد:

فارسي مثنوي ده او په‌ديارلس سوه څوار لسم ش کال په‌کابل‌کی خپره شوی ده.

۳ــ غزنه:

فارسي مثنوی ده چې‌په ديار لس سوه پنځلسم ش کا ل‌په‌کابل کی چاپ شوی ده.

٤ ــ درد دل :

دا هم فارسي مثنوی ده او په ديار لس سوه شپاړ سم ش کا ل کښل شوی خو چاپ شوی نه‌ده.

٥ــ پسر لنی سندر ه : په‌پښتو ژبه منظوم اثر دی او په ديار لس سوه اوه لسم ش کا ل په‌کندهار کی چاپ شوی دی .

٦ ــ پيام عصر :

په‌فارسي ژ به ناچا په مثنو ی ده.

۷ ــ اخليلي نا مه :

په‌فارسي ژبه يوه مثنوی ده او په ديار لس سوه څلور دير شم‌ش کال په‌پيښور کی چاپ شو ی (۱) پر دغو آثاروسر بيره استادعبد‌الحی حبيبي په پښتو او دری ژبو ډير متفرق شعري آثار لري چې د بياضو نو په‌توگه دده په ځا نـــی کتابتون کی خو ندی دی اودد ی په‌څنگ کی‌يی دشعر په بيلا بيلو ډولونو کی خپل قلم ازمو يلی او ښه يې از مو يلی دی. د هغه د شعر دغه بيلا بيل ډولو نه زمو ږ دمعا صر شعر ډير ی لــوړ ی او ډير ی ښکلي نمو نی جوړوی .

---

۱ ــ دزيا تو معلو ما تو لـــه پاره وگوری :

ژوندون مجله دريمه شمار ه ، (اسد او سنبله ــ ديار لس سوه يوشپيتم ش) دری نوی يم اوپنځه نوی يم مخونه .

هغه هم دنظم په زړه پورې بيلگې لري، هم دمثنوی ، قصيدی،څلو - ريزی، غزل اودپښتو نی شعر په نورو چوکا ټو نوکی او هم دنو ی او آزاد شعر نمو نی .

په پښتو نيو او کلا سيکـــــو چوکاټو نو کی به دنمو نی له پاره دښکارندوی پر قصيده دمشا عری په لړ کی دلوی استاد دقصيد ی څو بيتو نه راواخلو :

بيا له ښه پورته کيـږی ښه ږ غو نــــــه
ته واراغله د بلبلــــــو بهيرو نــــه
ښې زر غون سو، غر زر غون له‌پسر لی سو
و نو خـــان کړ آرا سته په پسو لو نه
داد غرو نو په لمنو کــــــی لاله دی ؟
که پرا تــه دی‌شهيدا ن سره کفنو نــه
د ختن کار وا ن پر دی‌بيديا تيرېږ ی
((که‌را غلی دی دمښکو کار وا نو نه))
زلمو جو نو توری خټی‌خپری کړی
که پرا ته دی ،دلونگو ډر منو نه .... الخ (۱)

دنظم په نمو نو کی يــــــــی ((دخوشحال روح ته خطا ب))په نوم ديوه او ږده نظم يوه بر خـــه دلته راليکو:

دپښتون بهار له تاوه ای ميره نره سر دار ه
تاپښتو ده ژو ندی کړ ی له ختك تر قند هاره
پښتانه دی يادو ينه ننگيا لی ښاغلی پلاره
چی پر مرگــ دی هير ه نه‌و ه دپښتو دننگی لار ه
تاويل : پسله مر گه هلته تاسی ښخ کیء مر خوشحال
د مغولو دپښو گرز يی چری نه کی بياپايما ل

۱ـ د ښکار ندوی پر قصيده مشاعره . استاد الفت.دافغا نستان دعلو مو اکاډ می (دزيری جر يدی له خوا) ديار لس سوه دوه شپيتم ش ، دوو لسم او څوار لسم‌مخو نه.

نه‌یی مړ ته خو ژو ندی یی　　ای ادیبه ننګیا لیه
دابنه نوم دی دایمی دی　　په ابد ژو ندون ژو ندیه
ته زموږ ملی پیشوا یی　　دپښتو پلار توریا لیه
پښتو نوا له دیژو ندی کړه　　دپښتون لو ی بریا لیه
تا وموږ ته وښودله د پښتو دا سمه‌لاره
ستاپه توره به نا زیږ و دپښتو پښتونه پلاره

....(۱)

استاد ، په‌پخوا نیو شعــــر ی چوکاټو نو کی هم تر ډیره ځا یه دمضمو ن او محتوی له نظره‌ډیره په‌زړه پور ی شاعری کړی ده اوتر ډیره حده یی په هغو شعر ی‌چو کاټو نو کی د خپل و خت اوزما ن موضو عګا نو ځای کړی دی.دهغه پر غز لوکی هم دا مو ضو ع ر ا څر ګند یدا ی شی او ددی‌په‌څنګــ کی‌یی نو ی شاعرا نه مفا هیم هم پکی ایجاد کړ یدی .داد معا صرو (ایجادی) ادبیاتو یوه ځا نګړ تیا ده او لکه چی وینو استاد حبیبی په خپل‌شعر کی دغو دوا ړو خواوو ته غور کړ یدی :

په فتوا د درد مندا نو بــه تل پړ وی
که عا شــق نه دغر بت په خاورو خړ وی
دلوړی سیلاب به بیاپه کی بهیږی
که هر څو اوبو خوړلـــی لکه خو ړ وی
په‌سپین زړه به سر ښندی دعشق له پاره
دغماز له خوا به‌تل په‌تور ککړ و ی ... (۲)

دهغه په‌شاعر ی کی د(غزلیز　شعر) ښکلا هم زیا ته جو ته ده. په هغو غز لو کی چی له استا د څخه راپاتی دی دغز لیز ی معا ــ صری شاعری زیاتی خو بی لری. یوی نمو نی ته‌یی غور کوو :

---

۱ ـ او سنی لیکوا ل،لومړ ی ټوك . عبد الروف بینوا . کا بـل، دیار لس سوه خلوینښتم ش ،دوه سوه یوخلوینښتم مخ .

۲ ـ زیر ی (جریده) ، ددیار لس سوه پنځه پنځوسم ش کال‌د کب پنځه ویشتمه ،دویم مخ .

چې زاهد په میو لړ شونډه لنده کړه
په تیند کوکی یې جوړه عربده کړه
تنده نه سو له په ما تـه درندانو
په ایندو ، ایندو یې تشه میکده کړه
ساقي نه‌و هسې مست او غرق په میو
دار نـدی او مي نو شي یې له مازده کړه
خلك وایي دپردې تر شـا اسرار دي
څه خو نـه وو چې‌یې پورته داپرده‌کړه ...
سیل داو ښو یې له‌ستر گـورا ایله سو
شرمنده‌یې هم آمو هم نر بده کـړ ه
پس له ډېره مې دا ښکلـی شعر وو ی
هنگا مه دسا ړ ه شعر مې توده کړ ه (۱)
همدا راز استاد حبیبی‌دخلو ریزو نمو نې هم لرې . په د غو خلوریزو کې استاد ځیني عمده مطالب په‌لنډیز سره ځای کړ ی‌او شعري بڼه یې ورتـه ور کـړې ده. څو نمو نې یې دلته لیکو :
دزړه درد چې څوك خارج‌کاندې په درد
تودوی به هرتنور که‌څه‌وی سرد
له‌تاوده زغه اثر لویږ ی په‌زړو کې
پاڅوی ویده کاروان صدادمرد
• • •
مړ ملت دمر گـ له خو بـه را ویښیږ ی
چې میړو نه په‌رښتیا ور تـه زغیږ ی
د مسیح په دود احیاکاند ې ، میړو نه
په آواز یې او لسو نه‌ژو ند ی کیږ ی
• • •
چې دچا ختـه دعشق په او بو نم وی
تل ملگری به‌یې خو ږ ، دردو ماتم وی

---

۱ – دبنگړو شر نگـ ،شپیږ م

دمیږو دارو دمینی خو ږوبوله

ځکه خو ږ پر دو ی د عشـــق دردو الم وی (۱)

سره له دی چی استاد حبیبیپه پخوا نیو او کلا سیکو شعـــر ی قالبونو کی ښه او خو ږ ه او د نوی و خت شاعر ی وکړ ه ،نو ی او آزاد شعر ته یی هم پهپښتــو شاعری کی پا ملر نه وکړ ه . په (طلوع افغان) کی دخپل مدیریت او مسوو لیت پهو خت کی هغه پښتو ادبیاتو تهپه عمو می تو گه ا و پښتـــــو شعـــــر ته ، په ځانگړ ی تو گه پوره،اسا سی او له ارز ښته ډك کاروکړ.همدغه دطلوع افغان پهپاڼو کی یی نو ی او آزاد شعرو نه پهپر له پسیډول خپاره کړل . استاد حبیبی دطلوع افغا ن د دیار لس سوه پنځلسم شمسی کال په یوه خا صهشمار هکی یو شعر ((دکور قاصده راتـه ووایه)) تر سرلیك لا ندی لیکیاو پهشروع کییی وایی چی :« دهند دسفر له یاد داشتو نو څخـــــه دپښتو یو نوی راز شعر)) پهدغه شعر کی استاد دپښتو شعـــر د پخوا نیو او کلا سیکو قالبو نوپه چوکاټ کی نه، بلکی پهیوه نو ی ډول دغه شعر کاږی:

دکور قاصده !

راته ووایه

حال دیارانو ،

د وطن خپل

وما پردیس ته

حال راښکاره که

د دلدارانو ،

دوطن خپل

هغه باغو نه ، هغه گلو نه

۱ـ طلـوع افغان ، دیارلس سوه اووه لسم ش کال دحو ت د شلمی نیتی شماره ،شلم مخ .

دکهسارانو
دوطن خپل
دکور قاصده!
دکور قاصده!
راته ووایه
حال دیارانو
پهشنو باغو کی ،
په شنو دښتو کی
دوطن به
نسیم چلیږ ی
پهلویو غرو بی
توری وریځی
گرځی دور ځی
بیابه اوریږ ی
پاکه فضا کی
دآسمانو بی
لمرو نه گرځی
ستوری ځلیږ ی
دکور قاصده !
دکور قاصده !
راته ووایه
حال دیارانو
هلته به او س
بیاپسر لی وی
ننبه به هوا
دگل خنداو ی
دمستی لوبی
چی مو کولی
هغهبه ټو له

بیا مهیا وی
لمر به ځلیږی
بلبل چغیږی
غنچې غوړیږی
رون به سماوی
دکور قاصده !
دکور قاصده !
راته ووایه
حال دیارانو ... الخ (۱).

دطلوع افغان په‌نورو شماروکی‌هم دلوی استاد په قلم نوی او آزادشعر و نه کښېل شوی او خپاره شوی دی او په دی توګه‌یی دپښتو شعر ددغه اړخ په بشپړیدو او پیلیدو کی خپله ونډه تر سره کړی او یو بل‌نو ښت یی را څرګند کړی دی.

همدا رنګه یی دځینو نړیوالو شعرو نو په ژباړه کی هم پوره کار کړی دی.

لوی استاد اوداد بی نثرلیکنه:

داستاد عبد الحی حبیبی له‌خوا په خوږه ژبه ادبی او هنری نثرونه کښېل شوی دی . د غه نثرونه ځینی یی د(منثور شعر) په‌نوم په‌طلوع افغان‌کی چاپ‌شوی اوځینی یی هم د(ادبی ټوټو) په نوم‌پوخت په‌و خت دهغه په قلم لیکل‌شوی او خپاره شوی دی .

((ادبی ټوټی)) چی زیاتره د بهرنیو او غربی آثارو دژباړی په‌روا جیدو سره زمونږ ادبیاتوته لاره پیدا کوی ، دمعاصرو‌ادبیاتو دنا متو څیرو له خوا یی زیاتی بیلګی ایجادیږی . استاد حبیبی هم په دی لړ کی ځینی لنډی ادبی ټوټی ، یا منثور شعرونه کښېلی دی او په دی لاره کی یی لومړنی او مقدماتی ګامونه‌پورته کړی دی . دلته یی دادبی نثر یوه‌نمونه ګورو:

۱ ــ طلوع افغان ، دیارلسم سوه پنځلسم ش ، دعقرب او له ، خاصه شماره ،شپاړسم مخ .

مچه :

سر می کوز سو ، شو نه‌و می یوه ښکلی رنگینه طلا یی پانه مچ کړه او خلقوویل :

ــ داقرآ ن دی.

زما په‌زړه کی ددی مچی سره یوتقدیس آلود ه دارا دت لیونی جذبه وه.

بله ور ځ می دمور لا سو نه‌په احترا م مچ کړه اودی هم زه پر تندی مچ کړم ، خو دد ی‌مچو په منځ کی دمځکی او آسمان فرق‌و.

ماد مور لاسو نه په در ناو ی او مینی مچ کړه ،خودی زما تند ی په مهربانی او شفقت مچ‌کړ ۰ .

بله پلا زما کو چنی زوی په‌ناز ناز په خندا و ښکلا را غی . ماپه غیږ کی ونیووء او په‌سرو، سرو باړ خو گانو می په داسی محبت مچ کړ ، چی ددی مچی خو ندبیل‌و.

گوره ! دغه یوه شو نه‌ه پـــه یوه مچه کی څو نی ډول ډ و ل خو ندو نه او مقصدو نه لری. خو!هغه خو ند ، هغه مزه، هغه مینه او هغه جذبه چی یو ځلمی یی دپیغلی په‌سرو شو نډو کی مومی، داخوځانله بیله خو راخو ږ ه دنیا ده.

په دی مچه کی د عشق ا و ربلیږی . دلته مینه او الفت ، ا و احترا م او تقد یس ټو له سر ه‌گډیږی .

دامچه دانسا نیت دخو ندو نو یوه غوټه ده.

دا مچه دانسا نیت دبقا اودوام‌یو ه‌مقد مه ده.

دا مچه ډیری معناوی لری .ډیرخو ندو نه لری اوددی ټو لونتیجه څه ده ؟

دانسانی توکم دوام !(۱)

موږ په طلوع افغان کی اوهمدارنگه په ځینو نورو خپرو نو کی داستاد حبیبی دادبی او هنـــر ی نثر زیاتی نمو نی لیدلی شو او

---

۱ ــزیر ی ،د دیار لس سو ه‌شپږ پنځو سم کال دثور اوو مه دویم مخ .

همدا رنگه دهغه په قلم دغه ډو ل ادبي نثرو نه له نړ يوا لو ادبياتو ښخه راژباړ ل شوي او خپـــاره شو ي دي.

استاد حبيبي اود داستا نـــي آثارو ليکنه :

دپښتو معا صر ي داستا ن ليکنې په تاريخي سير کې د لو ی استاد نوم موږ ته يواز ي په دې ټکي کې جوت نه دی چې گوندی هغه هم کيسې ليکلې دی بلکې پـــه افغا نستان کی هغه دمعا صر ی کيسه ليکنې مخکښ دی اودلومړی ځل له پاره يي معا صر ی هنری کيسې په (طلوع افغان) کې خپر ی کړ ی. دپښتو کيسه ليکنې په باب يو ليکوال ليکي :

((... دهما غو منظو مو او نا منظومو فولکلور ی داستا نو نو په وړاندی نومهالی لنډ پښتو دا ستا نو نه لره خوا له انگريز ی ، ښکيلاك ښخه د خپلوا کی غوښتنی له غور ځنگـ او بره خوا له پښتو رسمي کيدو(۱۹۳٦) سره پـــه خورا کمزور ی او تقليدی تو گه ليکنې او خپرو نی ډگر ته را وځي ... دعبد الهاد ی پريشا ن (داوی)(کار او مزد) نو مي نيـــم هنری او نيمه مستنده کيســـه سمدلا سه دنو مها لی پښتـــو داستان ليکنې پيل جوړو ی ،چې تاشکند ته يي دخپل رسمي سفر په تر خ کې په دو لس سوه نهه ــ نوی يم لمريز کال کښلي ده . ور پسې يوبل ليکوا ل په برو پښتنو کې لومړ نی ليکوا ل بريښې چې پرديار لس سوه اووه لسم کال يې يو ژباړ لی او اداپت کړی غو ندی داستان (پته مينه) چاپ کړ ی او ور پسې يې يوبل اثر ((په پتـه دپتوپلټنه) ژباړ لی او خپـــو ر کړ ی دی (۱) .

خود غه نظر له څو خواوو ،د تا مل وړ بريښي يو خو دا چې داروانښاد استاد عبد الهاد ی داوی هغه ليکنه هيڅ ډول داستا نـــی ځا نگړ تياو ی نه لری او نه هغه استاد د داستا ن په نو م اوعنوان ليکلې ده او بله داچې هغه ليکنه په دوو لس سوه نهه نوی يم کال نه،

---

۱ ــ په افغا نستان کې پښتـــو داستان ليکنه ، پو ها ند دوکتور زيار، کابل مجله ،ديار لس سوه دوه شپيتم کال ، دوو لسمه شماره دويم مخ .

بلکی له هغه (اته) او یازیات‌کلونه ورو سته لیکله شوی ده.دگلخانی لەظرایفو څخه چی په (او سنی لیکوال ، لو مړی توك) کی هغه لیکنه او یا داستاد داو ی دژو ندیوه خاطره (۱) را اخیستله شوی او چاپ شوی ده نو لومړی لیکی چـــــی ز ه یو ځل په دو لس-سوه نهه نوی یم کال تاشکند ته تللی‌و م او بیاد لیکنی پەوروستی برخه کی زیاتوی چی اته‌کا لـــــه‌ورو سته بیا مسکو ته لاړ م ،په دی اساس نو هیڅکله په دوو لس‌سوه‌نهه نوی یم کال کی نه د ه کښله شوی (۲) په هر ډول، هغه لیکنه دیوی خا طری (او یا اد بی راپور تاژ) په عنون کښله شو ی او کوم ځانګړ ی داستا نـــــی خصو صیات نه لری .

لکه چی دزرینو ښا نګو لیکوا ل لیکی:((... دپښتو نخوا په د ی برخه کی دنو رو ډیرو نو ښتونو ترڅنګ دلنډی کیسی پیل هـــم لوی استاد پو ها ندعبد الحی حبیبی کړی و له نن، نەیی پنځـه څلو ینښت (اوس اته څلو یښت) کاله وړاندی لنډی کیسی کښلی او دطلوع افغان په ګڼو کــی یــی‌خپری کړی دی ...» (۳).

په (طلوع افغان) کی استاد حبیبی پښتو معا صر ه او هنر ی

۱- دزرینو ځانګــو محــترم لیکوا ل دغه (کار از مزد) داد بی راپور تاژ پەنوم یاد کړی اولیکی: «په افغا نستان کی داستاد عبد-الهادی داو ی‌دادبی راپور تاژو نو بیلابیلی ټوټی دده پەګلخا نەنومی اثر کی‌خوندی دی چ ی‌یوه برخه یی او سنی لیکوا ل را اخیستی ده. داسفری راپور تاژ د شلمــی پیړ ی د دریمی لسیز ی لەلومړیو کلو نو سره اړ ه لری او پەدی‌توګه داد پښتو لومړی راپور تاژ بللی شو . زرینی ښا نګی (دزیر ی د کالنی له خوا) دیار لس سوه-شپیتم ش کال ، یوسلو پنځم مخ.

۲- اوسنی لیــکوال ، لو مړی ټوك‌دری سوه څلور اویایم نه تر دری سوه اووه اویایم مخونه .

۳- زرینی ځانګی، دوه نوی یــم مخ .

کیسه لیکنه پیل کړی ده. مو ږ دطلوع افغان دپښتو کیدو پــــه لو مړ یو کلونو کی لو مړی هنری نثرو نه و ینو چی دځینوداستانی طر حو ننداره هم په‌کی کو لی‌شواو همدا راز په راورو سته کلو نو کی داستا نی آثار په‌ک ی خپار ه‌شوی دی.

دطلوع افغا ن د دیار لس سوه‌دوه شپیتم ش کال په کالنی‌کی دلوی استاد یوه داستا نی غوند ی‌طرحه چاپ شوی ده ددی لیـکنـی نوم((دسرو زرو گیند)) دی. څه رنگه چی دطلوع افغان په پا ڼوکی دغه اثر د داستانی لیکنو په کتار کی دلو مړی توب حق لری نودلته یی یوه برخه را لیکو:

((سهارلا لمر نه و را ختلـــی چی دوه تنه د هقانان را غله . په هغه مزر عه کی چی زما تر کوټی لاندی وا قع وه په کار او یو ی بخت شوه . چی ستر گی مـــی اړولی په نتیجه کی د دوه گړ ی زیار یی ،و چه کلکه مځکه سر ه سمه او شدیاره کړه. ماپر د ی قوت دمړو ند او ذوق دز یارددوی رشك و خو ړ ، په تو لوحوا سو، ددوی حر کاتوته متو جه شوم دی یوه ملگری .بل ته دا سی‌خبره نقل وکی ه :

((په قدیمه زما نه کی یوپاچاوچی دکور دار ی (تا هل) شخه یی بدراتله او په‌نظر دنفرت یی ور ته‌کاته . ددی پاچا عادت‌و چی دپاره دتفتیش درعیتو دحال به شپی په‌ښارکی گر ځیدی ه . څوشپی پاچا په‌یوه کوڅ غله چی توره تیاره‌به‌وه راغی او له دننه شخه به یی پـه کټکی خندا واوریدو . پا چا پـــه‌چرت کی‌و . آ یا داسروراو نشاط چی په‌عالی ماڼیو کی دپاچها نوهم نه میندل کیږ ی په دی تور ه ورانه کوڅ غله کی یی څنگره ځای نیو لی دی ؟دافقر او مسر ت ، ناخواری او سرور ؟

بله ور ځ پاچا ددی کور خاوند وروغوښت .سبب دهغه خو ښی‌او خندا او مسرت یی ځنی وپوښتیء. دکور خاو ند چی یو خوار دهقان‌و په ډیر ادب یی جوا ب‌ورکیء چی‌موږ په کور کی د سرو زرو گیند لرو ، ما ښا م چی له ز حمته دکار ووزم په خپله کوڅ غله کی‌د

خپلی خوبږ ی ما ندینی سره‌لو بی په‌کوم او ساعت په‌تیرو م. خاندم. ډیر می وخت په‌ښه دی.

پاچا او ملګرو یی خیال‌وکی‌ءچی البته دابه یو خارق العا ده اثر ا و خاصیت د داسی‌ګیند وی امـــا ورو سته تر هغه چی تجر به یی وکړ ه او څو شپی یی دخپلوملګرو سره‌وورغړاوه ، نی هغه مسر ت ولیدی‌ء او نه‌هغه بشاشت .بیایی هغه دهقان راو غوښت ...»(۱)

دطلوع افغا ن دخوار لسمـــــی‌خپر نی کال په لو مړ ی ګڼه‌کی‌د ((توریالی ښښتنه)) په نو م‌داستاد حبیبی یوه حماسی کیسه خپر ه شوی ده چی موږ یی په‌افغانستا ن کی دپښتو معا صر ی کیســــه لیکنی یوه بشپړه لو مړ نی نمونه بولو. څر نګه چی زموږ دادبیاتو په‌لو مړ نیو داستانی آثارو کی د ډرامه لیکنی ځانګړ تیاوی هـــم لیدلی‌کیږ ی نو ځینو لیکوا لو دغه اثر په (نمایشی) آثارو کی حساب کړی دی . دغه د ډرامه لیکنـــــی (نمایشی) خصو صیا ت دپښتـــو ژبی او همدا راز دفارسی ژ بی په‌لو مړ نیو داستانی آثارو کی را ترسترګو کیږ ی (۲) په اوسنی لیکوا ل کی هم ددی اثر د چا پ په‌پیل کی کښل شوی دی چـــی ((دایوه ډرامه غو ندی ده چی د افغا نستا ن دخپلوا کی دجګړ ی یوه وړ ه صحنه تمثیلوی »(۳) ا و استاد حبیبی په طلوع افغان کی ددی‌اثر په پیل کی دا سی‌لیکی:

(دادبیاتو په اقسا مو کی‌روایی او قصصی اشعار په دی عصر کی خورا مهم دی . ددی لا ند ینی‌قصی په نشر کی مقصد داد ی چی‌ښتانه دقصصی شعر په خو ندوپوهیږی. په دی قصه کی دپښتنو سا ده او

---

۱ ـ طلوع افغان ، د دیار لس سوه دوو لسم کال سالنا مه .د جوزا اتمه، څلیرویشتم او پنځه ویشتم مخو نه .

۲ ـ مقد مه یی بر دا ستـــا ن نویسی معا صر کشور ،پو هنمل لطیف ناظمی ، هنر (مجله) ، دیار لس سوه یوشپیتم کال،دویمه شماره ،دوو لسم او دیار لســـم مخونه.

۳ـ او سنی لیکوا ل، لو مړ ی ټوك دوه سوه دوه دیرشم او دوه سوه څلو یښتم مخو نه .

دحماسته ډك احساسا ت تصو یر شو یدی چی دپښتنو پسیکولو ژی (روحیات) ښه ځینی ښکـــا ر ه کیږی» (۱).

موږ په دغه داستانی اثر کـی دداستا ن او ډرا می ځینی ګډ ی ځانګړ تیاوی لیدلی شو ، خو بیا هم دغه اثر د داستا ن په کتارکی راوړو.

استاد حبیبی دطلوع افغا ن په ګڼوکی نور داستا نی آثار هـــم وکښل او په دی توګه یی دپښتو کیسه لیکنی ته ډیر ښه‌ور وبښل. لکه چی استاد را حت زا خیلـــی په‌کوزه‌پښتو نخوا کی د پښتـــو معاصری کیسی مو سس دی،دغسی لوی استاد په افغا نستا ن کی د نوی پښتو کیسه لیکنی موسســ شمیرل کیږ ی . په دغه جر یده کی له بهر نیو او کور نیو آثا رو څخه ځینی یی په پښتوراوژباړ ل شول اود پښتو کیسه لیکنی‌ځولی زیاته غنی شوه.

استاد حبیبی دغه زمو ږ د ادبیاتو دتاریخ و یاړ ، په خپلو علمی ، تحقیقی ،ادبی او تار یخـی آثارو کی زموږ فر هنګـ ته،زمو ږ ادبیاتو ته او زمو ږ تاریخ تـــه ستر میرا ثو نه راپریښود ل.دغه مبتکر محقق ، مور خ ، لیکوا ل او شاعر دمعا صرو ادبیاتو دپا ڼـو ښایست او در ښښت دی. که موږ له یوی خوا دهغه سترو علمی‌آثارو ته د درښښت سر ټیټوو ،نو دهغه نوم د هغه په شعر ، په اد بی‌نثر، داستانی آ ثارو او نورو لیکنو کی هم خپل ځا ن جو ت سا تـی ا و همیشنی کوی یی .

په‌تیره بیا داستاد حبیبی دادبی‌ژوند په‌پیل کی او هغه‌و خت چی د(طلوع افغان) جر یده‌یی‌چلو له‌او خپرو له ، معا صرو هنـــر ی او ایجاد ی ادبیاتو ته زیـــا ت‌او اساسی کار شوی دی. ورو ــ سته چی لوی استاد په ژ و ر و تحقیقاتو زیا ت بو خت شو ، نو شعر ،ادبی نثر او کیسی ته یی‌لږ وخت پیدا کړ، خو بیا یی هم د

---

۱ ــ طلوع افغان ، څوارلسم‌کال، ، دیارلس سوه پنځلسم ش، دعقرب‌اوله ،شلم اوځلیرو یشتـــم‌مخونه .

ژوند په‌بیلا بیلو شیبو کی هنری آثارو ته پا ملر نه وکړ ه او لکه‌چی ویل کیږ ی دژ و ند دورو ستـــی شیبی ورو ستی ادبی کار یی همد یوه عر بی شعر ژباړه وه اودهمدی شعر له ژباړ ی ورو سته یی(زړه) ودرید او (قلم) یی ودرید !د هغــه لیکنی به‌په‌بیلا بیلو ادبی بر خواو زمو ږ په معا صرو ادبیاتو کی‌موږ ته د(لار ښود) او مشعل نمو نه‌وی چی‌لار ښودنه به‌را ته کوی او د زمان دتورتم لاری به لارو یانو ته روښانوی .

م - ابراهیم عطائی

فرزانه مردی چشم ازجهان پوشید !

بزرگ مردی که منبع فیض و چشمهٔ دانش بود برجادهٔ ابدیت به‌سفر آغاز نمود !
سوگ بزرگ بر جهان ما طاری گردید !
سراپرده های فرهنگیان در اندوه بی‌پایان غرق شدند !
صاعقهٔ مرگ ، حبیبی را از میان مابرد !
دریغا ! حسرتا !

* * *

او را میشناختم !
طفلی بیش نبودم که بار اول او را درکتابخانهٔ پدر خود دیدم .
جوانی ، زیبایی و شفقت او را نوازشگر خاطر خود یافتم .
چهرهٔ سفید وپر گوشت ، موی سیاه ابریشم‌نما وعینك سفید و روشن او رابه‌یاد دارم، و شیفتهٔ نگاه های نافذ او شدم .
آرزو داشتم من نیز صاحب چنین چهره باشم ، ولی آنگاه که در آیینه چهرهٔ خودرا میدیدم سخت عصبی میشدم ، که چهره من دراز و از اوگرد است ، رنگ چهرهٔ من تاریك و از او روشن است .
من شیفتهٔ رفتار او نیز بودم ، سخت‌متوجه قدم های او بودم و بار ها از رفتار اوتقلید کردم .

* * *

در بازار شاه قندهار دکان‌عمر (۱) دندان‌سازرا به یادمی‌آورم، که‌نشیمن‌گاه‌روشنفکران ونخبه‌گان دانش وسیاست شهرما بود .

رادیکال های جوان که بعدا بنیادگذاران‌حزب جوانان بیدار (ویښ زلمیان) شدند باعلما و دانشمندان محافظه کاردرین‌نشیمن‌گاه مجالس ومباحث گرم و تندی را دایر میکردند • فرزانه مرد مادر چنین محافل‌صدر نشین بوده ونظر او در مسایل همواره قاطع و طرف قبول همه واقع می‌شد •

او تنها ژورنالست بصیر و مدیر خبیرجریده طلوع افغان نبود بلکه در علوم معقول ومنقول دست طولا داشت که همه را دربحث‌وجدل علمی به قناعت میرساند •

* * *

میگفتند که : او از دود مان دانش‌برخاسته‌ونگاهبان چراغی میباشد که‌در درازنای‌تاریخ به سرزمین افغانیان روشنی بخشیده است•

* * *

باغ پرنشاط سمرده (۲) را به یاد می‌آورم‌که فرزانه ما در شب های چارده مهتاب درآن به‌تفریح می‌پرداخت .

موسیقی روح پرور گلو (۳) را به یـــادمی‌آوردم که در حلقه یاران به سرود های ملکوتی روح را نوازش میداد و فر زانه مـا با او در علم موسیقی صحبت های داشتند• در چنین بزم‌گاه ها من که طفلی‌بیش‌نبودم باپدرم در حضور فرزانه ما حاضر بودم واو اکثراً در پهلوی خود بمن‌جای میداد •

* * *

از چندسالی او در شهر ما نبود •

می‌گفتندکه: درپایتخت ادارات مهم‌فرهنگ به او واگذار شده است •

بخاطر کسب تحصیل عازم مرکز شدم•

از پدرم نامهٔ عنوانی فرزانه‌ما داشتم •

او را دریك شام نیمه روشن نز د یـك سینمای‌کابل دیدم که عدهٔ از جوانان خـوش لباس او را احاطه کرده و بطرف بـــا زار شاهی در حرکت بودند •

چهره سفید و بشاش ، لباس رسمی سیاه ماهوتی ، شپوی سیاه و عینك سفیدوروشن او بحدی مرا مجذوب خود ساخت که‌بدون‌بجا آوردن آداب معمول قدم را به پیش گزاشته وسلام کردم •

او مرا در آغوش گرفت و به‌همشا یعت کنندگان خود گفت !

((برادرزادهٔ من است !))

مرا به خانهٔ خود در نخاس با خود برد ومن نامهٔ پدرم را به او تقدیم داشتم •

او در آن تازه‌گی‌ها دانشکدهٔ علوم ادبی‌را تاسیس کرده‌بود که بعدها خودش برآن نام پوهنځی نهاد .

به یاد می‌آورم که در آن دانشکده دانش‌آموزان او را بحد پرستش دوست داشت . او انجمن ادبی را که‌بعداً در اثرپیشنهادش (پښتو ټولنه) نامیده شد نیز رهبری میکرد ودانش پژو هان به او احترامـی دا شتنـد بی نهایت .

فرزانه‌ما برای پو هنځی ، تاریخ ادبیـات‌وبرای انجمن تذکره‌ها ، قاموس ها و ده هـا اثر علمی دیگر را نوشته وتهیه نمودند.

* * *

او به‌کشف باارزش ترین گنجینه پنهـان (پټه‌خزانه) ما موفق شد که پیشینه ز بـان وادب پښتو را به هزار و چند صد سال‌میرساند .

او این گنجینه را به توضیح و تشریح وتعلیق و تفسیر علمی‌خود از گرد و خـــاك زمانه‌ها منزه و مانند قنـــدیل چهلچراغ دردالان فر هنگ ما آویزان نمود .

* * *

نام او از مرز وبوم سرزمین ما به دوردست‌ترین گوشه های جهان رسید .ایران وطوران وهند ، چین ، فرنگ وکشورشوراها اورا وارث بحق ومسند نشین فرزانه سلف سید جمال‌الدین‌افغان خواند .

* * *

حاسدان وار بابان بی دانش سلطنتی ازاو ترسیدند !
او را به‌بهانهٔ رهبر تعلیم وتربیت ازکابل متواری‌ساخت !
او بار دیگر به شهر خویش آمد .

او به عشق سرشار وطنپرستی ازکمیت برکیفیت در مدارس افزود ، ولی‌فتنه‌جویان وتوطئه‌گران او را متهم به این ساخت که‌دروازه‌های مکاتب را برروی‌ابناء وطن بسته کرده‌است .

* * *

به یاد می آورم که در آن روزها از حزب وفعالیت‌های سیاسی سخن ها زده میشـد . فرزانه‌ما بحیث مغز متفکر در تأسیس حزب جوانان بیدار (ویښ زلمیان) سهم بزرگ بجا آورد ، ولی مصلحت اجازه نداد که او رسماً به آن حزب بپیوندد .

***

حاسدان ودژخیمان سلطنتی او راسایه‌وار تعقیب میکرد ، و فرزانه‌ما بخاطر چند روز آسوده فکری از کانون فرهنگ بخدمـــت جیفه کشان تاجر پیشه خودرا وقف کرد .

ولی توانایی او درین پیشه جدید زود به‌اتمام رسید •

* * *

به‌یاد دارم . که انتخابات دوره هفت‌شوراآغاز شد •
مردمان شهرما او را بحیث وارسته ترین‌وشایسته ترین نمایندهٔ خود به شورافرستاد•
او از بی دادگری واستبداد سلطنتیان‌هنگامهٔ درپارلمان به‌پاکرد ، وآن ترسیکه حا سدان ودر باریان بد اندیش از فرزانه‌ما داشت به‌تحقق پیوست •

* * *

ابرهای تیرگون استبداد آسمان شفـــاف کشورما را تاریك ساخت •
راه گم کرده‌گان از پارلمان به در بـــار پیوستند ، تنی چند به مبارزه خـــود دوام دادند تاکه طعمه زندان گردیدند • و لـــی‌فرزانه ما رخت بر بست و نفی بلد شد !

* * *

او از کشور برآمد و مستقیماً خاندان‌یحیی‌خیلان‌را نکوهش و جمهوریت افغانستان را اعلان‌کرد •
فرزانه‌ما که مرد فرهنگ‌بود قهرمـــــان‌سیاست بر آمد •
او سیر و پودینه فساد سلطنتی‌را افشاوجوانان مبارز کشور را تشویق وتشجیع‌نمود که‌بر ضد لوث سلطنت قد علم کند •
دشمنان بیرونی او را دعوت کرد تا درتحت برنامهٔ ارتجاعی آنها به فعالیت‌بپردازد، ولی او ترجیح داد تابه‌کشور خود بازگردد•
سوال ها ایجاد شد ، ارباب ارتجـــاع براو تهمت هازدند ، ولی فرزانه‌ما مانـــــند صخرهٔ بمقابل موج ها استوار و مستحکـــم ماند •

* * *

او به فرهنگ کشورش خدمت نمود، بـــه‌صدها اثر علمی از خود بجا گذاشت !
بحیث صدر نشین در ده‌ها کنفرانس وسیمینار علمی ملی و جهانی اشتراك نمود و برای کشورش افتخارات کسب نمود .
او به‌شایسته‌گی تام وتمام رسالت علمی‌خود را به انجام رسانید و به روز ۲۰ ثور ۱۳۶۳ این آفتاب جهانتاب دانش با آفتاب‌درخشان آسمان در یك وقت غروب نمود •

* * *

منادی رادیو کابل اعلان نمود که :
((آن ستاره‌ایکه بر پیشانی مشرق جلوه‌افشانی میکرد دیگر افول گرده‌است !))
سوگ عظیمی بر پا گردید !
هرکس باناباوری پرسان میکرد :

((آیا درست است که فرزانه‌ما جـــزء ابدیت شد ؟!))

جواب می‌شنید :

((بلی ! او ازبین مارفت ، ولی یادونام‌او جاویدان خواهد بود !))

* * *

خاطره‌یی چند ازان استاد استادها :

هرکس او را می‌دید فوراً اراده میکرد تابه نحوی از انجا از او پذیرا شود • اوسخت پابند به احترام متقابل بود ، ولی در بجـا آوردن چنین مناسبات هیچوقت از حـــدود طبیعی خارج نمی شد •

آنچه در خور مزاجش بر مخاطب مـــنت میگذاشت صمیمیت از حد افزون‌او بود •

* * *

به دوستان و یاران خود در خورحال شان به‌توصیف های استعارهٔ قایل بود • بینوا(٤) را نسیم صبحگاهی میدانست که را یحـــهٔ ازگل های چمن زار های نا آشنا از اوساطع می‌شود •

رشاد (٥) را مجسمه ازرم میخواند •

غبار (٦) را به صخره‌یی تشبیه میکردکه ملیون‌ها موج طو فانزا را از سر خود رد کرده باشد •

راجع به‌الفت میگفت : هرگاه کلمه مقدس به‌گوشم میرسد ، میخواهم غیر از الفت به جایاکسی دیگر تعلق نداشته باشد .

دربارهٔ انگار (٨) میگفت هر گاه حجـــم شهامت وصمیمیت او بطور مجسم دیده میشد لابد از جسم ظاهری او به ملیون‌ها مراتبه کلانتر جلوه میکرد •

بدینطریق او هریك از یاران را توصیف میکرد •

* * *

روزی او را دیدم که منظماً دوساعـــت باکوثر غوریاخیل (٩) بالای کلمـــــا ت (پسه‌وبزه) یعنی گوسفند وبز مباحثه کـــردو در روشنایی علم ریشه شناسی اسمهـــا به اوثابت نمود ، که چون (پ) و (ب) و(س) و(ز) مخرج های واحدی دارد ، لذا بین(پسه) و(بزه) فرق نیست ، و مردمان اولیه درزبان‌خودبرای گوسفند وبز درپښتو یك‌نام داشت، بعداً درتلفظ به این دونوع حیوان دو نـــام تخصیص دادند •

من از او پرسان کردم که ازچنین مباحث خسته نمی شود ؟

گفت : ((باهرکس نمیتوان به میل خـــود صحبت کرد • چنین اشخاص نیز حق دارند که از وقت من برای خود استفاده کنند•))

به‌تاریخ خیلی علاقمندبود و از همیـــن‌علاقه‌اش بود که ده ها اثر قطور و صد ها مقالهٔ عمیق‌ترین تحقیق در مضمون تاریـــخ نوشت ۰

او درشخصیت های تاریخ کشور بـــه‌احمدشاه ابدالی ارج فراوان می نهادومیگفت او سازمانده بزرگ بود که دور نوین را در تاریخ کهنسال کشور آغاز کرد ۰

از شاه شجاع متنفر بود ، امیردوست‌محمدرا فیودال محیل می دانست ۰ امیرعبدالرحمن را به‌نام بولدوزر تاریخ یاد مـــی‌کرد و از نادرخان نفرت خاصی داشت ۰ امان الله‌را به حیث‌یك شهزاده افسانوی می شنا خت‌وجوانمردی او را می‌ستود ۰ سر دارمحمدداود را معتاد به مرض بندی‌بازی مـــیدانست و میگفت : ((هرکس ذوق یك چیزی دارد ، یکی به بودنه بازی میپردازد ، دیگری کبوتر بازی‌را خوش دارد و سردار نیز به‌بندی‌بازی علاقمند بود وذوق داشت تاهروقت درزندان‌خود کسانی را داشته باشد و این کسان هم باید روشنفکر باشند ۰))

* * *

در قسمت مشرقشناسان معروف‌اکادمیسن بارتولد (۱۰) را نسبت به همه شرقشناسان دوست داشت و میگفت ((او دانش‌وتحقیق‌خودرا هیچوقت در راه اهداف و مقـــاصـــد سیاسی استعمال نکرد)) و به قسم‌استفهامیه علاوه می‌نمود : ((اگر بارتولد نمی بود آیـــا فصل بزرگ از تاریخ آسیای مرکـــزی در تاریکی و فراموشی معدوم نمی شد ؟)) به سوال خود خودش چنین جواب میـــداد : ((بلی یقیناً امروز ما از احوال ترکستانات بی‌خبر می ماندیم ۰))

او به تحقیقات مینورسکی(۱۱) نیز ارج فراوان می نهاد و میگفت ((مینورسکی بـــه تحقیقات ژرف خـــود توانست اثـــر گنگ حدود العالم را گویا بسازد ۰))

پروفیسور مارگن ستیرن (۱۲)را به‌نـــام شهزاده نارویجی یاد مـــیکـــرد و میگفت : ((عالم بزرگ است و لی قضاوت‌هایش‌اکثراً دمدمی می‌شود ۰)) موقعیکه در سیمینـــار تأسیس مرکز تحقیقات بین المللی پښتـــو مارگن ستیرن ضمن بیانیهٔ خود گفت کـــه ((واقعات وجریانات تاریخ افغـــانستان بـــا سرزمین افغانستان مستقلا سازگاری ندارد بلکه کاملا در تحت تأثیر جریانات مأورای‌سرحدات افغانستان متبـــلور می‌شود ۰)) فرزانه ما ازپروفیسور توضیح خـــواستولی او بجوابش گفت ((من سیاست مدار نیستم وبه مسایل سیاسی نیز علاقه ندارم ۰)) به صراحت و شهامت بجوابش گـــفته شد : ((اول این سیمینار بین المللی است طـــبعاً جنبهٔ سیاسی نیز دارد ۰ خودت با مساله‌ایکه به حیثیت ملی ما رابطه دارد بشکل سیاسی تماس نمودید ، ازینکه از توضیح استنکاف میکند این نیز یك عمل سیاسی است ۰))

اسلانوف (۱۳) را مـــحقق ز حمتکش می دانست ولی در قسمت تحقیقات روشانی با بابرخی از نظر یات او موافقت نداشت ۰

روزی دوریانکوف (۱۴)، در حضورش گفت: ((هروقت که من به افغانستان می آیـــم چنین احساس میکنم که بخانه‌خودآمده‌باشم))، فرزانه‌ما خندۀ ملیحی کرد وبجوابش گفت :
((اگـرچـه این سخن از ادبیات سیـــاستمداران بشمار میرود ، ولی من‌می فهمم که احساس تو دروغی نیست و من‌درسلوك تو نیز چاشنی از افغانیت احساس می‌کنم.))

* * *

به‌زنها، مخصوصاً زنهای دانشمنداحترامی‌خاصی داشت .
به یاد دارم که‌بروز اخیر سیمینار بین‌المللی آثار چاپی پښتو عکس یاد گـــاری گرفته می شد ، او متوجه نبوده و در جایی‌استاد شد که محترمه معصومه عصمتی (۱۵) نیم قدم در عقب او قرار داشت، به‌مجردیکه‌متوجه شد ، به حدی از خانم موصوف‌پوزش طلب شد ، مثلیکه مرتکب یك عمل ز ننده باشد ، واین عمل خود را بعد نیز نکوهش میکرد .

* * *

اولین نسخۀ اثرم (طوفان در قلب آسیا) (۱۹)، که تازه از چاپ بر آمده بودبه‌پیشگاه شان بردم . موقع تقدیم نمودن‌کتاب گفتم :
((رنجیکه درنگارش این اثر از کلان‌کاران بی دانش و بی صلاحیت کشیدم به در جـۀ رسیده‌ام که بار دیگر قلم برروی صفحـــه نخواهم کشید.)) بانگاه نافـذ و تحیر بــه اصطلاح مرا ور انداز کرد ، به آرامی کتاب‌را برروی میز نهاد و گفت : ((تعجب است‌که از آدم عاقل و بالغ چنین حرفی میشنوم .)) به آرامی سرش‌را شورداد و علاوه نمود .
((آدم هوشیار باید متوجه کار خود باشد وبه‌شکایت نه پردازد !))
پس از چندلحظه خاموشی‌کتاب را دردست گرفت وگفت : ((من نیز مثل خـــودت از چنین او ضاع رنج میکشیدم و شاکی بودم، ولی یك آدم هوشیار مرا متوجه این نقص کرد .)) چوکی خودرا کمی بمن نز دیکترکـــرد وگـــفت : ((قصه برایت بـکنم : میرقاسم خان (۱۷) را خوب میشناسی او مبارز واجب الاحترامی بود . پس از غصب سلطنت امان‌الله: نادر خان‌درجمله‌روشنفکران اورانیز به‌زندان انداخت . پس ازچندین‌سال که از محبس آزاد شد من به‌پرسان واحوال‌او رفتم. به‌خانۀ شان نارسیده اورا درکوچه دیدم که‌درپشت یك‌زن‌چادری پوش درحرکت بودوبقچه‌رانیز در آغوش داشت. وقتیکه مرا دیدگفت : ((توخانه برو من این بقچه را باخانم تاحمام میرسانم والان بر میگردم .))
من تعجب کردم رفتم در خانه منتظرشان نشستم ، چندقیقه بعد آمد ، پس از جور- پرسانی گفت ((تعجب نکنید که من باخانم بقچه‌را تاحمام بردم . این‌زن من بود ، او چندین سال که من در زندان بودم رنج‌های‌فراوان دیده و محرومیت کشیده ، بخاطریکه برزخم های او مرهم نهاده‌باشم این عمـل کردم ، زنهاچنین عمل‌را خیلی دوست‌دارد.))
من‌گفتم : ((مردم محل چه خواهندگفت ؟))

به‌آوازبلند خندیدوگفت : ((کار خودا به‌پیش ببر ، پشت مردم نگرد !))اوشخص خیلی مهربان بود، از احوال من پرسید ۰من مانند تو طومارشکایت را به پیش شان پهن کردم ، او مرا تا اخیر به اظهار مطلب نماند وگفت : ((شکایت در شیوهٔ جوانمردی نیست!)) او مرا به‌نام مخاطب ساخت‌وگفت:

((حبیبی ! کارکن به پیش برو، فرض‌کن کرهستی و هیچ نمی شنوی واگر چنین نکنید کارمی‌ماند وتو دیوانه می شوید۰ شکایت مکن که هیچ‌کس درد تو را دوا نمی‌کند ۰))

او قصه را به‌پایان رساند و تأکیداً بمن‌گفت : ((شنیدید !؟)) من گفتم :

((بلی استاد !))

* * *

روزی در محضر عبدالهادی داوی (۱۸) او را دیدم ۰ صحبت بر سر هنر وسیاست بود ۰ داوی میگفت که هنر باید به لوث سیاست آلوده نشود ۰ ولی فرزانه‌ما گفت: ((هنریکه از سیاست تجریدگرددجلوهٔمفیدیت خودرا می بازد و چنین هنریکه ارزش‌اجتماعی نداشته باشد به دردجوع‌البقران می خورد. یااز فهم انسانی خارج می‌شود ۰))

* * *

او به‌یقین اعجوبه ز مان خود بود۰روزی بمن‌گفت که : ((دو بخش از جلد اول تاریخ افغانستان را که دارای ۱۱۱۰ صفحه بوده و اضافه از ۳۰۰ مراجع درنگارش آن مورد استفاده قرار گرفته بافهرست‌ها، تعلیقات واستدراک های آن در ظرف چهار ماه‌نوشته کرده‌است ۰))

چند روز قبل از وفاتش باعبدالرحیم‌هاتف (۱۸) به‌خانه اش رفتم ۰
بر روی بستر نشسته‌بود ، از ما به‌محبت پذیرایی کرد ۰
از احوال صحت ، طبیب و دوای شا ن پرسان کردیم ۰

خندهٔ ملیحی کرد وگفت : ((داکترمیگوید که‌نان خیلی ساده‌بخورم ، از بستر بایـد یك قدم دور نشوم حتی گپ نزنم وغیره‌وغیره

ومن به داکتر گفتم : پس به انتظارحضرت ملك‌الموت بنشینم ؟

او بازهم خنده کرد وگفت : یقیناً چقدر سخت است پذیرایی ملك الموت !

* * *

هفتهٔ بعد ازملك الموت پذیراشد !

(پایان)

توضیحات :

۱) عمر بعداً حاجی محمدعمر دندان ساز شخص روشنفکری بود که در بازارشاه‌قندهار

دکان دندان سازی داشت و دکان او همیشه نشیمن‌گاه روشنفکران بود ، استـــادحبیبی هرروز پس از رخصتی دفتر درین دکـــان می‌نشست • عمر موصوف در سال ۱۳۵۸در دکان خود به مرمی عناصر ضد انقلاب ثـور به شهادت رسید •

۲) باغ سرده : در ده کیلو متری شمـال‌شهر قندهار بر کناره در یای ارغنداب باغ کلانی بود که به نام باغ سرکاری نیز یـادمی‌شد •

۳) ((گلو)) خوانندهٔ محلی بود که درآن روزها استاد شیدا در حلقه شاگردانش‌داخل بود • این خواننده باروشنفکران جـــوان قندهار نشست و بر خاست داشت •

٤)عبدالرو ف بینوا ، نو یسنده، شا عـــر رجل سیاسی

۵) عبدالشکور رشاد پو هاند ،دانشمـنـد استاد پو هنتو ن و عضو اکاد می علوم

٦) میرغلام محمد غبار (و فـات ۱۳۵٦) نویسنده مؤرخ ونویسندهٔ افـــغـانستان در مسیر تار یخ

۷) گل‌پاچا الفت (وفات ۱۳۵٦) نویسنده شاعر ورجل سیا سی•

۸) فیض‌محمد انگار ، مدیر جریدهٔ انگار (وفات در ۱۳۵۷) چون خیلی چاق بود لذا استاد حبیبی معنویت او را باچشم‌ظاهری‌اش مقایسه نموده است •

۹) کوثر غوریا خیل : نویسند و ز بان شناس پیښور بود به‌نام(طوفان)وژبوو یشنه، دواثر نوشته وچاپ کرده است •

۱۰) بار تولد ، دانشمند و محقق شوروی(وفات در ۱۹۳۰) نویسنده تر کستان نامه•

۱۱) مینورسکی (وفات ۱۹٦٦) شارح معروف حدود العالم من المشرق‌الی المغرب

۱۲- مارگن ستیرن محقق نارویجی (وفات۱۹۷٦) متخصص ز بانهای شرقی• نا مبرده به فامیل پادشاهی ناروی منسوبیت داشت•

۱۳) گریگورویچ اسلانوف دانشمندشوروی (وفات ۱۹۷۷) زبانشناس پښتو ودانشمند فولکلور پښتونها و متخصص ادبیات د و رروشانی .

۱٤) دوریانکوف دانشمند شوروی (وفات‌در ۱۹۷۹) متخصص زبان وادبیات پښتو •

۱۵) معصو مه عصمتی : دانشمند خانمی‌که فعلا عضو اکادمی علوم افغانستان است•

۱٦) طوفان در قلب آسیا در ۱۳۵۹ ازچاپ برآمد •

۱۷- میر قاسم خان معروف به‌میرصاحب‌که در مشروطه خواهان دوم به ز نـــدان امیر حبیب الله خان رفـت و در عصر امانی‌چندی مدیر امان افغان بود ، در دوران‌نادری وظاهرشاهی نیز زندان نشین شد .

۱۸) عبدالرحیم هاتف دانشمند، تاجر ملی‌ورئیس جبهه ملی پدر وطن •

پوهاند دوکتور نوراحمد بریښ

داستاد حبیبي یاد

لوی استاد علامه عبد الحی حبیبي خو زمونږ د ملك ، یو بیا استعداده پوه شخصیت وو ، چې خاطرې بې یې دادب او تاریخ په پراخ آسمان کې د روښانه ستورو په شان ځلانده وي . لکه څنګه چې په تیرواونیو کې د مملکت یو شمیر پوهانو ، لیکوالو ، مورخینو او نورو ،د هغه دستر شخصیت په مورد کې ډیرې ملغلرې دادب په تارو پیبیلې . زه په ځان کې داتوان نه وینم چې پر هغو څه اضافه کړای شم . خودونه ویلای شم چې علامه حبیبي ،د علم او پوهې هغه روښانه لمرووچې په رڼایې نه یوازې دګران افغانستان ، بلکې د سیمې دفضیلت او علم فضا روښانه وه ، چې د دې لمر په عیني غروب ټول متاثر او خواشیني یو، اوزه په خپل وار په ډیر خواشیني زړه دو مره وایم ،چې لوی استاد زه د خپل لس کلني ژوند څخه ، پیژنم چې ددې پیژندګلوۍ (٤٦) کاله کیږي.خو د (٢٤) کالو راهیسې چې به هروخت رنځور شونو لومړ ی مراجعه به یې ماته وه. په تیره بیا د وروستي نارو غی په موده کې . یابه ده پخپل راتګ سره اویابه یې زماپه غوښتنه ماته د لیدني او صحبې کتنې افتخار راه باخښه او ما به ده د هرې لیدنې په ترڅ کې دده خو ندورې قصې او باارزښته توصیې دژوندپه مختلفو جهاتو کې ، دډیرو با ارزښتنه ملغلرو په څیر دخپلې حق-

الزحمی په توگه ځنی اخیستلی .

زه به دلته (زما په نزد) یوه ډیره‌با ارزښته او نه هیریدو نکی خاطره بیان کړم چی د لوی‌استاد د لیدنوپه لړ کی یوه ورځ زما په حافظه‌کی نقش شوه هغه داده :

کومه ورځ چی داستاد دامر په اطاعت ،دده‌کورته ور غلم ، او تر اجازې وروسته په کوټه ور ننوتلم‌استاد خپل د بیماری پربستر‌پروت وو او په لاس کی یی یو کتاب وو چی وایه یی ، زه چی یی ولید لــم کتاب یی کت کړ او پرسینه یــی کښیښنود . او په دواړو لاسونویی داسی ټینگ ونیو لکه یو ډیرخوږ دوست او ملگری چی یی وی . ما د احترام تر ادا او تر احوال‌پوښتنی او صحی کتنی وروسته زړه راغوـ نډ‌کړ او ځانته می په ډیر فشارسره داجرئت ورکړ او په ډیر احترام می ورته وویل ، چی گران استاده‌نسی کیدلای چی څو ورځی د کتاب د مطالعی څخه په‌تیره بیاد تاریخـــی کتابونو څخه چی تاریخی خوږی‌او هم ترخی قصی پکی وی ځان‌وساتی‌ځکه چی خوږی‌قصی خویی ښــی مگر ترخه مطالب یی ستاسی روحی حالت تنبیه کوی اوستاسو دزړه پر ناروغی مستقیم بد اثر لری .

درونده او په رمز پوه‌استادسمدستی کتاب‌د ټټرڅخه پورته او پرهغه کوچنی میزیی چی‌دکټ اړخ ته‌یی پروت وو،ددواگانو څنگ‌ته په‌دونه احتیاط کیښنو د، چی گو یــا استاد کوښښ کاوه چی ځینی خوږ نسی او بیایی په هغه خاصه‌شیوه چی‌صرف له‌ده سره وه، راته ومسل اود اشعر یی فی البدیهه ووایه .

مسیحا در علاجم گفت روی یــار کمتـــر بین

علاجم کردلیک از زندگی فرمود پرهیزم

زه چی هغه گړی‌داستاد دمینی‌په دریاب کی لاهووم ، عرض می ور ته وکړ چی ستاسو دژوند هــره ثانیه زموږ له پاره د قدر او اهمیت وړده نو سوله به داسی و کړوچی په ورځ کی یو معین وخت مطالعه کوی ، نه ټوله ورځ او یا شپه په کــټ‌کــټ یی‌وځندل ، وویل دا دی مصلحانه فیصله او ښه اتوصیه ده‌درسره منم یی .

پوهاند رشاد

دجنبش مشروطیت در افغانستان په باب:

اروا ښاد لوی استاد علامه عبدالحی حبیبی به تل ویل :

دهری تولنی داو سنی ژوند د طرز او ماهیت ریښی دهغی تولنی په ما ضي کی ښخی دی هر څو نه چی موږ دیو ی تو لنی ما ضي ښه و پیژنو ، هغو نه د هغی تو لنی د پرمخ تګ سیر ښه را ته روښانه کیږی .

دغه فکر علامه اړ ایستلی وچی د ګرا ن و طن د تاریخ په باب ډیر کتا بونه ، رسا لی او مقا لی و لیکی ، چی یو له هغو کتا بوڅخه دغه ((جنبش مشرو طیت در افغا نستان)) دی .

((جنبش مشـــرو طیـــت در افغانستان)) دلوی استاد علا مه حبیبی تر ټولو و روستی تالیف دی تاسی ته به معلومه وی چی علامه له څور لسو کا لو را هیسی دزړه په نارو غی اخته و د ۱۳٦۲ ش کال دعقرب په شپږمه د ځـــای سواو شپږ نیمی میاشتی په خپل کور کی دمر ګی په خو ږ پر یوو ت ده ددغی نارو غی پر بستر دا مهم او ګټور اثرو کیښ او دافغانستان دمشرو طیت غو ښتنی په با ب یی د عمر ټول یاد داښتو نه په دی کتا ب کی سره را ټو ل کړل .

زه چی به په دغه نارو غی کی هر کله دده پو ښتنی ته ور غلم، دی به می ددغه کتاب په تر تیب او تالیف بوخت لیده ، په ډیره درناوی به می ور ته وویل :

((تاته اسر هت لازم دی، ته باید په دغسی قلبی نارو غی کی له دغو نه درانه کـــاره څـــخـــه ډډه و کړی .))

اروا ښاد علامه به له خپـــل عادت سره سم په مســـا را تــــــه وویل :

((ددغه کتا ب لیکنه نه یواځی زما د ډیرو کلو نو آرزو ده ، بلکی زما پر غاړه یو پور دی ما د خپل ګرا ن هیواد د مشرو طیت دغور ځنګ ډیر نومیا لی پخپله لید لی او ددوی دمبارزو په باب می د هغو خبری او رید لی دی ، زما دنده ده چی دغه لاس ته را غلی معلو ما ت له ور کی او هیری و ژغورم او دا اما نت دقام ځوانانو ته ورسوم .))

علامه حبیبی به دحسرت د که ساو کښله او بیا به یی خپلی خبری داسی پسی اوږ دی کړلی :

((دافغانستان ددغه سیا سي غور ځنگ په با ب لیکلي سوي تیر وتنی یا تیر ایستني سته ، زه بایدداوسني نسل د ځوانانو پام هغو ته را واړوم .))

علامه حبیبی ددی کتا ب لـه لیکلو سره خا صه مینه در لوده او دا یی چپله و روستی فریضه بلله، ده به په دغه بحث کی تل دغه بیت تکرا راو ه :

خدایه ! هو مره مهلت ور کړه په دنیا کی
چی کاره کار ونه سم کا ند ی خوشا ل

علامه حبیبی په دی ښه پوهیده چی دا دده دمر گی خـو ږ دی ، دنارو غي پربستر یی ما ته ښووارهوویل :

((دا زما و روستی کتا ب دی چی دو طن با سواده قشر ته یـی وړاندی کوم .)) رښتیا هم ((جنبش مشرو طیت در افغانستان)) دلوی استاد علامه حبیبی و روستی کتاب و او نور نو د تل له پاره افغا ن و لس دده له فیو ضاتو ځخه بی برخي پا ته سو .

علامه حبیبی ددی کتا ب مسوده تر خپل مرگ دو ی میاشتنی د مخه د چاپ او نشر مو سسی تـــــه وسپار له او دده تر مر گ دوی هفتي د مخه یی بشپړ چا پی پرو فونه په کتا بی شکل ما د لو ی استاد مخی ته و لیدل چی دغلطنامی په ترتیبو لو یی بوخت و .

علامه حبیبی ډیره آ رزو در لوده چی ((جنبش مشرو طیت در افغانستان)) دده په ژوند له چاپه خلاص او خپور سی او دی د خپل وروستی زیار او فعا لـــیت ثمره پخپلو ستر گو ووینی خو د خوا ـ شیني خبره ده چی د علامه د غـه آرزو تر سره نه سوه او کتا ب د ۱۳۶۳ کال په و روستی میاشت کی دخر شو لو له پاره پلور ځی تــه و رسیده .

لوی استاد علامه حبیبی پــه ((جنبش مشروطیت در افغانستان)) نومی کتاب کی دسراج الا خبار په نامه زموږ د ملك دو ی جریدی راـ پیژندلي دي چی یوه یی د ((سراج الاخبار افغانستان)) او بله یی د ((سراج الاخبار افغا نیه)) په نامه یا دیده له ، د سرا ج الاخبار سره دافغانستا ن یا افغا نیه اضا فت یوضرور ر ت و او هغه دا چی زمو ږ تر سرا ج الاخبارو نو تقریبا نیمه سدی پخوا په ډهلي کی یوه جریده د سرا ج الاخبار په نا مه خپریدله او مو سس یی د ډهلی د مغلـــی پا چهی و روستی پا چا سراج الدین محمد بها در شاه ظفـر (۱۲۵۳ـ ۱۲۷٤ هـ ق) و ، زموږ سراج الاخبار افغا نستا ن چی په ۱۳۲۳هـ ق کال

په کابل کې تا سیس شو ،چلوونکی یې اروا ښاد مو لو ی عبدالروف خان کند هار ی و چې د لو ی استاد علامه حبیبی تره کیده ، سراج ـ الاخبار افغا نیه شپږ کا له وروسته په ۱۳۲۹ هـ ق کال په کابل کې تاسیس شو ، مدیر یې دافغانستان د صحافت پلار علامه محمود طرزی و.

لوی استاد علامه حبیبی د مشرو طیت غور ځنګ هم پر دوو ډلو ویشلی دی ، د لومړی ډ لی مشر یې د حبیبیې دارالعلوم نامتو استاد مو لو ی محمدسرور واصف الکو زی و چې ښا غلی میرسید ـ قاسم خا ن دده په باب ویلی دی:

((مولوی وا صف هغه استادوچې د حبیبیې دا را لعلوم به یې بیا ساری پیدا نه کړی، عالم و،شاعروو تلی ، غښتلی او زړه ور روشن فکره و .))

مو لو ی وا صف او ملګرو یې په و طن کې قانو ن غو ښت ، د پا چا اختیا را ت یې محدودو ل او په افغانستا ن کې یې د مشروطه ډو له حکومت جو ړیدل ، آرزووه .

خو د مشرو طیت د غورځنګ دوهمې ډلې چې قافله سالاري یې علامه محمود طرز ی و داستقلال ګټهـــوله پاره ځوا نا ن تحریکو ل او د برنګیانو له مر یې توب څخه یې دافغانستا ن د حکومت خلا صو ن غوښت .

دافغانستا ن په نـورو تا ریخو نو کې د مشرو طیت د غـه دوی ډلې سره ګډې سوی دی، د جنبش مشرو طیت در افغانستان یو حصو صیت دا دی چې دغـــه دوا ړه ډ لې یې سره بیلې کړې او دافغانستا ن د سرا ج الاخبارو نوتو پیر یې خر ګند کړی دی .

علامه حبیبی پخپل دغه کتاب کې دا هم ثا بته کړې ده چــــې دافغانستا ن د مشرو طیت پـــه غور ځنګ کې د هندو ستا نـــې معلما نو برخه دیوه فر کسیو نپه تو ګه وه .

علامه حبیبی په جنبش مشرو طیت در ا فغا نستان کې د لومړ ی او دو هم مشرو طیت د ډیرو غړو د ژوندانه حا لات داسی را ټو ل کړي دی چې په نورو کتا بو نو کې په دغه تفصیل او بیطر فی نه پیدا کیږی .

علامه حبیبی د دغه کتا ب په لیکلو دافغانستا ن په سیا ســـی تاریخ کې یو بل مو ثوق ما خذ زیات کړ او ددغه غور ځنګ په باب ډیری غلط فهمی یې له منځه یووړی.

(خدای دی وبخښی)

د دغو لاندې مجموعو علمي مقالې د دې مجموعې د مدون

زيارتوليشوي ترتيب شوي او چاپ شوې دي :

(١) د پښتو ټولنې تاريخچه : د ١٣٥٦ هـ ٠ ش كال چاپ ـ پښتو ټولنه ٠

(٢) تاريخي پلټنې : د ١٣٥٦ هـ ٠ ش كال چاپ ، د ١٣٥٧ هـ ٠ ش كال خپره پښتو ټولنه ٠

(٣) امير علي شيرنوايي: د ١٣٦٠ هـ ٠ ش كال چاپ ، د افغانستان د علومو اكاډيمي

(٤) شيخ بستان بړيڅ : د ١٣٦٠ هـ ٠ ش كال چاپ ـ د اطلاعاتو او كلتور وزارت ٠

(٥) د افغان ياد : د غلام محي الـدين افغان د شپيتم تلين په مناسبت مقالې ، د ١٣٦٠ هـ٠ش كال چاپ، كابل پوهنتون ٠

(٦) د الفت ياد : د گل پاچا الفت د پنځم تلين په باب مقالې ، د ١٣٦١ هـ ٠ ش كال چاپ ، د قومونو او قبايلو وزارت ٠

(٧) د محمد هوتك ياد : د محمد هوتك د ادبي او علمي مقام د ننمانځنې په باب مقالې، د ١٣٦٢ هـ ٠ ش كال چاپ ، د علومو اكاډيمي ٠

(٨) د زرغوني ياد : د سعدي د بوستان د پښتو ترجمې د پنځه سومې كاليزې په باب مقالې د ١٣٦٢ هـ ٠ ش كال چاپ ، د پښتو څېړنو بين المللي مركز ٠

(٩) د امير كروړ ياد: د امير كروړ سوري غوري د دولس سوه پنځوسم تلين په باب مقالې د ١٣٦٣ هـ ٠ ش كال چاپ ، د علومو اكاډيمي ٠

(١٠) د راحت ياد : د راحت زاخيلي د زوكړې د سلمې كاليزې په وياړ مقالې ، د ١٣٦٣ هـ٠ش كال چاپ ، كابل پوهنتون ٠

(١١) د استاد ياد : د مرحوم استاد علامـه حبيبي په ياد د مقالو مجموعه ، د ١٣٦٣ هـ ٠ ش كال چاپ د علومو اكاډيمي ٠

(١٢) د نوري ياد : د مرحوم محمد گل نوري د لسم تلين په مناسبت د ليكل شوو مقالو مجموعه، د ١٣٦٣ هـ ٠ ش كال چاپ ، د علومو اكاډيمي ٠

نومره : ٤٧

دولتي مطبعه